

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

MED STÖD AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVÄL

STOCKHOLMS KYRKOR

UTGIVNA MED BIDRAG AV
SAMF. S:T ERIK

BAND V. HÄFTE. 1.

ADOLF FREDRIKS

KYRKA

ADOLF FREDRIKS KYRKA
OCH
S. OLOVS KAPELL
I
STOCKHOLM

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

Utarbetat av

OSCAR MANNSTRÖM

På uppdrag av

ADOLF FREDRIKS FÖRSAMLING

samt med stöd av

KUNGL. VITT., HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

A.-B. Gunnar Tisells Tekniska Förlag
STOCKHOLM

Stockholm

VICTOR PETTERSONS BOKINDUSTRIAKTIEBOLAG

1 9 2 4

F Ö R O R D

Liksom de tidigare inom verket SVERIGES KYRKOR utgivna stockholmska kyrko-beskrivningarna har även denna tillkommit på vederbörande församlings initiativ.

Den omedelbara anledningen härtill är den, att församlingen innevarande år fyller tvåhundra femtio och dess kyrka etthundra femtio år och att man velat hugfästa minnes-året genom en festskrift, vari en beskrivning av kyrkan — den här föreliggande — skulle utgöra huvudparten.

Församlingens kyrkoråd lämnade redan 1921 ett anslag för fotografering av kyrkans samling av porträtt och andra konstverk, och meningen var ursprungligen att en försam-lings- och konsthistorisk studie skulle tryckas i Samfundet Sankt Eriks Årsbok och i sär-upplaga jämte ett tillägg bilda en jubileumspublikation. Vid närmare prövning befanns emellertid lämpligast att igångsätta arbetet med den kyrkobeskrivning, som en gång skulle ingå i verket SVERIGES KYRKOR, så att den kunde föreligga avslutad den 27 november 1924, hundrafemtioårsdagen av kyrkans invigning. Arbetet uppdrogs åt Pastor Oscar Mannström. Manuskriptet jämte bildmaterialet har tillhandahållits under-tecknade utgivare utan någon vår kostnad.

Adolf Fredriks Församling har härigenom givit SVERIGES KYRKOR ett högt vär-derat stöd, för vilket utgivarna betyga sin synnerliga tacksamhet. Till bokens författare, som med insikt och kraft bragt den ansenliga uppgiften till ett lyckligt slut, få utgivarna uttrycka sin hjärtligaste tacksamhet. Att en kyrkans man, såsom här, har del i SVERIGES KYRKORS forskningsarbete, är ett särskilt glädjande tecken på ett inom den svenska kyrkan alltmer levande förstående för den kyrkliga konstens innebörd och ett alltmera verksamt intresse för dess uppskattande och vård.

Under arbetets gång har stort och välvilligt tillmötesgående visats av tjänstemän vid Uppsala Universitetsbibliotek, Kungl. Biblioteket, Stockholms stads Arkiv, Stockholms Rådhusarkiv, Kungl. Operans kansli, Nationalmuseum och Kungl. Byggnadsstyrelsen samt Nordiska museet till vilka härmed uttryckes förbindligaste tacksamhet.

Denna Adolf Fredriks Kyrkas beskrivning utgör Band V, h. 1 av STOCKHOLMS KYRKOR inom sammelvecket SVERIGES KYRKOR.

Den av församlingens kyrkoråd år 1923 tillsatta kommittén för det dubbla kyrkojubi-leets firande, Herrar JULIUS HJELM, AXEL JOHANNESON, JOHN A. KLINT, OSCAR

MANNSTRÖM, och G. L. LAGERGREN, har av upplagan övertagit etthundra exemplar, som jämte det av Victor Pettersons Bokindustri A.-B. tryckta och av samma firma såsom gåva till församlingen överlämnade festprogrammet och den av Musikdirektör Gustaf Nordqvist komponerade jubileumskantaten bildar den jubileumsbok, om vars tillkomst man redan på ett tidigare stadium av festförberedelserna velat försäkra sig. Denna jubileumsbok kommer ej att tillhandahållas i bokhandeln.

Stockholm i oktober 1924.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

ADOLF FREDRIKS KYRKA

OCH

S. OLOVS KAPELL

AV

OSCAR MANNSTRÖM

MONOGRAMMET Å TITELBLADET ÄR UPPRITAT EFTER MITT-
ORNAMENTET Å DEN AV C. F. ADELCRANTZ KOMPONERADE
ORGELFASADEN I ADOLF FREDRIKS KYRKA.

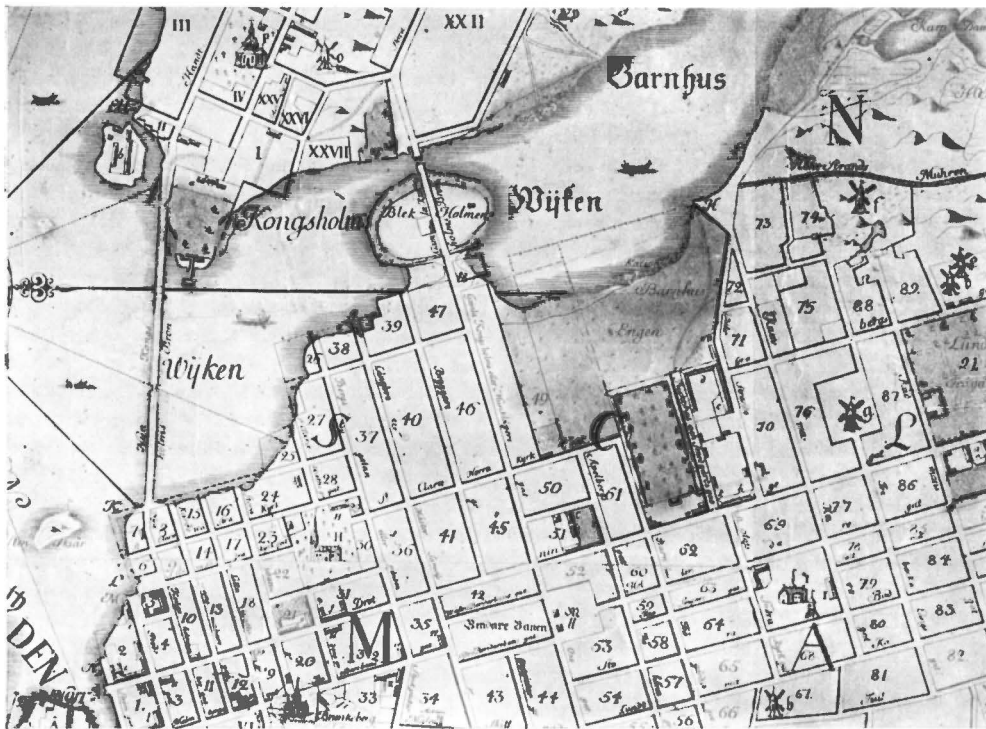

Fig. 1. Plan över Klara församling (med S. Olov) 1733. Detalj från »General Charta öfwer Stockholm med Malmarna. Åhr 1733 af Petrus Tillæus». Teilstück des Stockholmer Stadtplans aus d. J. 1733. — Detail of the town plot of Stockholm from 1733.

ADOLF FREDRIKS KYRKA

OCH

S. OLOVS KAPELL

I

STOCKHOLM

TRYCKTA KÄLLOR: (angående en del arbeten rörande hela Stockholm, se källförteckningarna i Stockholms kyrkor, band III, s. 1, 129!): NORDBERG, GÖRAN A., S. Claræ Minne, Eller Berättelse om Det Gamla S. Claræ Closter, Såwål som den nu warande Kyrkan med alla dess tilhörigheter; Jämwäl om S. Olofs Capell Som derunder lyder. Stockholm 1727. Citeras NORDBERG. — NYBLOM, C. R., Minne af öfverintendenten friherre Carl Fredrik Adelcrantz. I Svenska Akademiens Handlingar ifrån 1886. Femte delen 1890. Sthlm 1891. — CURMAN, SIGURD, Den Gustavianska tidens och 1800-talets bygg-

nadskonst. I Svensk Konsthistoria, utg. av A. Romdahl och Johnny Roosval. Sthlm 1913, s. 567—602. — GÖTHE, GEORG, Johan Tobias Sergel. Hans lefnad och verksamhet. Sthlm 1898; Skulpturen under 1700-talet. Johan Tobias Sergel. I Svensk Konsthistoria, utg. av A. Romdahl och Johnny Roosval. Sthlm 1913, s. 426—452; Johan Tobias Sergels skulpturverk. Sthlm 1921. — LOOSTRÖM, LUDVIG, Johan Tobias Sergel. En gustaviansk tidsbild. Sthlm 1914. — BRISING, HARALD, Sergels konst. Sthlm 1914, s. 140—142. — BRANTING, AGNES, Textil skrud i svenska kyrkor. Sthlm (Uppsala) 1920. — STOCKHOLMSBILDER FRÅN FEM ÅRHUNDRADEN 1523—1923. Utgivna under redaktion av Gustaf Upmark, Arthur Sjögren, Gunnar Bolin och Ragnar Josephson. Sthlm (Uppsala) 1923. — STOCKHOLMS RÅDHUS OCH RÅD. Festschrift utgifven till minne af nya rådhusets invigning hösten MCMXV. Sthlm 1915.

HANDSKRIVNA KÄLLOR OCH AVBILDNINGSSAMLINGAR: I Kungl. Byggnadsstyrelsen: Kontrakt (icke undertecknat) på franska mellan K. F. Scheffer och P. H. Larchevesque ang. monument till minne av René Descartes. — Kostnadsförslag rörande gjutning av Sergels altartavla av bly 1780. — Ritningar: 10 blad ritningar av C. F. Adelcrantz 1767—1787: fasad med torn (det senare i två projekt varav det ena å papper fästat ovanpå den äldre ritningens); fasad med torn (utfört); västfasad med grundplan; ostfasad; fasad med portikförslag med 1 port och 2 nischer; dito med 3 portar, skulpturfris och statyer; dito med grundplan (påskrift: »Approberat Stockholms Slot den 6. Apprill 1787. Gustaf»); grundplan i grekisk korsform; 3 grundplaner (å 2 blad) till de tre portikprojekten. — I blad ritning till kyrkogårdspört av C. G. Gjørwell 1797 (kopia); 1 blad ritning till läktare av J. T. Åbom 1866; 9 blad ritningar till inre dekorerings m. m. av Agi Lindegren, stadf. d. 18/5 1894; 1 blad ritning till dopfunt av Alfr. Ohlsson, stadf. den 22/1 1909; 1 blad ritning ang. uppvärmningsanordning av H. Theorell, stadf. 1/8 1919; 1 blad ritning till värmegaller av Axel Lindegren 1919.

I Stockholms Rådhusarkiv: Bouppteckning efter Jacob Stiegler den 6 och 15 april samt i oktober 1717. — Handlingar, hörande till skuldfordringsmålet emellan Clara och Adolf Fredriks kyrkor, samt dess slutliga avgörande genom förlikning och församlingarnas åtskillnad i det förut varande gemensamma fattighuset.

I Stockholms stads arkiv: 27 blad kopparstick, litografier, träsnitt och bokillustrationer m. m. (inalles 38 avbildningar). I Unmanska samlingen (strödda notiser sid. 32, 217, 229, 358, 643, 1642, 1677, 1759, 2038, 2408, 2537, 2981, 3032, 3104, 3105).

I Kungl. Operans arkiv: Räkenskaper för år 1853.

KYRKANS ARKIVALIER (S. Olofs och Adolf Fredriks) förvaras samtliga i församlingshusets två arkivrum (pastorsexpeditionens och kyrkovärdarnas). Kyrkostämmo- (resp. sockenstämmo-) och kyrkorådsprotokoll finnas från 1768, räkenskaper från 1678. Äldsta dopbok från 1741; äldsta kommunionbok från 1723; lysnings-, vigsel- och begravningsböcker från 1742. Oregistrerade handlingar (gåvobrev m. m.) förvaras i kyrkovärdarnas kassaskåp, andra oregistrerade handlingar för åren 1768—1860 (återfunna i kyrkan vid förarbetena för kyrkoberivningen) i kyrkovärdarnas arkivrum, däribland »St. Olaf Kiörkas Dag Journal för År 1768» (rörande kyrkobyggnadsarbetet) samt Uttinis musik vid kyrkans invigning 1774 och musiken vid kyrkans 100-årsfest 1874, ävensom C. G. Gjørwells originalritning till västra kyrkogårdsporten 1797. — Inventarieförteckningar finnas för åren 1864, 1868, 1870, 1872, 1873, 1882, 1889 och 1897; den senaste, tillkommen före församlingsdelningen 1906, är odaterad (!). Ett mycket summariskt inventarium finnes i K. R. Prot. 28/8 1764.

Ett av kontraktsposten Rietz tillvarataget manuskript, »S. Olofs och Adolf Fredriks församlings herdaminne. Af C. E. Höök. Börjat den 28 oct. 1882» har godhetsfullt överlämnats till arkivet innevarande år. Det innehåller biografier över kyrkoherdar i S. Clara och S. Olofs församlingar samt kyrkoherdar i Adolf Fredrik t. o. m. J. O. Wallin, ävensom över komministrarna i S. Olov. Byggd på tryckta källor och kyrkorådsprotokollen.

Ritningar till kyrkan finnas icke bland arkivalierna med undantag av en färglagd exteriör av C. N. Söderberg, dat. 1868.

Fig. 2. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av rådmannen Olof Larsson. Gravyr av Dionysius Padt-Brugge omkr. 1680 efter oljemålning av G. Camphuysen.

Bildnis des Stadtrats Olof Larsson um 1680.
Portrait of the magistrate Olof Larsson from about 1680.

UR ADOLF FREDRIKS FÖRSAMLINGS HISTORIA

Den menighetsbildning, som i våra dagar bär namnet Adolf Fredriks församling i Stockholm, uppstod omkring ett träkapell, som i konung Karl XI:s tid uppfördes i norra delen av Sankta Klara församling. Denna sistnämnda församling, varunder sedan 1572 hela norra malmen lytt, hade 1643 delats, så att trakten öster om Brunkeberg lagts till Jakob och Johannes. Visserligen hade i gengäld härför Kungsholmen och Bromma till-

delats Klara, men Kungsholmen blev självständigt pastorat 1671, och Bromma hade 1663 kommit till Riddarholms församling. Genom avsöndringarna hade moderförsamlingens ekonomiska bärighet minskats, och bekymmer för den ansenliga kyrkobyggnadens vidmakthållande uppstodo. För att i någon mån förbättra sina inkomster vände sig församlingen den 11 juni 1673 till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökan att få uppsätta ett träkapell på den kyrkogård »mellan barnhuset och berget», på vilken Klara församling sedan överståthållaren Klas Flemmings tid ägt hävd. Såsom motiv för supplicationen anfördes, dels att kapellet behövdes vid begravningar, så att präst och församling kunde »vara frie för oväder och väta», dels att genom försäljning av gravplatser »någre medel kunna förskaffas till S. Clarae Församling, som elliest genom de nyligen inrättade och näst angränzande twänne Församlingar på Kongs-holmen och på Berget således är instängd worden, at hon sig aldrig mer förwidga kan och i längden för medellöshet skull torde lida meen och icke kunna med byggning och årlig reparation Kyrkan så vid mackt hålla, som elliest wäl behöfdes».¹

Den kungliga tillåtelsen gavs samma dag, skrivelsen inlämnades genom riksrådet Lorentz Creutz. Den innehöll mer än man bett om, så till vida att Klara församling även erhöll nådigt tillstånd att »söka andra församlingar om någon hielp» till kapellbyggnaden, något som blev överflödigt, därigenom att handelsmannen Olof Larsson, när kapellet våren 1674 stod till det yttre fullbordat, förärade församlingen hela den summa, som åtgått, eller 5,037 daler kopparmynt, varjämte han åtog sig att bestrida kostnaderna för vad som återstod — klockor, predikstol och altare samt övrig inredning.² Församlingen anhöll, när kapellet en tid efter den frikostige donators fränfalle stod fullt färdigt, att den nya kyrkan till hans heder skulle få kallas Sankt Olovs kapell, vilket ock enligt kungligt medgivande blev dess namn.

Gudstjänst började hållas i S. Olov redan 1674, och då altare och predikstol 1675 blivitt färdiga och invigda, anvisades bänkkrum därstädes åt den del av Sankta Klara församling, som låg norr om Kammakaregatan. Härmed var S. Olovs församling i själva verket bildad. Den fick egen komminister, för vilken prästgård uppfördes å kyrkogården, självständig räkenskapsföring o. s. v. Till församlingens snabba konsoliderande bidrog utan tvivel, att genom kapellets uppförande en kyrklig schism på övre Norrmalm lyckligen bilades.³

¹ NORDBERG, s. 183.

² OLOF LARSSON, handlande, kämnär och rådmän i Stockholm, född i Söderköping 1592, död i Stockholm den 29 mars 1675.

³ År 1671 hade förmyndarregeringen bestämt, att S. Johannes kapell skulle avsöndras ifrån S. Jakob och jämte ett lämpligt område i trakten av Kungsbacken i S. Klara bilda ett nytt pastorat. Omedelbart efter K. M:ts beslut och innan församlingsdelningen verkställets, skaffade sig kaplanen Olof Rundelius ärkebiskopens fullmakt på den nya kyrkoherdetjänsten och satte sig med överståthållarämbetets bistånd i besittning av S. Johannes kapell. Härigenom uppstod en hel del förargelse och klagomål, vadan vederbörande funno för gott att samma år resolvera, att S. Johannes kyrka och kyrkogård jämte trakten kring kapellet österut fortfarande skulle lyda under S. Jakob, men trakten kring Kungsbacken utgöra Rundelii församling, som fick låna S. Johannes kyrka, tills den hunne på tjanlig plats uppsätta en egen brädkyrka. »Kungsbacksförsamlingen» gjorde emellertid fortfarande Jakobs församling förfång, och saken drogs inför Kungl. Maj:t, som stadfäste 1671 års resolution och

Fig. 3. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av handelsmannen Jacob Stiegler.
Oljemålning av Martin Mytens d. ä.

Bildnis des Kaufmanns J. Stiegler. Ölgemälde von Martin Mytens d. ä.
Portrait of the merchant J. Stiegler. Painting in oil by Martin Mytens the E.

Genom befolkningstillväxten i denna trakt av staden blev S. Olovs församling emellertid allt trångboddare i sitt kapell, och det måste 1694 utvidgas. Genom upprepade reparerade en jämförelsevis hedersam reträtt för Rundelius. Denne dog 1675. Hans församling hänvisades till S. Olovs kyrka, och det blev lugn. (ELERS, Stockholm, II, s. 195 ff.)

Huruvida förbättrandet av Klara församlings ekonomi eller »bullret kring Rundelii Kungsbackeförsamling» var den främsta drivande orsaken vid tillkomsten av S. Olovs kapell, är vanskligt att avgöra. Tydligt synes vara, att en intresserad församlingsskärna genast ifrån början fanns i den nya menigheten.

tioner hölls det vid makt i jämnt ett hundra år, varunder församlingen fick egen skola år 1695 och till sist eget kyrkoråd¹ samt genom en donation av handelsmannen Jacob Stiegler blev ekonomiskt så väl ställd, att den kunde tänka på att ersätta den lilla och skröpliga brädkyrkan med en rymligare av sten. Ritning till en sådan hade på anmodan uppgjorts redan av överintendenten frih. Carl Hårleman († 1753), men ingenting hade blivit i saken vidare åtgjort, såsom det uppges, emedan den Hårlemanska ritningen förutsatte rivning av det gamla kapellet, innan arbetet med den nya kyrkan kunde påbörjas; man ville icke för obestämd tid stå utan gudstjänstlokal. Man anmodade därför 1767 överintendenten frih. Carl Fredrik Adelcrantz² att »författa en ritning», så beskaffad, att kapellet kunde användas, tills det nya templet vore färdigt, en önskan som Adelcrantz tillmötesgick. Vid den kyrkostämman, som hölls Sankt Pauli omvändelsedag den 25 januari 1768 i S. Olovs kapell av kyrkoherden dr Justus Christoffer Hauswolff³ i S. Klara, uppvisades denna ritning, och enhälligt beslut fattades att bygga i enlighet med densamma och att arbetet omedelbart skulle börja. En byggnadsdeputation på tio personer tillsattes att jämte kyrkorådet handhava det maktpåliggande värvet.

Kyrkorådet, vari år 1766 två nya medlemmar tagit säte och stämman, av vilka den ene, spannmåls- och viktualiehandlaren Carl Anthon Beve,⁴ kom att bli den främsta drivande kraften i kyrkobyggnadsföretaget, grep sig jämte deputerade verket an med stor iver och under livligt och verksamt deltagande från övriga församlingsbors sida.

Grundstenen till den nya kyrkan lades den 3 maj 1768 av konung Adolf Fredrik. Högtidligheten, som ägde rum under utvecklande av stor militärisk ståt,⁵ började klockan 11 f. m. med gudstjänst i kapellet, varvid kyrkoherde Hauswolff predikade. Om fortsättningen av akten berättar kyrkorådets protokollsbok:

¹ Den 2 maj 1764. Kyrkorådets ordförande var alltför kyrkoherden i S. Klara. De första kyrkoråden blevo vetenskapsakademiens sekreterare Per Vargentin, åldermannen Carl Magnus Hansson, lärftskrämare Hindrik Hindriksson och bagaren Joakim Sasse, de två sistnämnda kyrkovårdare.

² Född i Stockholm den 30(3?)/1 1716. Konduktör vid slottsbyggnaden i Sthlm, hovintendent 1750, överintendent 1757, direktör för hovkapellet, friherre 1766, preses i Målare- och bildhuggareakademien m. m. Död i Stockholm 1/3 1796.

³ Född 22/1 1708 i Karlskrona. Studerade i Lund, Greifswald, Prag, Leyden o. s. v. Prästvigd 1730, regementspastor, k. hovpredikant, kyrkoherde i Riddarholms och Bromma församlingar 1745, i S. Klara och S. Olov 1752. Riksdagsman i prästeståndet 1746—47, 1751—52 och 1755—56. Prästeståndets fullmäktige i deputationen över slottsbyggnaden i Stockholm, bankofullmäktig, led. av psalmbokskommittén m. m. Död i Stockholm 28/1 1773.

⁴ Född i Sthlm 26/3 1735, d. 23/2 1802. Erhöll burskap som hökare 1758, var deputerad för spannmåls- och viktualiehandelssocieteten 1769—1782, riksdagsman 1771, en av borgerskapets 50 äldste 1771—1782, illiterat rådman 1782, en av herrar kommitterade för allmänna byggnaderna 1792, dir. för stadens auktionsverk 1798. Erhöll för sina förtjänster om det allmänna den större guldmedaljen samt utnämndes till handelsborgmästare 1798.

⁵ General Axel Fersen hade beordrat major Posse vid livgardet att till vakt och paradering »verkställa så manstarckt, som han såge terrainen af Kyrkogården det fordra» (600 man), samt befallt, att »alla den dagen skulle wara till paradering klädde». Artilleriregementet hade beordrats till Observatorii-backen med 16 kanoner jämte servis.

»Sedan således Gudstjensten blifwit slutad, på sätt som dess början, näml. med sång och Instrumental Musique, så skedde procession utur kyrkan på kyrkogården till grundstenens läggande i följande ordning.

Först kyrkovårdarne, Handelsmännen Carl Anthon Beve och Hindrich Hindrichsson, bärandes hwardera ett silfwerfat, och lågo å det ena de penningar som i grundstenen inläggas skulle, och å det andra, en till nedmurande af samma penningar, dertill gjord hammare af polerat stål med Ebenholtz skaft, samt murslef af silfwer, äfwen med Ebenholtz skaft: och blef detta fat buret af Herr Beve, som det förra af Herr Hindrichsson.

Dernest gingo Herrar Deputerade vid kyrkobyggnaden 2:ne i hvarje led.

Så Herrar Kyrko Råder.

Derpå församlingens prästerskap.

Hwarefter Kongl. Maj:t Sjelf med deras Kongl. Högheter Prinsarne följde.

Och sist hela den ansenliga Kongl. Svite, som vid detta Tillfälle Kongl. Maj:t var följaktig.

Då Kongl. Maj:t med samtliga, stannat uti den härtill upkastade grundgräfningsgrop, hwilket ställe med nedgången, såsom ock vägen alltifrå Choret i Kyrkan, var beklädt med blått kläde med kronor uppå, nedhissades i detsamma, genom en dertill förfärdigad kran, sjelfwa grundstenen, som wid nedfirandet blef så afpassad, att han wardt liggande just midt under altarets mur; i hwilken sten, hwaruti var uthuggit hål, med bly beklädd, Kongl. Maj:t, under en talrik församling af åskådare, med egen hög hand inlade penningarna, samt derpå med murbruk, hwaraf 3:ne slefwar togs, igenmurade och med hammaren på knackade; då Doctor Hauswolff, vid hwarje slef, med hög röst sade: I Namn Faders, och Sons, och Hans Helge Andes, Amen.

Och wardt just vid dessa orden som efter gifwen Signal 64 kanon skott lossade, som äfwen lika många vid Kongl. Maj:t afresa; hwarefter Doctor Hauswolff slutade Acten med välsignelsen.

Det var ock vid denna grundstens läggning, och då allt således slutades, som Kongl. Maj:t täcktes i Näder, till murmästare i ämbetet förordna werckgesällen Hind. Elies, hwilken som werckgesäll, för Afl. Slottsmurmästaren Körners Enkas räkning, wid kyrkan arbetade; och tillsade Herr Öfwerståthållaren Lantinghausen att sådant å wederbörlig ort anmäla. Och detta till den änden, på det Elies med desto mera flit, åhoga och agtsamhet skulle sin sak, till kyrkans bästa, fullgjöra. Och som vid slike tillfällen är brukeligt, att slefwen och hammaren tillfalla Murmästaren, så skedde det ock här, att Elies dem undfick.

Kongl. Maj:t hugnade ock i nåder slottsmurmästaren Körners Enka, såsom till någon uppmuntran, i hänseende dertill att dess folk vid Kyrkan arbetade, med dess höga krönings-Medaille.

Den Collect, som vid detta tillfället, så i kyrkan, som på kyrkogården insamlades, finnes i kyrkans räkenskaper vara uptagen.¹

¹ Kollekten belöpte sig enligt Dagligt Allehanda för den 4 maj 1768 till 5,000 daler kopparmynt.

Och slutel. som Gardiet med Artilleriet icke något arfwode härwid hade, så blefvo å Kyrko Rådets och Deputerades bekostnad, med nödig förfriskning på rännarebanan undfågna, så Officerare, som gemene man.»

Den förgyllda kopparplåt, som nedlades i blylådan,¹ hade följande inskrift:

(PÅ AVERSEN:)

S. R. M.
ADOLPHUS FRIEDERICUS
SVECORUM, GOTHORUM VANDALORUMQUE
ETC. ETC. ETC.
REX POTENTISSIMUS
LAPIDEM ANGULAREM
NOVAE ECCLAESIAE
POSUIT
DIE III. MAJI A:o MDCCLXVIII²

(PÅ REVERSEN:)

ÅR EFTER FRÅLSARENS FÖDELSE
ETT TUSENDE SJU HUNDRADE SEXTIO OTTA
DEN 28 JANUARII BESLÖT S:T OLOFS FÖRSAMLING
UTI DEN TRYENIGE GUDENS HÖGTLOFVADE NAMN
ATT BYGGA DENNA KYRKA AF STEN, EFTER RITNING AF
KONGL. M:TS ÖFWER INTENDENT OCH RIDD. AF N. O. HÖGW: FRIH:
HR CARL FRIEDRICH ADELORANTZ
OCH SEDAN DENSAMMA AF KONGL. MAJ:T DEN 17 FEBR:
BLIFWIT GILLAD, LADES GRUNDSTENEN AF
KONUNGEN SJELE, MED ALL HÖGTIDELIGHET
ANSTALTAD AF DÅ VARANDE
S:T CLARAE OCH OLOFS FÖRSAMLINGARS
KYRKOHERDE HR DOCTOR

¹ I grundstenen nedlades, förutom kopparplåten, till vars förgyllning dr Hauswolff skänkt en specie-duk, följande: en riksdaler, en kröningskastpenning, ett tolvöresstycke och ett sexöresstycke, skänkta av dr Hauswolff, jettoner över prins Gustavs och prins Karls födelse, skänkta av »Madame Nyman på Sand»; en speciedukat, 1/2 Rgs, 1/4 d:o, 1/8 d:o samt en daler silvermynt skänkta av handelsman Johan Nyman; kronprins Gustavs medalj, skänkt av hr Anders Nyman, samt följande å kungl. myntet för kyrkans räkning slagna medaljer: konung Adolf Fredriks stora kröningsmedalj, en jetton över prins Fredrik Adolfs födelse, en d:o över prinsessan Sofia Albertinas födelse samt en d:o över kronprins Gustavs förmåning. K. R. Prot. 1 maj 1768.

² I översättning: Den stormäktigste konungen hans majestät Adolf Fredrik, Sveriges, Götes och Vendes etc. konung lade grundstenen till den nya kyrkan den 3 maj 1768.

JUSTUS CHRISTOPHER HAUSWOLFF
 OCH KYRKO-RÅDEN SAMT FÖRESTÅNDARE,
 SECRETERAREN VID KONGL. SVENSKA VETT: ACAD.
 HR PEHR VARGENTIN, RIDDARE AF N: O:
 ÅLDERM. HR CARL MAGNUS HANSSON,
 HANDELSMÄN: HERRAR JOACHIM SASSE,
 LARS HAGNER, HENRIC HENRICHSSON OCH
 CARL ANTHON BEVE.
 CAPELLAN VAR DÅ HR NILS OLIN.
 FULLMÄKTIGE VID BYGGNADEN VORO DESSE HER-
 RAR OCH MÄN:
 SIMON VIRE, OLOF BERG, JOHAN NYMAN,
 CARL HEGEL, CARL FRIEDRICH BÄCK, SVEN NIC-
 LAS VIJKMAN, ERIC LINDGREN, DANIEL GEIST,
 PETTER KIHLEBERG, PETTER ANDERS NORDBERG.
 D. 3. MAJ 1768.

Kyrkobygget, vars förlopp närmare skildras sid. 62—75, bedrevs till en början med god fart. I november 1769 besiktigades murarna och täcktes det hela med ett brädtak. Men härpå följde ett uppehåll i arbetet till början av år 1773. Anledningen var penningbrist. Då Klara församling hade inbetalt 122,060 daler kopparmynt av de Stieglerska donationsmedlen, som vid 1768 års början belöpte sig till 199,252 dlr. kmt., befanns det, att något ytterligare ej stod att få ut i så god tid, att arbetet kunde omedelbart fortsättas.¹ Då man tillika insåg, att kyrkans egna medel, även om det lyckades indriva fordringarna, icke komme att förslå till byggnadens fullbordan, fann man sig nödsakad att tänka på andra utvägar. I maj 1769 skrev kyrkorådet till K. M:t och begärde i byggnadshjälp en skilling silvermynt på varje matlag i riket. Ett år senare beslöt man söka befrielse från publika kollekt, så länge man själv byggde, ävensom att inom Stockholm få stambok och kollekt »till någon hjälp för byggnadens fullföljande». Det senare synes icke hava lett till något, men det förra gav uppslag till en utväg, som kom att tillföra kyrkan betydande inkomst under halvtannat årtionde. Då det misslyckades att erhålla kollekt och stambok, utverkade nämligen kyrkovärden Beve, som 1771 var riksdagsman i borgarståndet, att församlingen för sitt kyrkobygge skulle under fyra års tid från början av 1772 få uppbära en viss del av kaffetulluppbörden i Stockholm.² Genom Gustaf III:s

¹ Klara kyrkas skuld betaltes först år 1795, efter det att fordringsmålet dragits inför K. M:t. Adolf Fredriks kyrka erhöi då 3,000 Rdr.

² Till K. R. Prot. 21 november 1772 togs en berättelse av Beve om förloppet, så lydande: »I anledning af det beslut Respective Kyrko Rådet behagade taga, att hos Riksens Ständer anhålla om någon inkomst för S:t Olofs Kyrkobyggnad, blef ansökning derom gjord 1769 års Riksdag, hwilken äfwen gick igenom Wederbörande instancier, och slutel. till Ständens plenum; hwari tillstyrkande war ifrån Secreta Utskottet, att Ett öre Silf:mt af hwarje matlag i Riket skulle till nästa Riksdag såsom en hjälp

intresse för saken förnyades denna förmån längre fram ett par gånger och räckte till och med år 1787.

Det ligger nära till hands att fråga sig, vilken anledningen kan hava varit att ständerna beviljade en liten enskild församlings kyrkobygge en så pass enastående förmån. Adeln hade avslagit det Beveska projektet, och då de tre ofrälse stånden bifallit det, avlät adelsståndet till de övriga ett memorial, vari dessa uppmanades att frångå sitt beslut. »Församlingen», heter det i memorialet, »är efter lag skyldig att bygga sin kyrka. Dess ledamöter hafwa ifrån begynnelsen kunnat känna sin kassa och rådfråga sin egen förmögenhet. Deras lär ock omsorgen blifwa att bringa sitt på eget beråd begynta arbete till slut. Oskyldigt skulle andra betungas för missträkningar i deras förslag, om projectet finge framgång, och hwad nu händer St. Olofs församling, kan framdeles blifwa prejudikat för flere, med enahanda orättvisa och på lika grund.»

De skäl, som föranledde de ofrälse stånden att inte beakta adelns mycket välskrivna och sakligt tungt vägande memorial, får man en aning om, då man läser följande passus i ständernas expeditionsskrivelse: »Då Riksens Ständer ibland de flera bewekande omständigheter att bidraga till denna Kyrkobyggnads understöd isynnerhet sig erindrat, att Olai kyrka i ewärdeliga tider förvarar minnet af en i lifstiden Högt Älskad, Stor samt mild och nådig Konung, Högst Salig Hans Maj:ts Konung Adolph Friedrich, som därtill behagat i Näder Sjelf lägga första grundstenen; så hafwa Riksens Ständer så mycket mer funnit sig föranlättna att samtycka det må till meranämnda kyrkas uppbyggande ett Öre Silfvermynt för hwarje skålpund Caffé-Bönor, som hit till staden ankommer, få ifrån nästkom-

till förenämnda byggnad anslås. Men som Ståndens plenum enhälligt afslog matlagsafgiften och förvandlade den dels i Collecter, dels ock till Stambok och Collect; igenom hwilka slika beslut Expeditions-Deputation, då löparen efter Riksdagens slut dit inkom, föranlets att enligt dess instruction den ej expediera, utan ad acta lägga; så fant jag för min del, då jag genom Försynens skickelse blef wid den sist hållne Riksdagen till ledamot i det Wälloffliga Borgare Ståndet wald, min skyldighet fordra, att denna sak å nyo uptaga: Hälst när jag såsom Ledamot i Urskillnings Deputation hade tillfälle att den samma insinuera. Hwarpå jag äfwen der till want Deputations bifall, igenom remiss till Ståndens plenum, med samma föreskrift, som 1769 års Riksdag af Secreta utskottet förunnades: föresläende 1./ Silf:mt på matlaget. Men ehuru jag sjelf war ledamot i Borgarståndet och derstädes sökte att igenom wänner och wänners wänner winna detta ändamål, fant jag det wara aldeles omöjeligit, och ännu större hinder motade mig i de övriga Stånden. Detta motstånd, såwäl som den underrättelse jag inhämtade om den Summans ringa betydenhet som genom Collect och Stambok kunde samlas, wid hwilkens indrifwande både beswär och kostnad blifwit oumgjängelige, föranlät mig att tänka på en annan utwäg. I stället för matlagspenningar föreslog jag Ett öre Silf:mts upbörd för hwarje hit till Staden inkommande skålpund Caffé-Bönor på 4 år: Hwari jag ock war så lyckelig att inom en timme trenne stånds bifall århölt. Saken gick därpå genom expedition, och Kongl. Maj:ts Nådiga befallning afgick äfwen till Tull-Directionen att samma afgift skulle ifrån 1772 års början i 4 samfälte År upbåras. Upbördens sker af Tull-förwaltaren Tavelin, och de influtne penningar warda af honom månatel. i Riksens Ständers Banque för Kyrkans räkning insatte; hwarefter insättnings Attesterne af mig emottagas emot wederbörligit quitto. Huru mycket af denna fond redan influtet kan af bemälte Attester inhämtas, som bestiger sig till en summa af 28193 dlr och 7 ./ kop:mt, till October månads slut innewarande år.

CARL ANTHON BEVE.»

mande Års början i fyra års tid vid Tull Clareringen uppbäras, som Tullafgifter på denna wara ändå emot förra Taxan minskad bliwit, och anhålla fördenskull i underdånighet det täcktes Eders Kongl. Maj:t om verkställigheten härav dess Nådiga Befallning till wederbörande afgå låta».

Kaffetullen till S. Olovs kyrka är alltså att anse såsom ett rikets bidrag till fullbordande av ett monument till konung Adolf Fredriks minne. Man har tydligen ansett det ovärdigt, att den kyrka, som, figurligen talat, begynte byggas upp av hans kungliga hand, skulle år efter år stå ofullbordad, och man har dessutom velat bereda hans son en hugnad.

Då kyrkobygget fortskridit så långt, att själva kyrkrummet närmade sig sin fullbordan, väcktes av bagaren Johan Nyman vid kyrkorådets sammanträde den 16 augusti 1773 förslag om en »underdånig supplique» hos K. M:t angående »skillnad mellan S:t Olofs och St. Claræ församling». Förslagsställaren motiverade sitt projekt därmed, att S. Olovs församling ju redan för länge sedan hade eget prästerskap, eget skolväsen och egen ekonomi samt snart skulle »med den Högstes bistånd få fagna sig öfver en i alla hänseenden ganska wacker ny stenkyrkas invigande till gudstjänst: en byggnad, som täflar med, om icke öwerträffar, i anseende till arkitekturen, de flesta här i residenset», och därför icke lämpligen kunde som kapell höra under S. Klara. Såsom en för planen gynnsam omständighet anförde han kyrkoherdevakansen efter dr Hauswolff, vilken avlidit den 28 januari 1773, varjämte han föreslog, att man skulle begära, att vid ledighet i S. Jakobs och S. Johannes församlingar få S. Johannes lagd till S. Olov att tillsammans med denna församling bilda en enda, liksom ock att av S. Klara församling trakten norr om den s. k. Skvalbänken (uti n. v. Tunnelgatan) bleve tillagd S. Olov.

Kyrkorådets medlemmar ställde sig med undantag av kyrkvärden Beve betänksamma, men vid extra sammanträde två dagar senare voro alla ense om, att egen pastor för S. Olov borde begäras. Den ende, som fortfarande var tveksam, var Vargentin, som avrådde att tänka på S. Johannes församlings införlivande med S. Olov, innan pastorsledighet inträdde i den förra — satte man sådant i fråga nu, finge man givetvis pastor i S. Jakob emot sig, menade han. Beträffande åter »den punkten att få en del af Claræ församling under Olof, kunde Herr Kongl. Sekreteraren det på intet sätt approbera, emedan det vore emot all både kristendom och anständighet att gripa till andras rättigheter». Han gav dock till sist med sig och förenade sig med de övriga i kyrkorådet på det villkoret, att man i skrivelsen till konungen icke nämnde något om S. Johannes och icke heller något om, var församlingens södra gräns skulle gå.

Den 31 i samma månad avgick kyrkorådets skrivelse till K. M:t. Man begärde däri allraförst, att K. M:t ville förse den nya kyrkan med ett namn »till åminnelse af det lysande tidsskifte, uti hwilken hon är bygd». Därefter anhöll man, att kyrkan måtte förklaras såsom moderkyrka och erhålla egen pastor. Och slutligen bad man konungen att i egenskap av kyrkans »högste Beskyddare och Patronus härwid antaga och utöfwa ett oinskränkt Jus» och alltid låta någon av sina hovpredikanter vara församlingens kyrkoherde med säte och stämma i stadens konsistorium.

Konsistorium, dit skrivelserna remitterades, avstyrkte bestämt S. Olovs avskiljande från Klara och motsatte sig även den ifrågasatta namnförändringen.¹ Konsistorium fann den föreslagna församlingsdelningen strida mot prästerskapets privilegier och regeringsformen samt gjorde gällande, att den fattiga befolkningen i S. Olov icke kunde bära de ökade bördor, egen kyrkoherde skulle innebära. Någon nödvändighet för delning av församlingarna ur pastoral synpunkt kunde konsistorium icke inse föreligga: »Ehuru mödosam än Själawården är isynnerhet här i Kongl. Residenset, så lär den dock icke skäligen kunna anses swårare för en werksam herde vid S. Klara och Olof gemensamt än den förefaller wid andra församlingar härstädes, ibland hwilka en del öfwerträffa dessa både till widd och invånarens talrikhet; hwarifrån likwäl ingen klagan i detta hänseende förspord blifwit.»

I sina av assessor Borg uppsatta påminnelser med anledning av konsistorii utlåtande erinrar kyrkorådet den 5 november, att den förmån som kommit kyrkobygget till godo genom andel i kaffetullen är att anse jämförlig med den kungliga byggnadshjälp, som i äldre tider föranlett Stockholmskyrkors uppkallande efter kungliga personer, samt tillfyllest jämte Gustav III:s och hans faders personliga intresse för byggnaden förklarar församlingens åstundan »få förwerfwa en daghelig erhindran deraf uti kyrkans Namn». Vad de pastorala synpunkterna angår, heter det: »Att ungefär 12000:de människors Själawård är större och drygare, och med mera ansvar förknippad, än att then möjeligen af en Pastor bestridas kan, det tål icke någon motsägelse: Ty, då en Öfwerste för ett Regimente af 1000:de man knappast kan lära känna alla sina underhafwande till deras utsicht, huru skulle en prästmän kunna till inre beskaffenheten, lefnadssätt och utseende skaffa sig bekanskap med 12000:de själar, hwars ewiga wälfärd likwäl är förknippad med hans dyra ansvar. Om själawården wore uppfylld med blotta predikningar, och inkomsternas upptagande, så skulle en rymlig kyrka, och flera hjälpsamma händer till påskpenningarnas insamlande, kunna förena flere församlingar till en, men en så irrig sats förmodar Kyrko Rådet, att Venerandum Consistorium med Them lär förkasta.»

Beträffande prästerskapets privilegier gör skrivelserna gällande, att dessa angå personliga rättigheter och »sträcka sig till hwar och en Prästs Embete, Hus, Ågor och Inkomster», och att alltså »then Präst som ej wunnit något Embete, Hus, Ågor och Inkomst, ej kan något förlora». — »Det har — heter det vidare — aldrig warit Kyrko Rådets afsigt, att i minsta måtto träda någon Prästmans redan förwärfwade och i Privilegierna förwarade rätt för nära; och, af sådan orsak, instämmer det äfwen med Kyrko Rådets underdåniga tankar, att i fall Eders Kongl. Maj:t täcktes i nåder bifalla den föreslagna delningen, de nuvarande Comministri wid S:t Claræ församling bibehållas wid thes inkomster och rättigheter af the hus, som skulle ifrån S:t Claræ församling warda lagda under S:t Olof; hwarmed the äfwen för deras del torde finna sig så mycket mera nöjda,

¹ Stockholms Consistorii utlåtande den 12 oktober 1773 angående S. Olovs kyrkoråds sökta delning av S. Claræ och S. Olovs församling.

som the thetta oagtadt slippa Högmässa-predikningarna hwar fjerde Söndag i S:t Olofs församlings kyrka, Them the nu besörja.»

I fråga om församlingens oförmåga att bära tyngre kyrkoutskylder, yttras helt bäskt: »Thet blifwer Församlingens sak, och ej Consistorii omsorg, att besörja det dess Pastor warder med skälig utkomst försedd, änskönt den ej skulle blifwa så ymnog, att wisses fikande efter werldsliga gåfwor skulle thermed tillräckeligen kunna förnöjas: och kan Kyrko Rådet tydligen afse att inkomsterne skulle åtminstone stiga till så mycket som Eder Kongl. Majj:ts Tromän wid Håf Rätterna och Rikets Collegier, under dagelig och trägen tienstgjöring, i lön af Eders Kongl. Majj:t åtnjuta; och hwarmed en Pastor således oförgripeligen tyckes böra sig åtnöja, då han tillika åtnjuter fria husrum, och blir thet i öfrigit theras sak, som i underdånighet kunna anmäla sig till Eders Kongl. Majj:ts Nådiga åtanka, at förut se huru the kunna inrätta sin hushållning efter inkomsterna; dageliga erfarenheten torde ock bestyrka, att ther inkomsterna äro minst, är Sjåla-Sörjaren mera ledig och beqwäm till sitt Embetes förrättande, än på de ställen, ther förvaltningen af många inkomster medtager den dyrbara tiden.»

Bland annat för att äga ett välbehöfligt stöd i sina självständighetssträvanden utsåg kyrkorådet till sin ordförande överståthållaren friherre Carl Sparre,¹ som intog sin plats i denna egenskap, när kyrkorådet den 9 november 1773 sammanträdde i den då nyligen färdiga rådssalen ovan sakristian. Den nye ordföranden lovade ingenting i församlingdelningsfrågan, men alldeles overksam för dess lösning torde han icke hava varit. Sedan kyrkorådets synpunkter utvecklats inför konungen personligen av kyrkovärden Beve den 23 november, kom den 30 november 1773 K. M:ts å Stockholms slott givna resolution över kyrkorådets ansökan. Den lydde (med förbigående av den sammanfattande ingressen):

»Kongl. Majj:t hafwer denna underdåniga ansökning, sedan wederbörandes underdåniga utlåtande häröfwer blifwit infordrat, hos sig i Nådigt och noga öfwerwägande komma låtit: Och will, i anseende till de flere härwid förekomna skäl och omständigheter, i nåder hafwa bifallit och stadgat, det må S:t Clarae och Olai församlingar, som hittills varit tillsammans förenade, nu i så måtto åtskiljas, att S:t Olof, hwilken efter Högst Salig Konung Adolph Friedrich Glorwördigst i åminnelse, som år 1768 till den nya Sten-Kyrkan därstädes Sjelf med Egen Hand lagt första grundstenen, hädanefter kommer att kallas Adolph Friedrichs kyrka, warder med egen Pastor försedd, som hafwer Säte och Stämman i Stadsens Consistorio samt njuter lika heder och wärdighet med alla de öfrige Pastores wid församlingarna härstädes och wid hwilkens utnämmande Kongl. Majj:t will utöfwa det oinskränkta Jus, som Kyrko Rådet härutinnan i underdånighet uppdragit och öfwerlämnat: Blifwande derjämte den så kallade Sqwal-Bänken,¹ hwilken af ålder åtskilt S:t Clarae och Solna församlingar ifrån hwarannan, en beständig gränts

¹ CARL SPARRE, friherre, f. 6/12 1723, d. 28/6 1791, militär, politiker, ländsh. i Gävleborgs län, överståthållare i Stockholm från 1773 till sin död.

hädanefter för berörde S:t Clarae och Adolph Friedrichs församlingar emellan; Hvilket wederbörande till underdånig efterrättelse länder. Datum UT SUPRA.

GUSTAF.
(L. S.)

JOH. V. HELAND.»

Resolutionen delgavs kyrkorådet den 7 följande december av Vargentin, som samtidigt kunde meddela, att konungen till församlingens kyrkoherde utsett ordinarie kungl. hovpredikanten magister Johan Gustaf Flodin. Den 19 i samma månad upplästes vid kyrkostämman under baron Sparres ordförandeskap efter slutad högmässogudstjänst det kungliga brevet för församlingen, vars nya namn härmed var promulgerat.

I maj 1774 hade man kommit så långt med bygget, att S. Olovs kapell måste rivas. För att församlingen inte skulle behöva vara utan gudstjänst, tills den nya kyrkan blivit invigd, uppsattes bredvid skolhuset på kyrkogården ett stort tält, där gudstjänst för rättades under sommaren 1774 från första söndagen i Trefaldighet. Trefaldighetssöndagen hade sista gudstjänsten hållits i S. Olov.¹

Den 27 november 1774, första söndagen i advent, ägde kyrkans högtidliga invigning rum. Templet var då till det yttre färdigt, så när som på tornet med dess underbyggnad. I det inre saknades ännu orgel, men orgellåktaren var färdig. Predikstolen saknade ännu bildhuggeriarbetena och var klädd med blått tyg. Partiet ovanför altaret var tomt, men altaret självt stod i strålände förgyllning. Den snövita interiören med sina rena linjer och sin kupol gjorde utan tvivel ett mäktigt intryck.

Vid invigningen utvecklades kunglig ståt. Kl. 6 på morgonen placerades vakt från

¹ K. R. Prot. 21 maj 1774. 5. §: »Blef af kyrkowårdarne anmält, det wore med nya Kyrko Byggnaden så långt hunnit, att trä-Kyrkan med det första nödwändigt måste nedtagas. Och skulle derigenom församlingen på någon tid blefwa utan Gudstjenst; hwilket sista att förekomma, de hade utsedt plats på kyrkogården, midt emot Schole Huset, hwartill äfwen det nyttjas kan, samt genom Hans Excellence Herr Baron och öfwerståthållarens försorg, fått löfte på något af Stadens Brandsegel till betäckning; då församlingen öfwer sommaren och till dess nya kyrkan blifwer inwigd, kan under detta tält, med tillhjelp af Scholans hus, hålla sin Gudstjenst.

Kyrko Rådet förklarade sitt fullkomliga nöje öfwer detta kyrkowårdarnes tillärnade sätt till Gudstjänstens hållande; Och beslöt att så ske måtte, samt att de sista predikningar i S:t Olofs kyrka må blefwa hållne instundande Helga Trefaldighets Söndag, hwarwid Kongl. Hofpredikanten och kyrkoherden Paqualin, som församlingarnas Vice-Pastor, predikar Högmässan och kyrkoherden Olin, som ännu warande comminister, aftonsången, lära hålla ett tjenligt tal, med ärhindran, att trä-Kyrkan stådt jämt 100 år: då äfwen wid samma tillfälle till nya kyrkans förnödenhet Collect så med föregående häfvarna som Bäckenen blifwer insamlad.

Och åter beträffande Gudstjänstens hållande på kyrkogården under tältet, fant Kyrko Rådet förgodt derom på sådant sätt förordna, att endast må predikas Högmässa- och Aftonsångspredikningar; men ottesångs och wickopredikningar, samt afton-Bönestunder blifwa till vidare indragne. Skrift- och Communion må under denna tiden förrättas om söndagsmorgnarna kl. 7; samt till utrymme af mera tid, må Högmässa-Gudstjensten dymedelst icke begynnas förr än kl. 10 förmiddagen; Och hwilket allt dock Hans Excellence Herr Baron och öfwerståthållaren tillika med Kyrko Rådet resolverade skola och böra genom skrifteligt Memorial V. Consistorio till känna gifwas.»

livgardet vid två av kyrkans portar. Kl. 8 ringdes första gången; vid andra ringningen kl. 9 kommo 400 man livgardister i nya uniformer — grenadjärer och musketerare — under flygande fanor och musik in på kyrkogården, där de formerade häck utanför alla tre huvudingångarna. Inuti kyrkan bildade grenadjärer samt liv- och stånddrabanter häck längs stora gången ända fram till koret, där en tron var uppbyggd för konungen. Kl. 11 började sammanringningen, och samtidigt begåvo sig konungen och hertig Karl av Södermanland från slottet, åkande i kröningsvagnen, företrädda av hela kungl. livdrabantkåren med trumpetare. Närmast före och efter vagnen gingo avdelningar på 12 livdrabanter vardera. Efter den bakre drabantavdelningen följde i flera vagnar den kungliga sviten samt deras excellenser riksråden och andra höga ämbetsmän.

Kl. 1/2 12 var tåget framme. De kungliga bröderna mottogos vid västra porten av kyrkorådet med baron Sparre och Vargentin i spetsen samt ledsagades av dem till stora kyrkdörren, där Stockholms stads konsistorium, anført av pastor primarius, utnämnde biskopen i Karlstads stift doktor Daniel Herweghr¹ och den nyutnämnde kyrkoherden i Adolf Fredrik mottogo och »beneventerade». Vid konungens inträde började den av hovkapellmästaren Uttini² komponerade invigningsmusikens första avdelning. När alla intagit sina platser, trädde biskopen inför altaret, klädd i korkåpa, jämte kyrkoherden i Katarina Casper Wijkman³ och kyrkoherden vid franska lutherska församlingen i Stockholm dr Petrus Nensén, båda i mässhakar. Invigningen förrättades därpå ritualenligt av biskop Herweghr. Under lovpsalmen lossades 128 skott på observatoriehöjden.

Härpå hölls högmässogudstjänst, varvid tre präster »in albis» (i mässkjortor) tjänstgjorde för altaret och kyrkoherden på Kungsholmen magister Nils Jakob Nymansson⁴ predikade samt de återstående delarna av invigningsmusiken utfördes. Vid hävgången tjänstgjorde kyrkovårdarna Beve och Ekeblom samt bryggaren och fattighusdirektören Lorentz Westman.⁵ De två förstnämnda mottogo majestätets och hertigens kollektbidrag på silverbrickor.

Vid slutpsalmen, »Lover Gud i himmelshöjd», gavs ånyo salut med 128 skott, varpå överståthållaren till konungen framförde församlingens tacksägelse.

Så lämnade konungen och hertigen samt sviten kyrkan och begåvo sig till slottet jämte kyrkorådet och samtliga officianter, kyrkliga som militära, samt församlingens nye kyrkoherde »för att därstädes efter Hans Kongl. Maj:ts nådiga vilja vid riksmarskalkstaffelen undfagnas».

¹ DANIEL HERWEGHR, f. 28/4 1720 i Värmland, d. 28/9 1787. Domprost i Västerås 1765, pastor primarius 1771, biskop i Karlstad 1773.

² FRANCESCO ANTONIO UTTINI, f. 1723 i Bologna, d. i Sthlm 25/10 1795. Kom 1754 till Sthlm. Hovkapellmästare. Komponerade flera operor, ett oratorium och en del officiell festmusik.

³ CASPER WIJKMAN, f. i Wähla 3/12 1718, d. i Sthlm 14/3 1780. Kyrkoherde i Mo 1759. Riksdagsman 1760, 1765 och 1771. Kyrkoherde i Katarina 1772.

⁴ F. 1/5 1735 i Björklinge, d. 17/10 1777. Hovpredikant 1768. Kyrkoherde i Kungsholmen 1770.

⁵ LORENTZ L:SON WESTMAN, f. 1720, d. 1792. Bryggarålderman och rådman. Riksdagsman 1778—79.

Under C. F. Adelcrantz' konstnärliga ledning fullbordades kyrkan 1783 till det yttre och var 1787 fullt färdig även till det inre. För allmänna medvetandet framstod den såsom den »kungliga» bland stockholmskyrkorna, och utmärkta predikanter spredt glans över den — Johan Gustaf Flodin, som år 1786 blev pastor primarius och 1800 biskop i Västerås, Peter Samuel Drysén, som blev pastor primarius 1812, och framför allt Johan Olov Wallin, som var församlingens kyrkoherde 1813—1818 och i dess prästgård vid Karlbergsvägen fullbordade svenska kyrkans ännu gällande psalmbok. I församlingens historia är Wallins namn även förknippat med ett förtjänstfullt ordnande av dess ekonomiska förhållanden.

År 1874 den 29 november firades kyrkans och församlingens sekularfest. Dess kyrkoherde var då doktor A. W. Staaff, som till detta tillfälle skrivit följande skaldestycke:

Före predikan.

Gud, för vilken tusen år
Likna dagen, som förgår,
Likna natt, som flyr;
Du, vars fria välbehag
Världarna har givit lag,
Dem Din kärlek styr!

Herre, Din är denna dag!
Våra hjärtans offer tag,
I Din nådesfamn!
Ack, fast lovet fattigt är,
Ödmjuk anda har Du kär,
Fader är Ditt namn.

Seklet re'n vårt tempel stått.
Släkter kommit, släkter gått.
I Ditt helga hus
Gavs dem, Jesu, ur Ditt ord,
Vid Ditt rika nådebord,
Tröst och kraft och ljus.

Efter predikan.

O, Du, som här med ordets röst
Vill skänka liv och ljus och tröst,
Som bjuder ångern huld försoning,
Och i den väckta syndarns bröst

Vill taga boning!
Som i Ditt tempel bor och uti himlens höjd,
Kom till oss här ännu med salig frid och fröjd!

Ditt frälsningsord, o Jesu, här
Den själ, som ännu vilsen är,
Till allvar, tro och bättring röre
Och på den väg, som till Dig bär,
Vart hjärta före!
Mot känslan av vår skuld giv vid Ditt altar ro!
Där, Herre, giv oss kraft att kämpa och att lida!
Och låt hos Dig en gång »i kläder vita, sida»,
Oss uti evigt tempel bo!¹

¹ Den till kyrkans invigning komponerade musiken skulle enligt K. R. Prot. alltid uppföras på kyrkans högtidsdag, första söndagen i advent, något som synes hava länt till mycket sparsam efterrättelse, antagligen på grund av att det ställde sig väl dyrbart. Orkestern bestod av 10 violiner, 2 altvioliner, 2 oboe, 2 valthorn, 7 basfioler, 4 trumpeter, 1 puka och 4 basuner; kören av 3 diskanter, 3 altar, 3 tenorer och 4 basar. Texten, som var författad av curator ad litem Welander, hade följande lydelse:

(Efter invigningsakten.)

Kör: Hallelujah! Hallelujah!
Aria: Wi sjunga nu den Högstes ära:
Han öfwer allt bör äran ha.
Wi till Hans Helgedom få våra offer bära.
Hans namn är Herren Jehovah.
Duo: I allas hjertan känd, Han ock will dyrkad vara.
I detta Herrans Hus låt oss Hans lof förklara.
Kör: Hallelujah! Hallelujah!
Han öfwer allt bör äran ha:
Hallelujah! Hallelujah!

(Före predikan i stället för psalm.)

Aria: Wälsignad vare den, som här i Herrans Namn
En salig lära oss förkunnar!
Att Själens njuta får den stillhet himlen unnar,
Till dess från faror frälst hon ser sin sälla hamn.
Wi der med mera ljus, med större Själens kraft
än hon i wanskligheten haft,
och med en mer förklarad tunga
få Herrans nåd och godhet sjunga.

(Efter predikan.)

Recit: Det Tempel som nu inwigt är:
Åt alla tider fågnad gifve!
Dess lycka, dess bestånd så fast och stadgad blifwe,
Som af den bästa kung ett älskat namn den bär.

Vid A. W. Staaffs död 1895 hade folkmängden i Adolf Fredrik vuxit till betydligt över 55,000 personer, och det blev med varje år allt tydligare, att den en gång så ringa församlingen snart i sin ordning måste delas. Såsom förberedelse härtill beslöts den 6 maj 1901 att uppföra en ny kyrka, Gustav Vasa-kyrkan, och den 3 juni samma år fattades beslut om ytterligare en kyrkas, S. Matteus', byggande. Den 6 mars 1905 beslöt kyrkorådet ingå till K. M:t med anhållan om församlingens delning i tre fullt självständiga församlingar, nämligen Adolf Fredriks, Gustav Vasa och S. Matteus. Denna anhållan bifölls den 2 juni 1905. Den nya församlingsindelningen trädde i kraft den 1 maj 1906.¹

Med den nya prästvalslagen 1910 upphörde Adolf Fredriks och dess dotterförsamlingars egenskap av patronellt regala gäll.

KYRKOGRÅDEN

Adolf Fredriks kyrkogård omfattar hela kvarteret Sankt Olov och begränsas av Adolf Fredriks kyrkogata, Holländaregatan, Kammakaregatan och Sveavägen (fig. 4). Den upptog ursprungligen en åtskilligt större yta, i det att den sträckte sig tvärs över Sveavägen² till forna Stora Badstugatan, som antagligen även ingått i densamma. Enligt muntlig uppgift av klockaren J. A. Kvarzell befanns nämligen denna gata omkring sekelskiftet vid grävningar för en trummas nedläggande fylld av ben, vilket synes giva vid handen, att kyrkogården i äldre tid sträckt sig över det område, denna trafikled upptog.

Aria: Liksom ett nytt Jerusalem
 Dess murar glädje alla dem,
 Som samlas här
 Att smaka och att se hur ljuflig Herren är!

Kör: Må här den högsta Gudens röst,
 Till ömsom häpnad, ömsom tröst,
 Hwar enda Själ så saligt röra
 Och i den väckta Syndarns bröst
 Det intryck göra,
 Att lasten bättrad blir, och dygden mera from!
 Ja blifwe detta hus en så wälsignad kyrka,
 Att ordet i sin kraft med en gudomlig styrka
 Må verka på vår Christendom!

¹ De närmare omständigheterna vid församlingens delning behandlas utförligare i den församlingshistoria, som skall inleda Matteuskyrkans beskrivning.

² Församlingen tillbytte sig av Stockholms stad för den till Sveavägens framdragande nödiga marken kvarteren Syrénen och Odin, den förra till kyrktomt, den senare till skoltomt. Beslutet om markbytet framlades å kyrkstämman den 5 juni 1896 och fastställdes av K. M:t den 29 okt. 1897. — I den närmaste framtiden kommer kyrkogården ytterligare att förminska genom Adolf Fredriks kyrkogatas utvidgning. Enligt av K. M:t år 1924 fastställt avtal mellan församlingen och Stockholms stad erhåller församlingen för den jordremsa, som staden behöver för sagda ändamål, tillbaka den staden tillhöriga mark, som ej tagits i anspråk för Sveavägens framdragande.

Fig. 4. Adolf Fredriks kyrka sedd från Drottninggatan på Karl XIV Johans tid. Samtida litograf efter teckning av F. Tollén.

Die Kirche von Westen um 1830. — The church from the west about 1830.

Kyrkogården sluttar lindrigt från nordvästra hörnet, vars höjd över slusströskeln är 16 m. I nordost är sagda höjd 13.09, i sydväst 13.45 och i nordväst 13.89. Det lägsta partiet, som upprepade gånger fyllts och i början av 1700-talet planerades, utgjorde länge de fattigas kvarter. Ännu 1835 benämnes det i kyrkorådets protokoll¹ »fattigjorden».

Omkring kyrkogården planterades år 1777, 1796 och 1808 träd »till täckande av kyrkomuren». År 1818 höggos 54 »aleträd», antagligen självvuxna. År 1821 i september uppdrogs åt kyrkovärdarna »att under nu instundande höst låta inplantera nya Trän kring kyrkogården, i de utgångnas ställe; och beslöts, så väl för dessa Träns vidmakthållande, som ock för den anständiga ordning och tystnad, hvilken bör råda på ett rum, der de aflidnas ben hvila, att förnya den gamla förordningen om förbud mot kreaturs inläppande till bete och tjudring på Kyrkogården, hvilken förordning nu genast å nyo borde en Söndag offentligen å Predikstolen upläsas, samt sedan en gång hvart år vid sommarens början på lika sätt kungöras».²

Tre år senare, våren 1825, planterades lindalléer från östra, södra och norra kyrkogårdsportarna »i raka vinklar fram mot templet». Planteringen bekostades av trädgårdsmästaräldermannen Rydberg. Hösten 1832 sattes tre lindar vid »kyrkosalen».

¹ För den 27 mars.

² K. R. Prot. 23/9 1821.

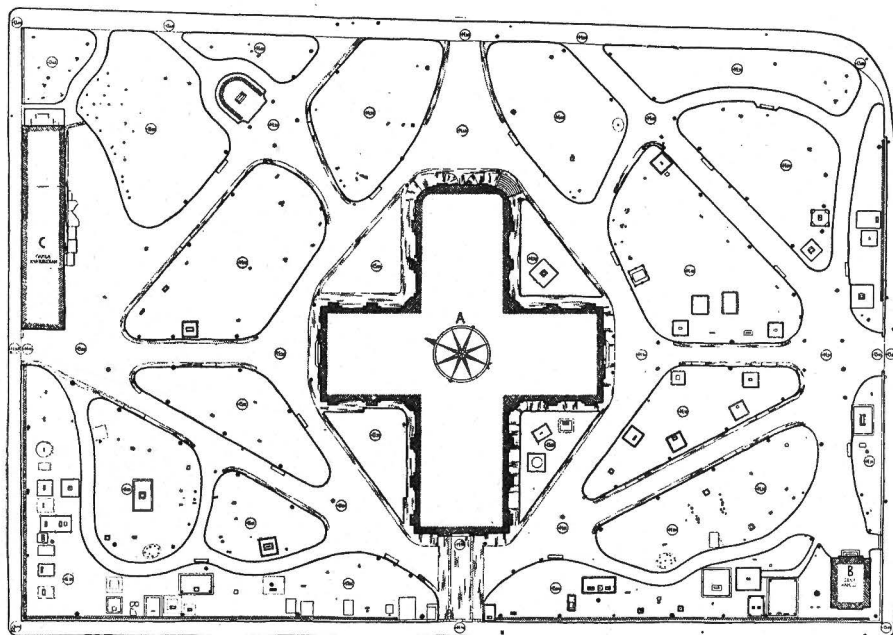

Fig. 5. Adolf Fredriks kyrka. Plan av kyrkogården. — Uppmätning 1922 av K. M. Westerberg.
Plan des Friedhofes. — Plan of the churchyard.

Sedan kyrkogårdens karaktär av allmän begravningsplats på 1860-talet upphört, planterades år 1864 lindalléer vid de fyra snedgångar, som anlades för trafiken över kyrkogården, varjämte 55 pyramidpopplar, 55 pilar, 465 syrener, 35 lärkgranar, 525 mindre träd och buskar, 8 pyramidalmar, 4 hängaskar, 170 törnrosor samt en berberishäck planterades. (Räkensk. 1864, ver. 571.) Dessa anläggningar gallrades starkt år 1883. Återstoden, ett sextiotial träd, kvarstå och bilda jämte 1882 utförda planteringar av syrener m. m. en yppig vegetation, som sommartiden alldeles skymmer kyrkan ända upp till tornbalustraden. I kyrkogårdens ytterkant stå på norra, västra och södra sidorna rader av pyramidpopplar, till stor del rätt skröpliga. Även askar, lönnar och pilar samt rosenbestånd finnas här och där.

Kyrkogården omges mot Kammakare-, Holländare- och Kyrkogatorna av en berberishäck innanför en låg skoning av huggen sten.

INHÄGNAD

Äldsta meddelanden om kyrkogårdens inhägnad omtala ett plank, uppfört av Klara församling i 1600-talets förra hälft. Sedan S. Olovs kapell byggts, uppfördes så småningom en stenmur med bräddtak runt hela området. Kostnader härför betsredos till allra största delen av enskilda församlingsbor, av vilka hos Nordberg nämnas vinskänken Henric Lylon, som 1687 lät uppföra västra kyrkoporten, kyrkoherden Olaus Bergius, bagarmästarna Frans Hindriks och Hans Möller, handelsmannen Donat Christian Schu-

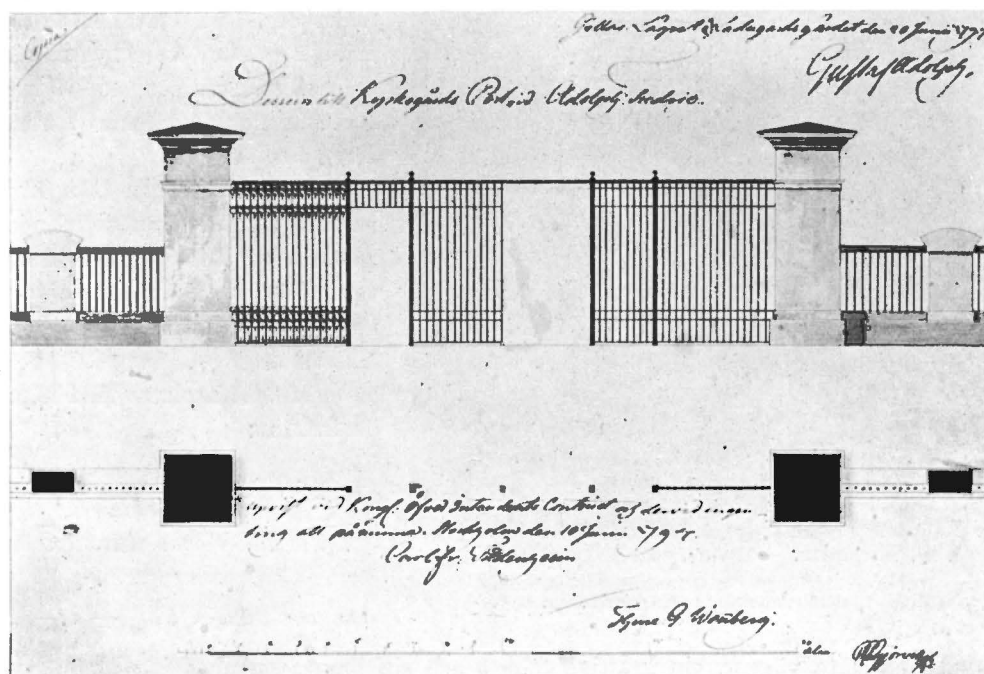

Fig. 6. Adolf Fredriks kyrka. Ritning till västra kyrkogårdsporten av C. G. Gjørwell 1797.
Westliches Gittertor des Friedhofes. Entwurf von 1797. — The western gate to the churchyard design from 1797.

man, bagarmästaren Jonas Dalin, bryggaräldermannen Johan Rehn, grevinnan Magdalena Oxenstierna, f. Stenbock, rådman Peter Carlung samt handelsmännen Thomas Larsson Granberg, Carl Bevi och Johan Paulsson, vilka trenne sistnämnda 1727 läto bygga södra kyrkporten av sten. Muren, som reparerades eller ombyggdes upprepade gånger, bl. a. 1773 och 1824, revs i början av 1860-talet, och stenen användes till grund för den 1864 färdiga folkskolan vid Saltmätaregatan.

Den ansenligaste av de gamla portarna var sedan 1798 den västra, uppförd 1797—98 efter ritning av stadsarkitekten C. G. Gjørwell (fig. 6), med begagnande av de 1796 av församlingen inköpta järngrindar, som förut stått framför överståthållarhuset vid Slottsbacken. Den gamla norra hade i början av 1800-talet försetts med likaledes av Gjørwell ritade järngrindar, liknande den västras.

Kyrkogården har numera sju ingångar nämligen fyra från Sveavägen och en från vardera av de övriga gatorna. Mellan västra porten och Holländaregatan är stenläggning av huggen gatsten. Kring kyrkans yttermurar löper en stenläggning till avledande av regn och väta.

I kyrkogårdens sydvästra hörn står ett gravkapell (fig. 8 o. 9), uppfört av putsat GRAVKAPPELL tegel 1864 av J. Carlberg efter ritningar av konduktören i överintendentsämbetet C. N.

SKOLHUS

Fig. 7. Adolf Fredriks kyrka. Gamla skolhuset av 1707 på kyrkogården. — Foto Oscar Ellqvist 1922.

Das erste Schulhaus der Gemeinde, 1707 gebaut.
The earliest schoolhouse in the parish from 1707.

Söderberg. Det ersatte ett år 1802 färdigt gravkor, som byggts efter Gjørwells ritningar av löjtnant Åkerblom och Abraham Westman J:son för 500 rdr.

Öster om ingången från Kam-makaregatan ligger församlingens gamla skolhus (fig. 7), en två-våningsbyggnad av putsat tegel, uppförd av murmästaren Jonas Nilsson år 1707. Ovanför porten är en sandstensplatta med följande inskrift:

*Surgere me vovit Pastor SIMON
ISOGÆVS,¹*

*Qvem laudabit gens viva et ventura
nepotum.*

A:o Dm MDCCVII — I:—IB.²

Med sina släta väggar, sin kraftiga taklist och sin branta gavelresning utgör huset ett värdefullt och typiskt exempel på, huru man byggde smärre stenhus i Stockholm på Karl XII:s tid.

KLOCKSTAPEL

Jämte S. Olovs kapell fanns i äldre tid på kyrkogården en klockstapel av trä, byggd 1726 av Nils Olofsson Alm. Den var enligt Nordberg 26 alnar hög »från foten till taklaget vid Klockorna, der ifrån till Spiran 19 aln. Sjelfwa Spiran 4 aln. Så att hela högden af Klockstapelen ifrån horizontalen till öfwerst» var 49 alnar. Dess utseende för övrigt är obekant. I stapeln, som revs 1774 och ersattes med en provisorisk, vilken stod tills kyrktornet blev färdigt 1783, hängde tre klockor, av vilka en är bevarad i oförändrat skick, de två andra omgjutna. Beskrivning — se s. 125. Härjämte fanns, där gravkapellet nu ligger, en kapellansbostad, »pastoratet», av trä med tillhörande bagarstuga och övriga ekonomibyggnader. Den synes hava blivit färdig 1679 och inhägnades 1680. Den revs 1783.

KAPELLANS-
BOSTAD

BÅRHUS

Samtidigt med kapellet byggdes ett bårhus av trä. Det reparerades 1680 och nedtogs enligt kyrkans räkenskapsbok 1686 »när elden var lös» och uppsattes igen samma år.

¹ SIMON ISOGÆUS, född vid Danviken 1643, prästvigd 1675 i Västerås, magister i Uppsala 1676, regementspastor vid livgardet 1678, kungl. hovpredikant 1682, kyrkoherde i S. Klara och S. Olov 1692. Död 1709.

² Övers.: Kyrkoherde Simon Isogaeus, som det nu levande släktet och framtidens skall prisa, lät uppföra detta hus år 1707. — I:—IB.

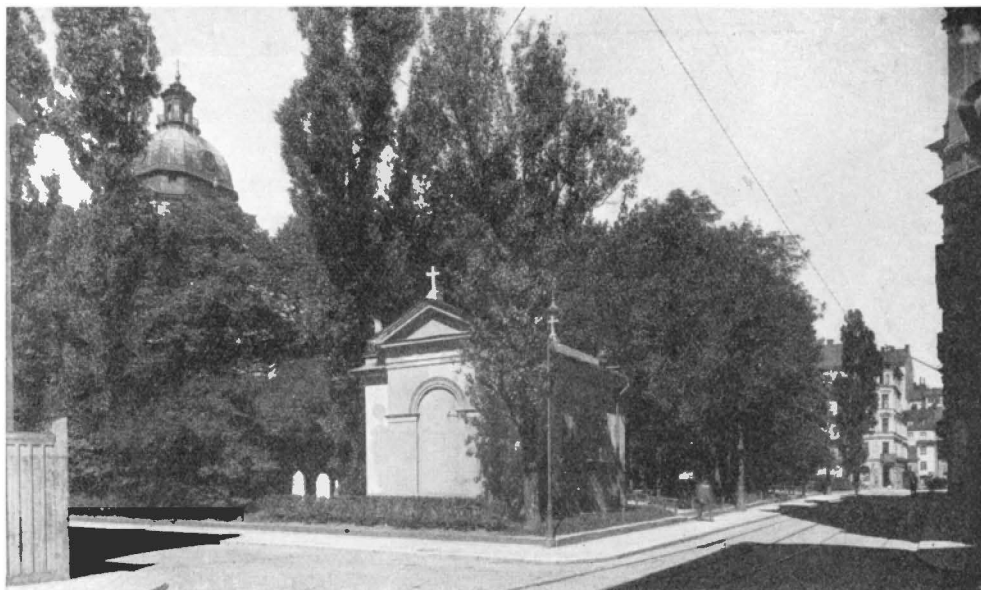

Fig. 8. Adolf Fredriks kyrka. Gravkapellet. — Foto Sven Åsberg 1922.
Die Begräbniskapelle. — The mortuary chapel.

Kyrkogården utgjorde jämte begravningsplats för S. Olovs församling även bisättningsställe för »politie-lik».¹ Kyrkorådet begärde 1772 hos Politie Collegium att slippa politieliken, alldenstund kyrkogården knappt räckte till för församlingens behov. År 1773 föreslog kyrkorådet anläggandet av en begravningsplats utanför staden, så att man i S. Olovs kyrkogård sluppe nämnda onus (första uppslaget till norra begravningsplatsen). Vid slutet av nämnda år sökte man intressera den nye ordföranden i kyrkorådet, baron Carl Sparre, för planen. »Angående Politie-Liken och få dem från Kyrkogården, utbad sig Kyrko Rådet Högvälborne Herr Baron och Öfwerståthållarens högt gällande förord. Hwaröfwer Högvälborne Herr Baron och Öfwerståthållaren sig yttrade, att ehuru han för sin del skulle wela samtycka till Kyrko Rådets åstundan, torde dock Magistraten, ej utan sina goda skäl, blifwa häruti hinderlig. Magistraten kunde ock icke utan swårighet utse härtill utom Staden något sådant ställe tjenligt till begravningsplats. Och, om än dertill plats gáfwes, wore Politie-Gubbarna så litet lönta, jemte det de äro ganska få, att man just i detta hänseendet ej kunde något åstadkomma. Olofs kyrkogård wore twärtom härtill ganska tjenlig, såsom bestående af lös jord eller till det mästa af sand. Högvälborne Herr Baron och Öfwerståthållaren wille dock vidare påtänka denna sak, isynnerhet om icke denna och Johannis församling kunde emottaga hwardera hälften af Politie-Liken». (K. R. Prot. 9/11 1773 § 6.) Först efter nya kyrkogårdens anläggning

¹ Lik, som genom polisens försorg fördes till bårhuset.

GRAVMONUMENT

Fig. 9. Adolf Fredriks kyrka. Gravkapellets inre.
Foto Sven Åsberg 1922.

Inneres der Begräbniskapelle. — Interior of the mortuary chapel.

keln mellan kyrkans östra och södra armar (fig. 13), Bengt Lidners av Svenska Akademien bekostade (på gamla »fattigjorden»), Kniggeska gravstenen i första kvarterets mitt (fig. 10.) samt det ståtliga Litströmska monumentet från år 1822 (fig. 14).

Det numera försvunna monument, som i gamla tider gjorde kyrkogården till den måhända namnkunnigaste i Sverige, var det, som franske ministern i Stockholm Pet. Chanut

1827 blev kyrkogården helt förbehållen församlingen, i vars ekonomi den genom liksedelsavgifterna spelade en betydande roll.

Innan den nya stenkyrkan anlades, gjordes hela det område, den skulle upptaga, fritt från gravar.¹ Tjugutvå stycken stora likstenar och tolv »huvudstenar» (vartill inga ägare på 50 till 90 år givit sig till känna) flyttades efter föregående gravrannsakan till östra kyrkomuren. Av dessa lära några ligga under kyrkans golv. Antagligen är det ock åtta av dessa 22, som nu ligga utanför gamla skolhuset. De bevarade stora likstenarna äro eljest på kyrkogården mycket få. Den förnämligaste av dem är den som täcker Jacob Stieglers murade grav utmed Holländaregatan ej långt ifrån västra ingången (fig. 11).

Bland övriga monument på kyrkogården äro de märkligaste Johan Tobias Sergels vård i vin-

¹ Härvid förstördes den murade grav, som tillhört hökaren Anders Svensson, fader till karolinen och hävdatecknaren Göran A. Nordberg (kyrkoherde i S. Klara och S. Olov 1717—1744), som ock var begravnen här. Nordbergs kista blev sönderbruten, men en silverplåt med N:s namn och en därpå uttryckt önskan att »hans ben här måtte bliva orubbade» föranledde, att man lät förfärdiga en ny ekkista »och där inlägga de förströdda benen, påsätta den gamla silverplåten och nedsänka kistan på samma ställe i en 8 alnar djup grav». WESTÉN, Svenska kongl. hofclereciets historia, II: 720. W:s sagesman var kyrkovården Anton Beve.

på drottning Kristinas tid lät resa till minne av Cartesius,¹ vars stoft en tid vilade här i västra kvarteret (fig. 12). Monumentet, vars förstörande vid 1600-talets slut beklagas av Nordberg, beskrives av denne sålunda:

»Det war, som många lära med mig minnas, af mycket tiocka Eke-planckor, bygd i aflång fyrkant, half-femte Aln långt, half-tredie bredt, och fyra högt, stående på ett öppet Korswärcke ohngefähr I. aln från jorden. Alla sidor woro fulla med huggna, uphögda och förgyllda bokstäfwer, af fölliande innehåll, som Tobias Andreae, A. L. M. & Hist. Ling. Græc. Professor in Academ. Groning & Ombl. och efter honom Mag. Johannes Tepelius in Historia Philosophiæ Cartesianæ edit: Norimb. 1674. pag. 10. extr. & seq. berättar: På Wästra Gafwelen.

D. O. M.²
 REGNANTE
 CHRISTINA
 GUSTAVI PRIMI PRONEPTE
 MAGNI FILIA
 AVORUM INCEPTA PATRIAEQUE TERMINOS
 VICTORIIS NOVIS PROMOVENTE,
 PACEM DEMUM ARMIS QUÆSITAM, ARTIBUS ORNANTE,
 ACCITIS UNDIQUE TERRARUM
 SAPIENTIAE MAGISTRIS,
 IPSA IN EXEMPLUM FUTURA,
 RENATUS DES CARTES
 EX EREMO PHILOSOPHICA
 IN LUCEM & ORNAMENTUM AULAE VOCATUS,
 POST QUARTUM MENSEM MORBO INTERIIT,
 & SUB HOC LAPIDE
 MORTALITATEM RELIQUIT,
 ANNO CHRISTI MDCL VITAE SUAE LIII.
 POSTERI VIRTUTEM IMITANTOR.

På Norra sidan.

RENATUS DES CARTES
 PERRONII DOMINUS
 EX ANTIQUA & NOBILI INTER PICTONES &
 ARMORICOS GENTE,

¹ RENATUS CARTESIUS (René Descartes), fransk filosof och matematiker, f. 13/3 1596 i La Haye i Touraine, d. 11/2 1650 i Stockholm, dit drottning Kristina förmått honom att flytta 1649 och där han dukade under för det stränga klimatet. År 1666 fördes hans stoft till Frankrike. Det vilar sedan 1819 i St. Germaindes-Près.

² Deo Optimò Maximo.

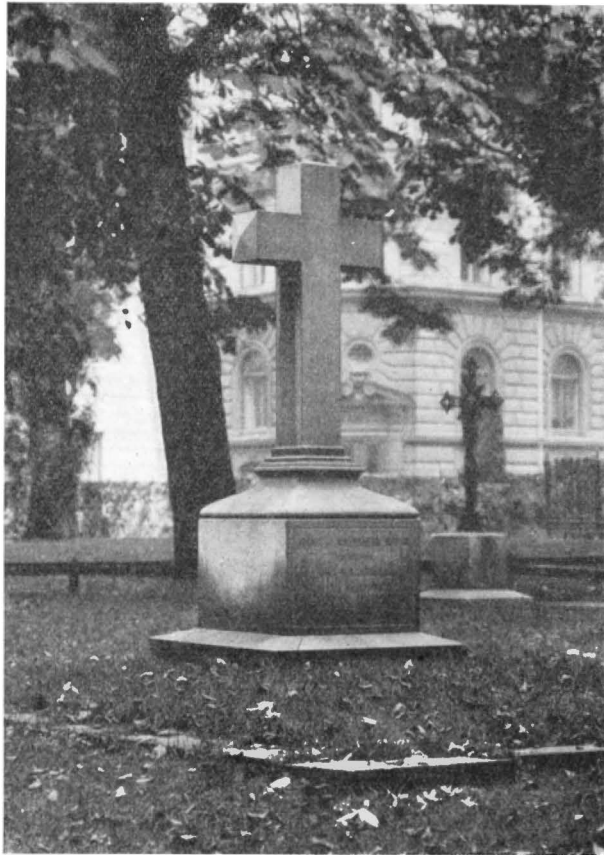

Fig. 10. Adolf Fredriks kyrka. von Balthazar Kniggeska
graven. — Foto Sven Åsberg 1922.
Grab der Familie von Balthazar Knigge.
Tomb of the family von Balthazar Knigge.

IN GALLIA NATUS,
ACCEPTA QUANTACUNQUE IN SCHOLIS TRADEBATUR
ERUDITIONE,
EXPECTATIONE SUA VOTISQUE MINORE,
AD MILITIAM PER GERMANIAM & PANNONIAM
ADOLESCENS PROPECTUS,
& IN OTIIS HYBERNIS
NATURAE MYSTERIA COMPONENTS CUM LEGI-
BUS MATHESEOS
UTRIUSQUE ARCANA EADEM CLAVI RESERARI
POSSE,

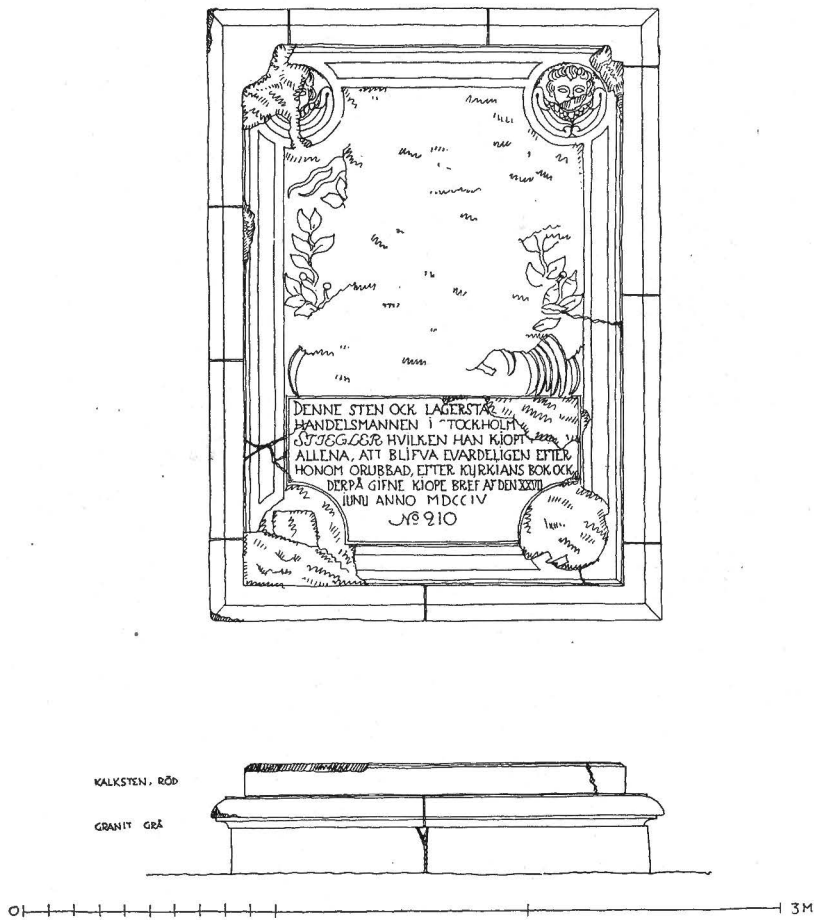

Fig. 11. Adolf Fredriks kyrka. Jacob Stiegler's gravhäll å kyrkogården.
 Grabstein des Kaufmanns Jacob Stiegler. — Gravestone of the merchant Jacob Stiegler.

AUSUS EST SPERARE,
 & OMISSIS FORTUITORUM STUDIIS IN VIL-
 LULA SOLITARIUS,
 PROPE EGMUNDUM IN HOLLANDIA,
 ASSIDUA VIGINTI QUINQUE ANNORUM ME-
 DITATIONE,
 AUSO POTITUS EST.
 HINC TOTO ORBE CELEBERRIMUS
 A REGE SUO CONDITIONIBUS HONORIFICIS
 EVOCATUS,

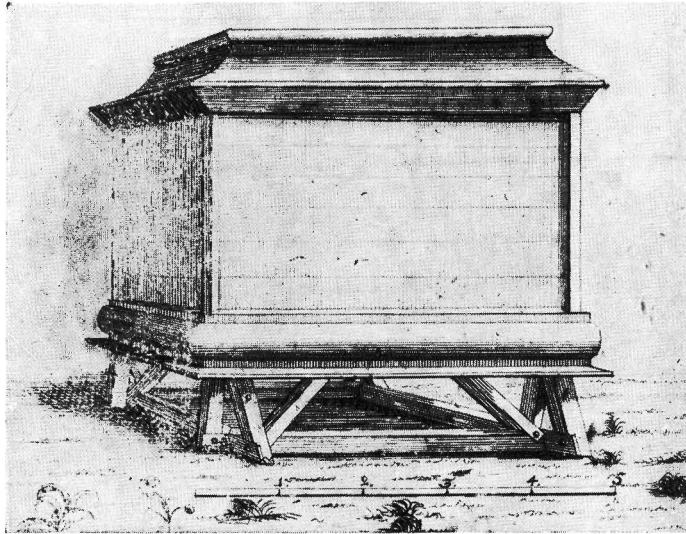

Fig. 12. Adolf Fredriks kyrka. Cartesiusmonumentet på S. Olovs kyrkogård. Efter kopparstick i Göran Nordberg S. Clarae Minne.

Das ehemalige Monument des Philosophs Cartesius.
The former Sepulchral monument of the philosoph Cartesius.

REDIERAT AD COMTEMPLATIONIS DELICIAS,
UNDE AVULSUS ADMIRATIONE
MAXIMÆ REGINÆ
QUAE, QUICQUID UBIQUE EXCELLUIT, SUUM
FECIT
GRATISSIMUS ADVENT, SERIO EST AUDITUS, &
DEFLETUS OBIIT.

På Wästra sidan:

NOVERINT POSTERI
QUALIS VIXERIT
RENATUS DES CARTES
UT CUJUS DOCTRINAM OLIM SUSPICIENT
MORES IMITENTUR.
POST INSTAURATAM A FUNDAMENTIS PHILO-
SOPHIAM,
APERTAM AD PENETRALIA NATURÆ MORTA-
LIBUS VIAM,
NOVAM, CERTAM, SOLIDAM;
HOC UNUM RELIQUIT INCERTUM,
MAJOR IN EO MODESTIA ESSET, AN SCIENTIA.

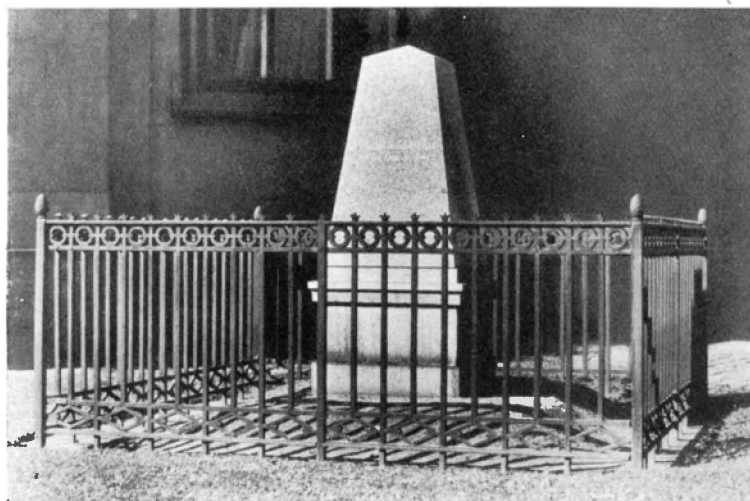

Fig. 13. Adolf Fredriks kyrka. Johan Tobias Sergels gravmonument.
Grab des Bildhauers Johan Tobias Sergel. — Tomb of the sculptor Johan Tobias Sergel.

QUAE VERA SCIVIT, VERECUNDE AFFIRMAVIT.
 FALSA NON CONTENTIONIBUS, SED VERO AD-
 MOTO REFUTAVIT.
 NULLIUS ANTIQUORUM OBTRACTATOR; NEMINI
 VIVENTIUM GRAVIS.
 INVIDORUM CRIMINATIONES PURGAVIT IN-
 NOCENTIA MORUM.
 QUOD SUMMUM TANDEM EST
 INJURIARUM NEGLIGENS; AMICITIAE TENAX.
 ITER PER CREATURARUM GRADUS AD CREATO-
 REM EST CONATUS,
 UT OPPORTUNUS CHRISTO GRATIAE AUCTORI
 IN AVITA RELIGIONE QUIESCERET.
 I NUNC VIATOR, & COGITA,
 QUANTA FUERIT
 CHRISTINA,
 & QUALIS AULA
 CUI MORES ISTI PLACUERUNT.

På Östra Gafwelen:

CHRISTIANISSIMI REGIS
 LUDOVICI XIII.
 LUDOVICI JUSTI FILII,

Fig. 14. Adolf Fredriks kyrka. C. M. Litströms gravmonument. — Foto Sven Åsberg 1922.

Grabmal des C. M. Litström.
Sepulchral monument of C. M. Litström.

HENRICI MAGNI NEPOTIS,
ANNA AUSTRJACA
OPTIMA, PRUDENTISSIMA, FORTISSIMA
REGINA,
ANNOS & REGNUM FILII REGENTE,
LEGATUS ORDINARIUS
PETRUS CHANUT,
HOC MONUMENTUM
AD GLORIAM DEI, BONORUM OMNIUM
DATORIS,
GALLICI NOMINIS HONOREM,
PERPETUAM MEMORIAM AMICI CHA-
RISSIMI,
RENATI DES CARTES,
PONI CURAVIT.
ANNO SEPTIMO AB EXCESSU
LUDOVICI JUSTI.¹

¹ Översättning: Till Guds, den Allgodes och Allrahögstes ära. — Under Kristinas regering, Gustav I:s sonsonsdotters, Gustav den stores dotters, vilken ej blott fullföljde fädernas företag utan ock vidgade sitt fäderneslands gränser genom nya segrar och efter med vapen vunnen fred till dess prydnad genom vitterhet och lärdom från hela världen inkallat lärare i visdom, vari hon själv skulle bliva ett före-

Nordberg tillägger:

»Den samme Fransöske Envoyen Pierre Chanut, som lät göra denna Grafwården sin vän Cartesio til åminnelse, lät sedan någon tid derefter taga upp liket igen och förat til Paris, hwarest des Graf nu är under ett förträffeligt Epitaphio af Marmor, i S. Genevieve Kyrko. I medlertid är min oförgripeliga tancke, at vederbörande hos oss hade bordt, för efterwerden, hålla wid mackt det förbenämnda Monumentet.»¹

döme, kallades René Descartes från sin filosofiska enslighet till ett ljus och en prydnad för hennes hov, men insjuknade fyra månader efter sin ankomst och dog 1650 i sin levnads femtiodredje år. Under denna sten lämnade han det dödliga av sin varelse. Må kommande slakten söka likna honom i dygd.

René Descartes, herre till Perron, var född i Frankrike och tillhörde en gammal adlig ätt, som härstammade från Bretagne och Poitou. Då han erhållit all den undervisning, som skolorna kunde lämna och som icke motsvarade hans förväntningar och önskingar, gick han som yngling i tysk och engelsk krigstjänst och ägnade sig under vintrarnas ledighet åt jämförelser mellan naturens under och matematikens lagar. Gripen av hoppet att deras hemligheter skulle kunna öppnas med samma nyckel, beslöt han att med övergivande av allt intresse för denna världens tillfälligheter helt ägna sig åt detta djärva företag och levde i 25 år i ensamhet under uthålligt tankearbete på ett litet gods i närheten av Egmont i Holland. Härifrån gick hans rykte över världen. Av sin konung kallad till ärofulla värv hade han återvänt till de inre betraktelsernas lyckliga lugn, då han rycktes därifrån genom den stora drottningens beundran. Hon strävade nämligen efter att, var hålst något utomordentligt uppstod, tillägna sig detsamma. Uppburen kom han, med allvarlig uppmärksamhet åhördes han, begråten skildes han hädan.

Må framtida slakten lära känna, hurudan René Descartes var, på det de må efterlikna den mans liv, vilkens lärdom framtiden skall beundra. Han uppbyggde filosofien från grunden och öppnade för de dödliga en ny, säker och fast väg till utforskande av tillvaron. Ett allenast lämnade han oavgjort: huruvida hans anspråkslöshet eller hans lärdom var störst. Om vad han visste vara sant, lämnade han med blygsamhet besked. Det falska vederlade han icke med ivriga later utan med sanningen själv. Ingen i det förgångna förtalade han, mot ingen levande visade han ovilja. De avundsammas beskyllningar avväpnade han med sitt livs oförvitlighet och, vilket är mest beundransvärt, han fäste sig ej vid oförrätter och han var orubblig i vänskap. Genom att steg för steg utforska skapelsen sökte han nå Skaparen, på det han hängiven Kristus, nådens löftesman, måtte vinna själens vila i fädernas tro. Gå alltså, o vandringsman, och finn härav, huru stor Kristina var och hurudant det hov var som fann behag i denne mans karaktär.

Pierre Chanut, som var den allrakristligaste konung Ludvig XIV:s — son till Ludvig den rättvise och sonson till Henrik den store — sändebud i Sverige under den stora, visa och högsinnade Annas av Österrike förmyndarstyrelse, lät för att ära Gud, alla goda gåvors givare, och för att hedra det franska namnet resa detta minnesmärke till evärdelig hågkomst av sin högt älskade vän René Descartes i det sjunde året efter Ludvig den rättvises bortgång.

¹ NORDBERG, s. 193—197.

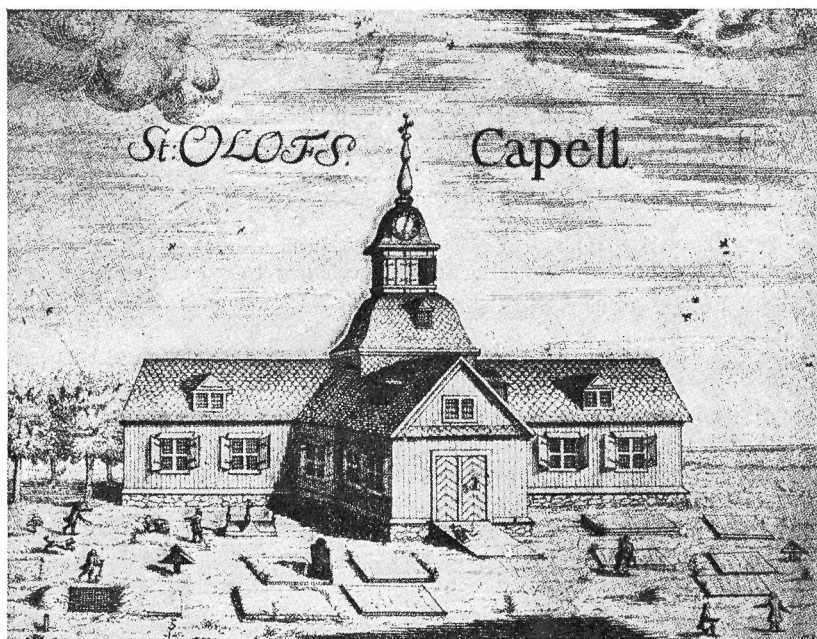

Fig. 15. S. Olovs kapell 1727. Efter Nordberg, S. Claræ Minne.
Die S. Olov's Kapelle. — S. Olov's Chapel.

SANKT OLOVS KAPELL

S. OLOVS
KAPELL

S. Olovs kapell, om vars tillkomst redan berättats (s. 6 ff.), var beläget, där den nuvarande kyrkan ligger. Dess grundplan hade formen av ett likarmat kors, vars mitt genom innervinklarnas avskärande var utbildad till en åttkant. Vardera flygeln var 29 alnar lång och 10 alnar bred. Väggarna voro av korsvirke med bräds lag ut- och invändigt. Dess höjd var $7 \frac{1}{4}$ aln från grunden till takfoten. Över mittrummet lyfte sig en på fyra pelare vilande »rundel» till 15 alnars höjd från golvet, som var av trä. På västra gaveln var ingången, som hade två portar, vardera beslagna med kälade bräder. Fönsterna voro 32, nämligen två på vardera av flyglarnas långväggar, ett i vart och ett av tvärväggarna i åttkantens hörn, ett i vardera gavelfältet samt två i takkupor på vardera flygeln. De större fönsterna nertill, vilkas utseende — liksom hela exteriörens — framgår av fig. 15. voro försedda med träluckor. Taket var beklätt med spån och mätte från takfoten till ryggåsen $6 \frac{1}{8}$ alnar. Tornet, vars höjd ovan taket var $25 \frac{3}{8}$ alnar, var spånklätt och utmynnade i ett kors på en kraftig svarvad ståndare. På främre sidan av tornets nedre, svängda, på en fyrkant vilande takfall var ett mindre fönster i en kupa med gavelfält. I övre partiet ovan klockrummet med dess 16 luckor var urverket.

I norra, västra och södra flyglarna voro »tämneligen rumrika Läcktare». I öster bakom altaret var orgelläktaren och därunder sakristian.

S. Olovs kapell var den till anläggningsåret fjärde, men till fullbordandet andra centralanläggningen bland huvudstadens kyrkor. Denna kyrkoform slog vid denna tid igenom i Stockholm: år 1656 börjar Katarina kyrka byggas (invigd år 1671), år 1669 Hedvig Eleonora (invigd 1737) och 1672 Kungsholms kyrka (invigd 1688). Liksom samtliga dessa kyrkors kupoler saknar även S. Olovs ljusöppningar — ett svenskt-finskt särdrag hos anläggningar av detta slag.¹

Kapellet började uppföras sommaren 1673, omedelbart efter det kungligt tillstånd till uppförandet erhållits, och var färdigt i slutet av april följande år. Korsarmarna voro då blott 20 alnar långa och saknade läktare. Sakristia fanns icke, utan härtill nyttjades ett skrank »i ena wrån på högra sidan om Altaret». År 1694 på kyrkoherde Simon Isogaeus' tid fick kyrkan den storlek och det utseende, som ovan beskrivits. Utvidgningsarbetena, som utfördes av byggmästaren Peter Bärling (S. Olovs räkenskapsbok 1694), kostade 3,138: 16 daler kpmt, varav 339: 28 erhållits i gåvor och 706 tillskjutits av Klara församling, till vilken de sedermera återbetaltes.

Altaret blev färdigt 1675² och beskrives av Nordberg sålunda: »Elliest består Altaret af 3. delningar. Uti den nedersta föreställes med en wacker målning huru CHRISTUS åt Påskalambet med sina Lärjungar och insticktade den Heliga Nattwarden. Uti den andra som är medlerst och störst, wises CHRISTI Korsfästelse emellan bägge röfwarena, samt de kringstående Krigsknecktarna och andra menigheten; ibland hwilka wid sielfwa foten af Korset står MARIA JESU Moder, och JOHANNES. Der utanföre äro två pelare med förgylt Löfwärck, warandes åt wänstra sidan MOSIS Bild, med bägge Lagsens Taflor i den ena, och sin Staf i den andra handen. Å högra sidan JOHANNES Döparen, med en lång staf, som ofvantil former ar ett korss, i den ena handen; men i den andra en öpen bok, uti hwilken stå dessa orden: ECCE AGNUS DEI. I öfversta rumet, som är en Oval tafla, ser man CHRISTI upståndelse, eller utgång af grafwen, uti ett liust sken, med en Segerfana i handen.» (NORDBERG, s. 187.)³

ALTARE

Predikstolen, färdig 1675, stod vid norra pelaren, var rikt skulpterad, målad och förgylld, med sex pelare, mellan vilka stodo skulpturer av Kristus med Petrus och Paulus å ömse sidor samt ytterst Jakob och Johannes. På predikstolstaket funnos fem ovala tavlor med förgyllda bokstäver å svart botten. Den enas inskrift lydde: »Salige äro the som höra Guds Ord och gömma thet.» Å två andra lästes donatorerna OLOF LARSSONS och CATHARINA GRUNDELS namn och på de yttersta »Anno» och »1675».

PREDIKSTOL

Bänkinredningen var sluten, av den vanliga sextonhundredstypen med pilasterprydda gavlar.

BÄNKINREDNING

Orgelverket skänktes 1698 av handelsmannen Jacob Stiegler.

ORGEL

¹ Iakttagelse av J. STRZYGOWSKI. Se Acta Academiæ Aboensis. Humaniora IV. 1923.

² Dittills hade för både predikan och altartjänst begagnats ett bord framme i högkoret.

³ Altaruppsatsens anordning enligt denna beskrivning erinrar starkt om silveraltarets i Storkyrkan.

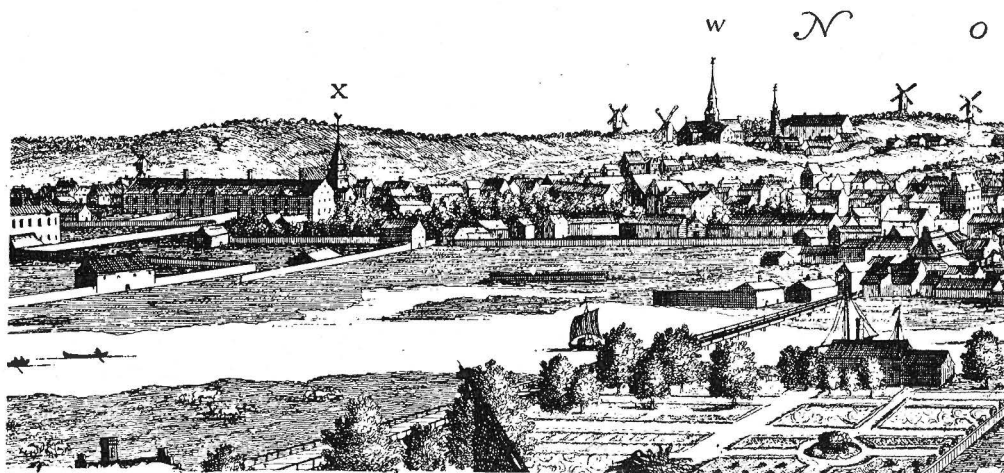

Fig. 16. S. Olovs kapell (x) och Barnhuset. T. h. S. Johannes kyrka (w) och Drottninghuset.
 Detalj ur A. Wijkmans Stockholmsbild omkr. 1701.
 Bild von Stockholm um 1701 mit der S. Olov's Kapelle (x).
 View of Stockholm from about 1701 with the S. Olov's Chapel (x).

NATTVARDS-
KÄRL OCH
LJUSREDSKAP

Om S. Olovs nattvardskärl och de två lampetter, som sutto på ömse sidor om altaret, se s. 82 och 87. Förutom sagda två lampetter och en alltfört bevarad tredje ägde kapellet 1728 14 stycken »liusarmar eller plåtar».

Fem ljuskronor funnos, av vilka den, som hängde framför altaret, beskrives s. 86. Mitt i kyrkan hängde en stor krona med 16 armar, skänkt 1682 av rådmannen Anders Torstenssons änka Christina Rimfranck. Den tredje kronan vid västra läktaren var en gåva av Måns Månsson och hustrun Sigrid Månsdotter; den fjärde, i södra korsgången, var given 1695 av borgaren Erik Brehmer och hans hustru Margareta Nilsdotter,¹ den femte, i norra korsgången, 1692 av Michael Michaelsson Norman. Om de fyra senare kronornas öde, se sid. 86.

TEXTILIER

Om S. Olovs textilier finnas inga närmare upplysningar. De till våra dagar bevarade beskrivas å s. 88, 91.

TAVLOR

I sakristian funnos tvenne votivskepp. Kapellet ägde, utom de bevarade komministerporträtten (sid. 98 ff.), 19 tavlor, av vilka Nordberg beskriver följande:²

»På östra Gafwelen i Hög-Choret, Söder om Altaret, är en Tafla uti förgylld ram, med målning som föreställer Jungfr. Mariae Bebodelse genom Ängelen Gabriel; Gifwen af Målaren Mäster Olof Kihl, A:o 1691 den 25 Martii.

Der bredvid är en annan Tafla, på hwilken står CHRISTI Brösthild med werdsens Glob i handen, och denna underskriften:

¹ Se sid. 119.

² NORDBERG, s. 189—191.

Fig. 17. S. Olovs kapell 1700 (E). Detalj ur kopparstick av Joh. v. d. Aveelen efter teckning av Erik Dahlberg. Suecia Ant. & hod. 1:33.

Bild von Stockholm aus d. J. 1700 mit der S. Olov's Kapelle (E).
View of Stockholm from 1700 with the S. Olov's chapel (E).

Sij *J*Esus är den Frälsaren god,
Som frälst har werden med sin blod.

Är också gifwen af förbenämnda Mälaren Mäster Olof Kihl.

På twärgafwelen emellan Söder och Wäster är en Tafla som wisar Christi flyckt til Egypten; Gifwen af Stadsens uppbörds skrifware Christian Byring A:o I694. den 17 Augusti.

På Östra Gafwelen i Hög-Choret och Norra sidan om Altaret är en Tafla, uti wäl arbetad förgyld ram, med vacker målning, som föreställer Christi nedertagelse af Korset. Derunder stå desse Verser:

Sij denna tafla skön, som *J*Esus med stor heder
Påminner wara lagd i graf om afton neder
Af *Joseph* RådsHerr god, samt *Nicodemo* som
Ther til med Kryddor mång, och några kwinnor kom,
Såleds i Gudlig ackt, Guds Helga namn til ära,
Sanct Olofs Kyrka ock til prydnad, har förärat,
I *Conterfejar* konst, *Jöns Erichsson* Willman,
Förfaren och bekant, upsatt, som skönias kan.

A:o 1685. den 10 Aprilis.

Der brede wid på Norra Gafwelen är en Tafla äfwen uti förgyld ram, och föreställer *Christi* Bild såsom bediande, med upplyfta ögon och händer; Gifwen af Hökaren *Johan Erichsson Nyman* A:o 1691.

Å andra sidan om fönstret en Tafla med förträffelig målning, wisandes det *Betlehemitiska* Barna mordet.

På Twär-gafwelen emellan Norr och Öster, en Tafla, på hwilken står, huru *Christus* är bunden vid en pelare och hudflänges af *Krigsknektarne*; gifwen A:no 1687 af Bagaren *Mäster Franz Hindrik* och *Hans Hustru Catharina Matts Dotter*. Derunder på en försilfrad *Kopparskifwa* står med swarta *Bokstäfwer* den bekante *Versen*:

Tins Andas Tröst uti min nöd
Lät mig också förnimma,
Och två mig ren tin Blodswett röd
Uti min sidsta timma, &c.

Å andra sidan om fönstret, en Tafla, som föreställer huru *Abraham* skulle offra sin *Son Isaak*: Gifwen af Målaren *Mäster Olof Kihl*, A:o 1694.

Ofwan om fönstret en liten Tafla, med målning: Om *Christi* Lärjungar som gingo til *Emaus*; utan namn och åretal.

På twärgafwelen emellan Norr och Wäster, en Tafla på hwilken föreställes *Christi* Inridande til *Jerusalem*; Gifwen A:o 1694. den 17. Augusti af upbördsskrifwarens *Christian Byrings Hustru Elisabet Hans Dotter*. — —

Utom dessa äro 6. Taflor som hänga 2 framme på hwardera läktaren, och föreställa *Guds wärck* på de 6 första dagarna i *Werdenes* skapelse. Gifwen af Målaren *Mäster Joachim Samuel Sturm*.»

Om bevarade möbler från *S. Olovs kyrka* se s. 121.

KLOCKOR

I tornet hängde till år 1726 tre klockor, gjutna 1674 på bekostnad av *Klara församling*, som emellertid återbekom såväl vad dessa klockor som hela kapellet med dess inventarier kostat, se s. 6. Nämnda år hängdes de i september månad i den då färdiga klockstapeln.¹ Deras likalydande inskrifter återges s. 129.

URVERK

I tornet var uppsatt ett urverk, enligt räkenskaperna 1687 »ophandlat ifrån *Småland* af högw. fru *Stina Bååt*» för 72 dlr kpmt. Det reparerades av kyrkosmeden *Nils Hagman*, som fick det färdigt 1690. Det uppsattes enligt *Nordberg* 1689. Förvaras å vinden ovan kyrksalen i n. v. kyrkan.

GRAVAR

S. Olovs kyrka innehöll flera gravar, däribland en i högkoret, vilken *Olof Larssons änka, Catharina Grundel*, sedermera omgift med hovrådet *Peter Lideman*, låtit mura.²

¹ Anledningen till stapelns byggande var, att tornet ej ansågs kunna utan vidare bära den skakning, som uppstod vid ringningen. Redan i slutet av 1600-talet hade man inköpt material för en klockstapel, men vid sakkunnig besiktning befanns då, att en förstärkning av tornet var till fyllest.

² *Olof Larsson*, fru *Catharina Lideman* f. *Grundel* och hovrådet *Lideman* äro begravda i *Olof Larssons* grav under *Klara kyrkas* högkor.

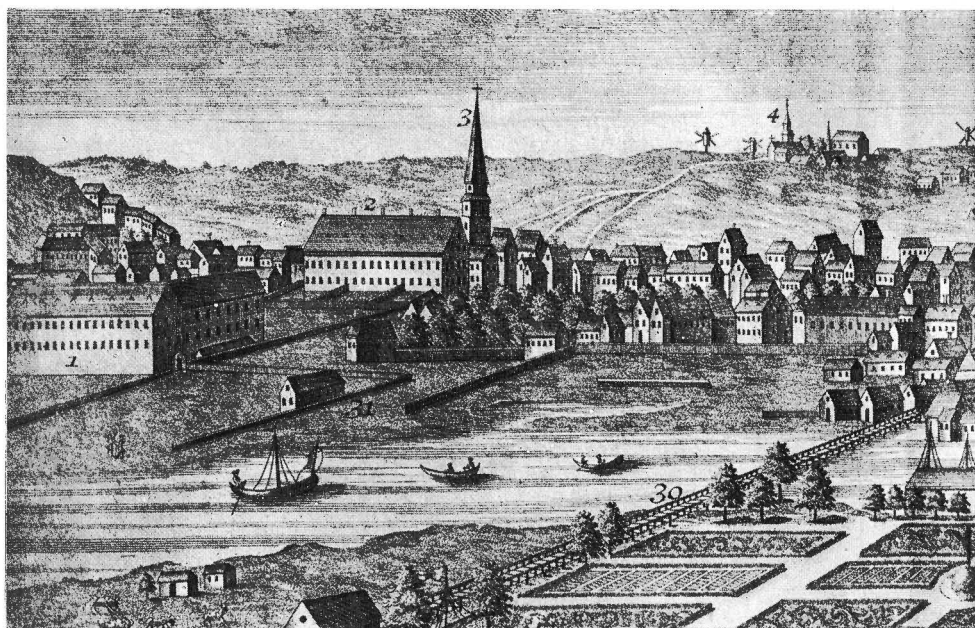

Fig. 18. S. Olovs kapell (3). Detalj från Georg Bath. Probsts kopparslick över Stockholm.
Die Kapelle von S. Olov (3). — The chapel of S. Olov (3).

År 1690 begrovs här hennes sväger kungl. sekreteraren Carl Lideman. Hans vapen och sköldmärke, som satt på södra väggen i högkoret, beskrivas s. 118.

Bland andra gravar i S. Olov må nämnas dess förste kaplan Petrus Muurs, som begrovs vid stora gången i oktober 1689. Hans porträtt (se fig. 67) har enligt inskriften karaktär av gravvård.

Då den nya stenkyrkan började byggas runt omkring det gamla träkapellet (se s. 8), nedtogs först dettas torn, vars urverk placerades i klockstapeln. Själva kyrkan revs försommaren 1774. Virket utplockades bit för bit genom nya kyrkans fönster och dörrar och försålles i olika poster på auktion den 16 augusti 1774 genom stadens auktionsverk. Dessförinnan hade, efter annonsering i allmänna tidningarna, orgel och orgelläktare med bänkar och annat tillbehör sålts till löjtnanten Birger Ribbing från Alunda gård i Botkyrka socken, Södermanland, för 2,700 dlr kpmt och av honom skänktes till Bo kapell å Värmdö¹. Predikstolen och altartavlan inköptes till »Östby och Garns» (= Össebygarns) församlingar för 1,230 dlr kpmt. Om tavlornas försäljning berättas i kyrkorådets protokoll för den 14 april 1774: »§ 3. Inkom Presidenten i Kongl. Svea Hofrätten, samt Ridaren och Commendeuren af Kongl. Maj:ts Nordstjerne Orden, Friherre Rosir, tillika med Hofqvartermästaren Billing. Och berättade Högbemälte Herre, det han besedt

RASERING AV
KAPELLET

¹ Orgelfasaden är ännu där bevarad.

de till salu utbjudne taflor i Kyrkan, samt åstundade de samma att sig tillhandla, viljande för dem, i fall de 2:ne i Sacristian warande gamla skeppen medföljde, gifwa i ett för allt 350 dlr Kpmt; och som KyrkoRådet fant, att dessa taflor, ehuru 19 till antalet, äro dock af föga betydenhet, samt de tillika med skeppen skulle blifwa kyrkan till besvär att förwaras, ifall ingen köpare sig anmälte, så beslöt Kyrko Rådet för nämnda pris taf-lorna med skeppen försälja; och komma de att med det första nedtagas.»

Hela inkomsten av auktionen och försäljningarna belöpte sig till 13,723: 2 dlr kpmt.

Fig. 19. Adolf Fredriks kyrka.
Carl Fredrik Adelcrantz.
Detalj från minnestavlan (jfr fig. 88).

NUVARANDE KYRKOBYGGNAD. BESKRIVNING

HUVUDELAR Kyrkans grundplan (fig. 21) är ett kors, vars södra och norra armar äro lika med mittkvadraten; de östra och västra äro vardera omkring en tredjedel längre. I det inre bilda östra, södra och norra flyglarna samt västra flygeln intill stjärkringen framför orgelläktaren ett grekiskt kors. Ursprungligen var denna korsform tänkt fullt genomförd i interiören. Över mittkvadraten höjer sig en attika med balustrad och åttkantigt torn, täckt med koppar och krönt av en lanternin.

MATERIAL Grunden är av gråsten, tagen i grannskapet¹, sockeln är av roslagssandsten från Frötuna, Vätö och Vaddö. Väggarna och attikan äro uppförda av putsat tegel.² Tornet är av trä,

¹ I sitt anförande vid S. Olovs församlings sammanträde den 25 jan. 1768 meddelar J. C. Hauswolff, att två församlingsbor, bröderna Kihlberg, 1767 upplåtit ett å deras tomt beläget berg för sprängning till grundsten.

² De största posterna tegel köptes från Ulriksdals kungsgård och forslades därifrån till Arsenalsgården (n. v. Karl XII:s torg), som fick användas till upplagsplats. Ett betydande parti togs från Fänö sätesgård, mindre partier uppköptes genom enskilda Stockholmshandlande. — Kalk köptes från Öland.

Fig. 20. Adolf Fredriks kyrka från sydost. — Foto Sven Åsberg 1924.
Die Kirche von Südosten. — The church from the south-east.

nedtill kopparbeslaget och förövrigt rappat sedan 1895 med rabbitsputs, anbragt å järn-tråds matta.

Väggarna, som jämte tornet äro oljemålade i bruten gul ton, äro i sin helhet uppförda YTTERVÄGGAR 1768—1774, attikan och tornet 1776—1783. Tjugutvå kraftiga väggpelare med fyllnadsväggar uppbära valv, tak och torn. Särskilt massiva äro mittkvadratens hörnpelare. I den nordöstra av dessa är den trånga uppgången till tornet inlagd.

Utvändigt uppdelas korsarmarnas sidoväggar genom pilastrar, löpande från sockeln till den kraftiga taklisten, som förkroppas omkring dem. Innanför pilastrarna går en blindarkad, vars bågar omfatta fönsternas övre partier, på samma gång de bilda nedre delen av en infattning omkring insänkta fält mellan dem och taklistens arkitrav. Gavlarnas fasader äro uppdelade i två våningar medelst en fortsättning av blindarkadernas list. Den västra, huvudfasaden, har å ömse sidor om porten ett joniskt halvkolonnpar, som uppbär den kraftigt framspringande avdelande listen, vilken i sin ordning bär två par korintiska pilastrar å ömse sidor om ett fönster. Denna fasad krönes av en låg fronton. Fasadens ytterpartier äro utbildade till fyra enkla insänkta fält, två undre och två övre. Södra och norra fasaderna äro gestaltade på likartat sätt, men med pilastrar i stället för halvkolonner

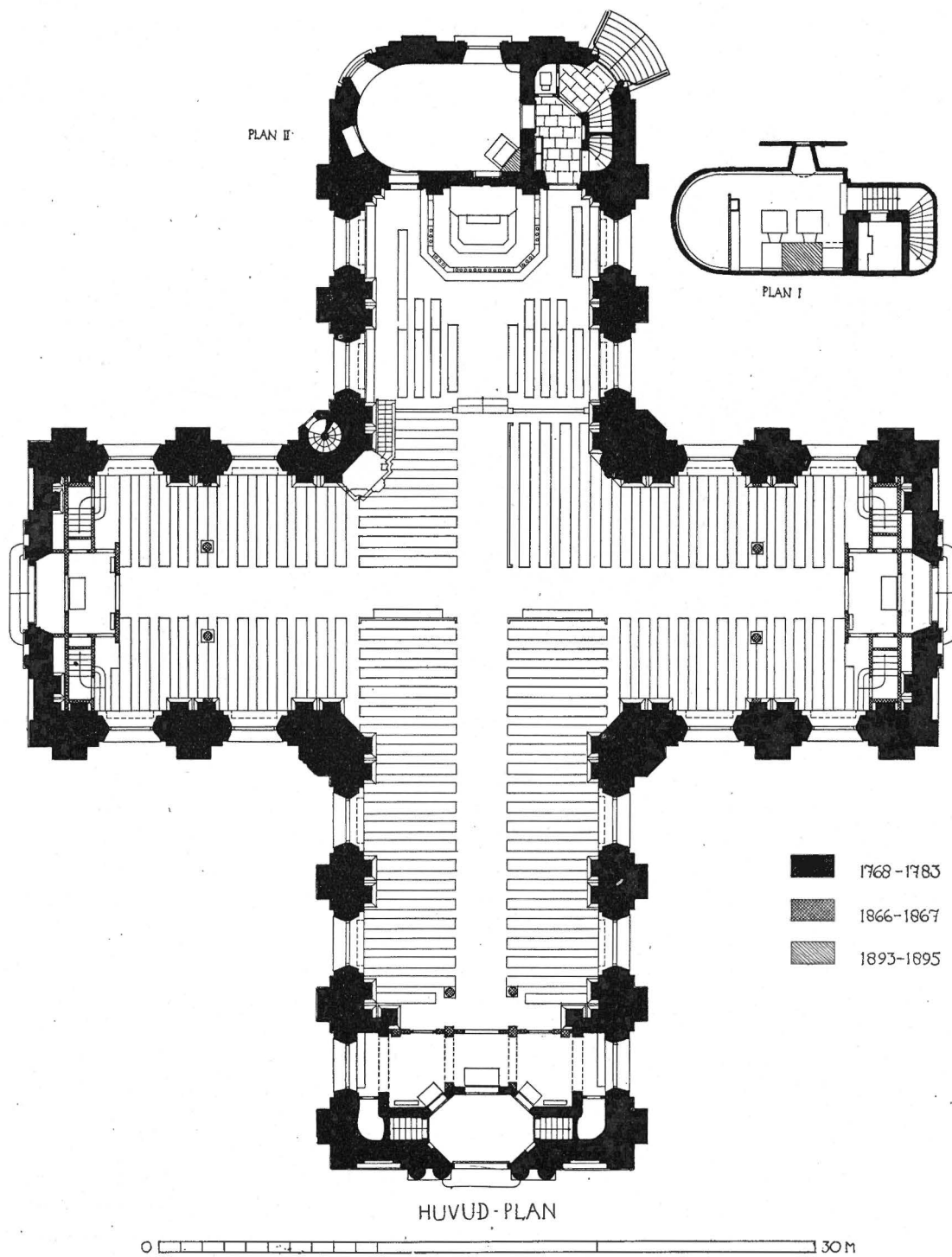

Fig. 21. Adolf Fredriks kyrka. Huvudplan. Skala 1: 300. — Uppmätning av ark. K. M. Westerberg.
 Plan I pannrum. Plan II kyrkan.
 Grundriss der Kirche. — Plan of the church.

samt utan frontoner. Östra gavelpartiet har starkt avrundade, något indragna hörn, innanför vilka löpa två pilastrar lika sidoväggarnas.

I det inre motsvaras varje pilaster å yttre sidoväggarna av ett på höga plintar vilande pilasterpar, uppbärande ett entablement, på vilket valven över korsarmarna stödas. Valven, som slogos 1773, äro låga samt uppdelade och stärkta genom dubbla gördelbågar, som gå från pilasterpar till pilasterpar. Över mittkvadraten är en vid, tryckt kupol, även den från 1773, vilande direkt på flygelbågarnas främre gördlar men för ögat skild från dessa genom en kraftig konsolkran, modellerad av Adrien Masreliez¹. På gavlarnas innerväggar uppbära hörnpilastrarna och det brutna listverket en stärkring i söder och norr; en lika formad båge i väster skiljer orgelläktaren från de två travéerna närmast mittkvadraten.

VALV OCH
INNERVÄGGAR

Å vardera stärkringen är en låg kartusch med snäckor och blomstergirlander. I kartuschen å den södra läses:

ÄLSKEN I MIG
SÅ HÄLLEN MINA BUD.

Å den norra:

DEN SOM HAFVER SONEN
HAN HAFVER LIVVET.

Bågen ovan orgelläktaren har på undersidan elva kassetter med gul botten och vita ornament. På framsidan läses å ett brett språkband, som bäres av fyra svävande änglaputti:

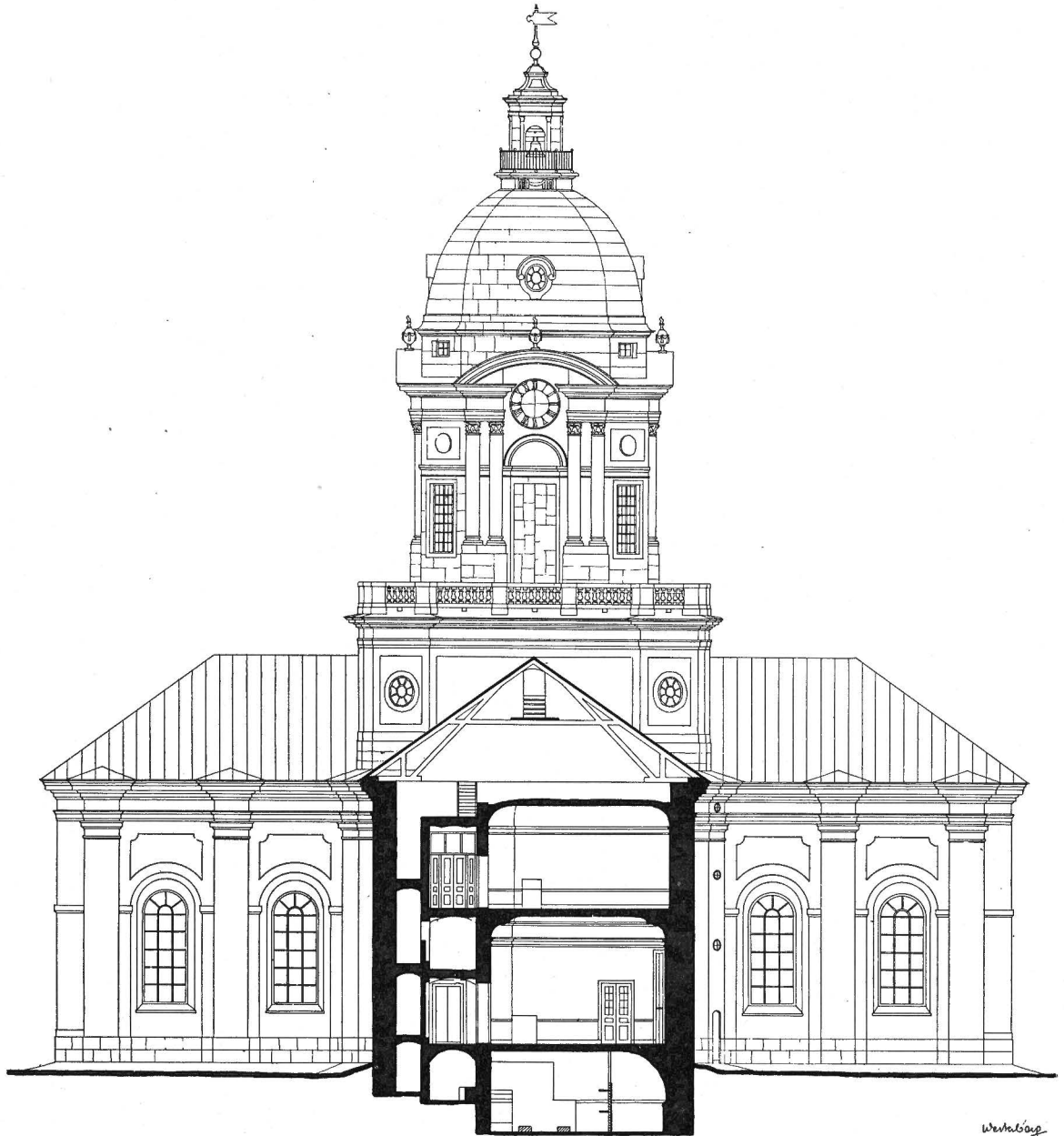
TACKEN HERREN TY HAN ÄR GOD;
TY HANS NÅD VARAR EVINNERLIGEN.

Väggarna äro sedan 1895 målade i kolmårdsmarmorimitation, pilastrarna i italiensk; entablementets fris är gul med mörka ådringar. Såväl valven med deras gördelbågar och fält som socklarna och kupolen samt altärväggen dekorerades samtidigt i stuck i gustavianska mönster efter ritningar av slottsarkitekten Agi Lindegren. (Se fig. 29—31). Valvens och kupolens ornament äro i brutet vitt. I fälten mellan gördelbågarna fyller botten omkring ornamenten av ett målat rutverk i gult och vitt med knappar och blomkalkar.

Kupolen (se fig. 34), som ursprungligen var slät och liksom hela kyrkan vitmenad, är från sagda år uppdelad i fyra fält med målningar av Julius Kronberg, utförda 1899—1900.² I svicklarna äro av samme konstnär målade de fyra evangelisterna. Målningarna beskrivas s. 57 ff.

¹ JACQUES ADRIEN MASRELIEZ, ornamentbildhuggare, f. 1717, d. 1806.

² JOHAN JULIUS FERDINAND KRONBERG, f. 11/12 1850 i Karlskrona, d. 17/10 1921 i Stockholm. Lärjunge av J. C. Boklund, A. Malmström och J. Höckert. Professor vid konstakademien 1885—1898. En av landets främste monumentalmålare och skickligaste porträttörer utförde han bl. a. stora plafondmålningar i Stockholms slotts västra trappuppgång samt dekorationsmålningar i Hallwylska palatset i Stockholm. Bland hans religiösa kompositioner, av vilka Adolf Fredriks kyrkas äro de förnämsta, märkas Saul och David, en stor Kristusbild i Strängnäs domkyrka samt utkast till målning i Lunds domkyrkas högkorabsid.

SEKTION MOT VÄSTER.

30 M

Fig. 22. Adolf Fredriks kyrka. Sektion mot väster. Skala 1:300. — Uppmätning av K. M. Westerberg.
Schnitt gegen Westen. — Section towards the west.

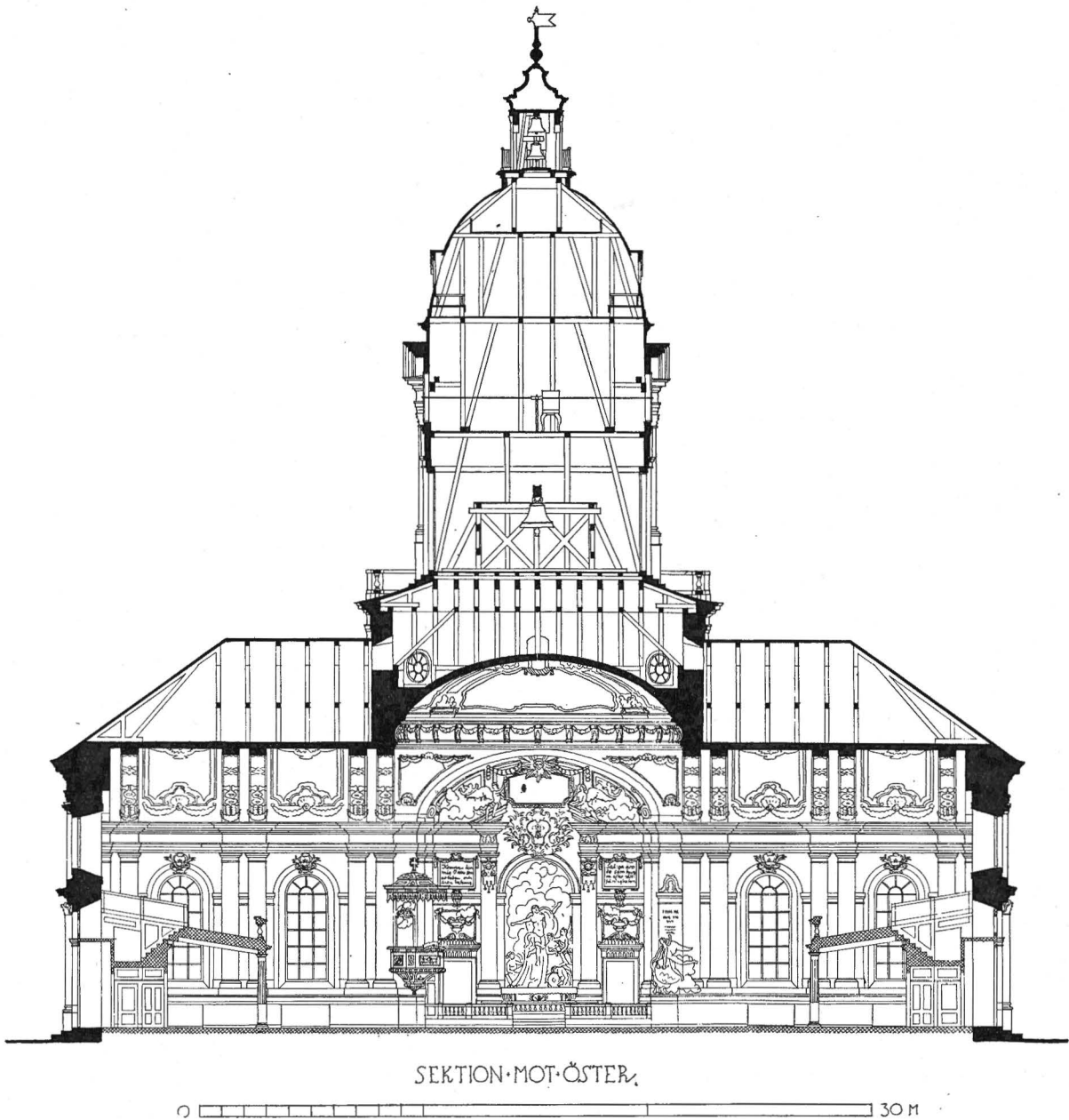

Fig. 23. Adolf Fredriks kyrka. Sektion mot öster. Skala 1:300. — Uppmätning av K. M. Westerberg 1924.
Schnitt gegen Osten. — Section towards the east.

Altarväggen uppdelas i tre fält genom två pilastrar, som uppbära en bruten fronton. I mellanrummet nedtill bildar den blindarkad, som invändigt löper runt hela kyrkan (såsom motsvarighet till den yttre), en bred båge, som jämte sidopilastrarna inramar väggytan ovan altaret upp till entablementlinjen, under det att sidopartierna genom den förlängda pelarlisten delas i två hälfter med fyllningar. Å den övre mot norr läses:

*Kommen till mig
I alla, som arbeten
och ären betungade
och jag vill vederqvicka Eder.*

Å den mot söder:

*Saliga äro de
som hungra och törsta
efter rättfärdigheten
ty de skola bliva mättade.*

De nedre fyllningarna äro utbildade såsom dörröverstycken med rökelseurnor och blomstergirlander.

Å pilastrarna äro nedanför listkapitälén anbragta lambrequiner med ansikten och mellan arkitraven och kornischen smäckra akantusblad.

Ovan mittpartiets båge mellan de brutna gavelkornischerna ersätter sedan 1893—95 en av rikt blad- och listverk omgiven sköld med IHS i förgyllt spegelmonogram den ursprungliga anordningen: det allseende ögat i en sol med moln och änglar (jfr fig. 52). Ovan monogramskölden är en låg rektangel med kraftig ram och målning av Olle Hjortzberg (beskrivning s. 57) och överst under gördelbågen ett ungdomligt huvud med gloria och lagergirlander. Mot detta huvud visa fyra änglafigurer å ömse sidor, två större, sittande å den brutna frontonens sidostycken, två mindre, svävande i moln bakom dem.

Till år 1893 var kyrkans inre vitlimmat.

GOLV

Kyrkans golv är av tätt lagda plankor och omlades senast 1894. Dessförinnan lågo plankorna glest. Under det n. v. golvet är det ursprungliga nedsänkt sedan 1863, då värmeledning infördes; det består av ölandssten i gångarna och koret (se s. 67) samt för övrigt av tegel. Enligt uppgift av eldaren Aug. Johansson lära några likstenar vara bevarade däri.

INGÅNGAR

Kyrkan har fyra ingångar, nämligen mitt på södra, västra och norra gavlarna samt i det södra rundade hörnet av östra korsarmen (till sakristian). De tre förstnämnda äro rundbågiga med sandstensinfattningar. Bågarnas mittsten har formen av en svängd konsol med girlander. Halvcirklarna ha träfyllningar med ovala fönster. Ingångarna stängas med ekklädda trädörrar. Ursprungligen voro samtliga klädda med järnplåt och från 1802 till 1866 med kopparplåt. Den n. v. ekbeklädnaden är från 1866 efter ritningar av C. N. Söderberg.

Den östra ingången ligger högre än kyrkogården, vadan den har en yttertrappa med sju steg av sandsten samt räck av järn (fig. 27).

Innanför västra porten är en åttkantig yttre förstuga med murade väggar och marmormosaikgolv. Från sidorna gå stentrappor upp till läktaren; rakt fram leda tre dörrar in i en inre förstuga, upplyst genom nedre delen av de västligaste rundbågsfönsterna, mot vilka en tryckt båge öppnar sig å ömse sidor. Till kyrkan leda från denna inre förstuga, som är ornerad med pilastrar och girlander såväl mot öster som väster, tre dörrar. Framsidan av dörrskranket är ornerad med listverk såsom frånsidan, men i listverken saknas motsvarighet till frånsidans ornamentala fyllningar i svicklarna m. m. Ovanför sidodörrarna läses:

(t. v.) GÅR IN I HANS PORTAR MED TACKANDE,
UTI HANS GÅRDAR MED LOFVANDE.

Ps. 100 v. 4.

(t. h.) SALIGE ÄRO DE ANDELIGEN FATTIGE,
TY DEM HÖRER HIMMELRIKET TILL.

Matth. Ev. Cap. 5. v. 3.

Fönsterna i själva kyrkan äro till antalet 18 stora rundbågiga samt 3 smärre rektangulära å gavlarna. Å östra gaveln äro 5 rektangulära fönster. De rundbågiga stora fönsterna äro insatta direkt i muren med blindarkaderna som infattningar. Av de rektangulära hava de i söder, väster och norr sandstensinfattningar med raka 2-refflade konsoler med kulor och snäckor.

FÖNSTER

De större rundbågiga fönsterna ha bågar, spröjsverk och bottenstycken av gjutet järn från Ludvigsbergs gjuteri i Stockholm (Jacques Lamm), insatta 1867. Ursprungligen voro ramar och spröjsverk av järnsmide, tillverkat av en »snabb och ärfaren» smed på Strömsbergs bruk (K. R. Prot. 25. 2. 1773). Glaset är vanligt vitt fönsterglas.

Korsarmarna ha vattentak med fall åt tre sidor, beklädda med koppar på takstolar av trä.¹

Över mittkvadraten reser sig attikan, vars hörn markeras genom framspringande partier med insänkta fält, i vilka åt varje väderstreck finnas 2 ovala fönster. Mittpartiet är likaledes försett med en låg insänkning. Överst löper ett i hörnen förkroppat entablement med kraftig kornisch, varpå balustraden med dess järndockor vilar. Dockorna, som äro av barocktyp och gjutna vid Stafsjö bruk 1780,² äro fästa i under- och överliggare av sandsten, samt uppdelas rytmiskt medelst hörn- och mellanplintar i 5 partier på vardera sidan. Taket sluttar sakta utåt och är täckt med koppar.

Tornet, vars konstruktion framgår av genomskärningen å s. 45, är åttkantigt. De

TORNET

¹ Kopparn levererades 1776 och 1777 från Stora Kopparberg av inspektör Carl Hedenblad. Man kunde enl. K. R. Prot. 26/8 1777 icke få så mycket man önskade på en gång på grund av kronobränneriernas behov vid denna tid.

² Kyrkans räkensk. 1 dec. 1780.

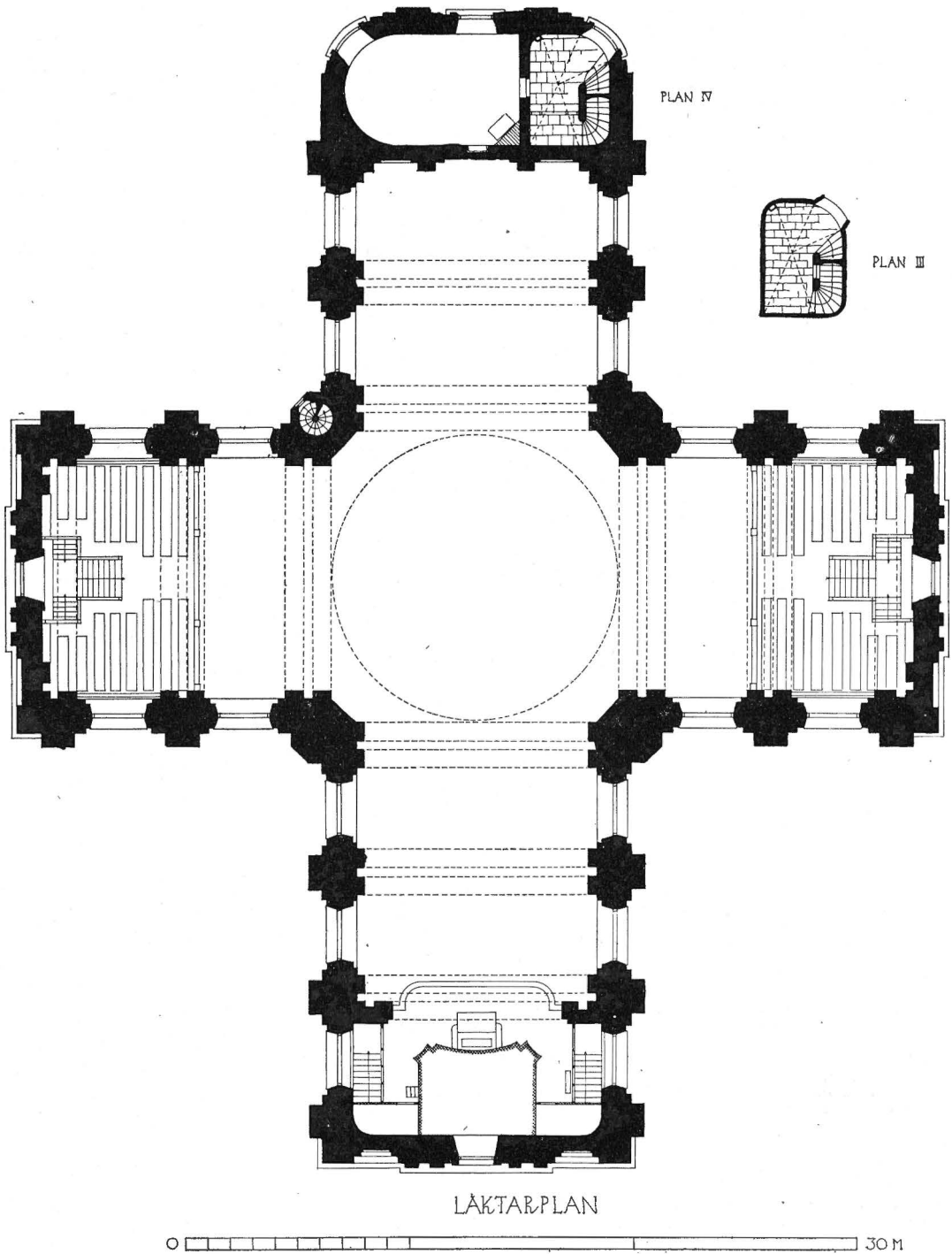

Fig. 24. Adolf-Fredriks kyrka. Läktarplan. Skala 1:300. — Uppmätning av K. M. Westerberg 1924.
 Grundriss der Emporen. — Plan of the galleries.

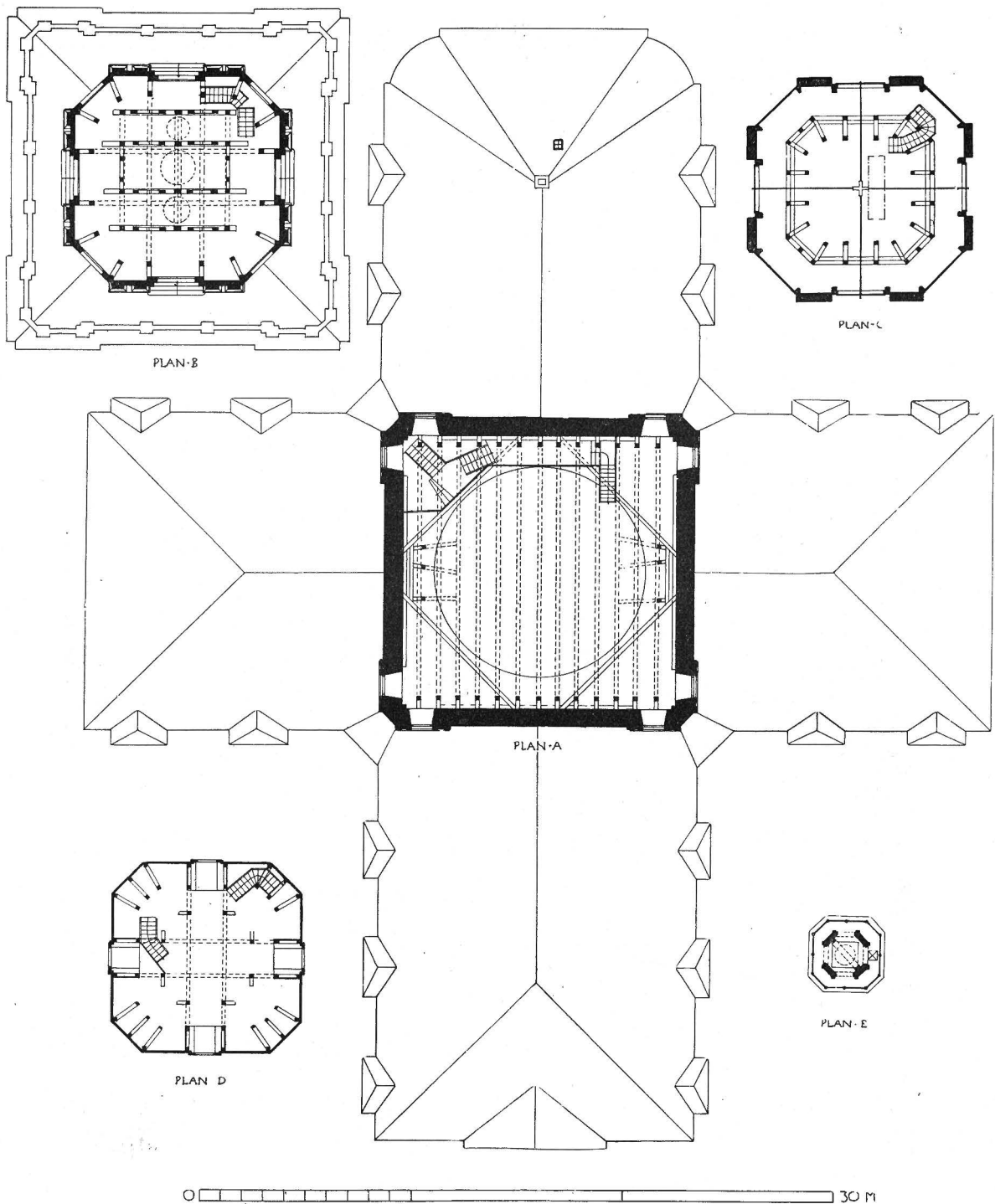

Fig. 25. Adolf Fredriks kyrka. Tornplaner. A. Kyrkovinden ovan kupolen. B. Klockrummet. C. Uret. D. Tornkammaren. E. Lanterninen. — Uppmätning av K. M. Westerberg 1924.
 Grundrisse des Turmes. — Plans of the tower.

Fig. 26. Adolf Fredriks kyrka. Västra fasaden.
Die Kirche von Westen. — The church from the west.

bredare sidorna åt huvudriktningarna ha kopplade pilastrar med korintiska kapitäl under förkroppningar, som förenas med en tryckt båge. På vardera bågen är en urna, modellerad av J. B. Masreliez, som också modellerade pilasterkapitälerna.¹

Åttkantens huvudsidor äro försedda med järnbeslagna dubbeldörrar. De smalare sidorna ha höga rektangulära fönster med insänkta fält ovanför. Träkonstruktionen för klockorna utfördes 1814 av Lars Ersson från Bollnäs.²

Kupolen vilar medelst en lätt utåtviken kant på en plåtbeslagen förhöjning av åttkanten med små fönster på kortsidorna. Den är koppartäckt, av elliptisk form och har 4 ovala fönster under rundade huvar med lister. Halsen är försedd med 8 konsoler med festoner emellan, modellerade av J. B. Masreliez 1780. Endast konsolerna äro f. n. förgyllda. Lanterninen har ett smitt järnräck och täckes

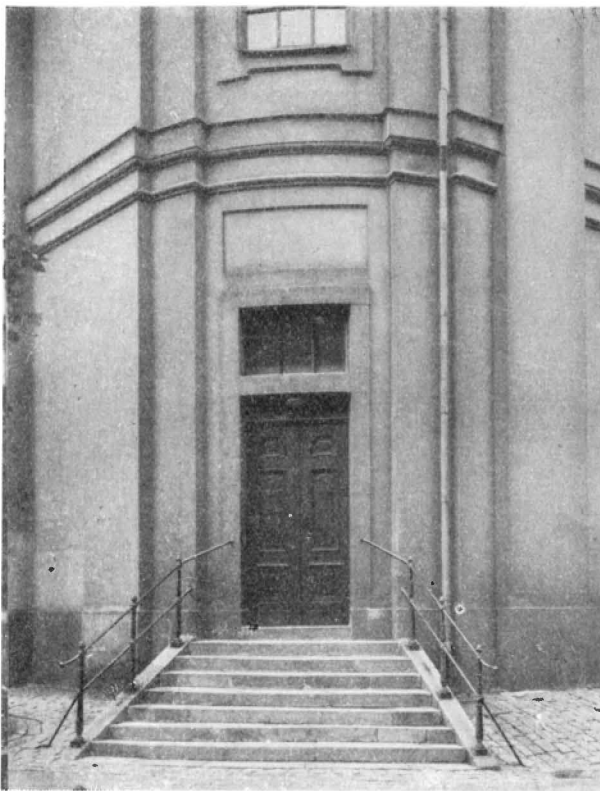

Fig. 27. Adolf Fredriks kyrka. Parti av östgaveln med sakristiporten. — Foto Grohmann & Eichelberg 1924.
Die Tür der Sakristei. — The door of the sacristy.

¹ Kyrkans räkenskaper, 9 okt. 1780. — JEAN BAPTISTE MASRELIEZ, bildhuggare, berömd dekoratör, f. 1754 i Stockholm, d. dårsammastädes 24/5 1821.

² K. R. Prot. 2/10 1814. § 2: »Sedan riksdagsmannen Lars Ersson från Bollnäs till Kyrko Rådets fullkomliga nöje fulländat det arbete han sig åtagit, med inredningen i kyrkotornet för de nya klockorna, hade Kyrko Rådet beslutat, att, jämte de 50 Rg-B:co, hvilka honom tillkomme i arbetslön, derjämte skänka honom en Silfvermugg af lods vikt, med denna inskrift:

TILL
RIKSDAGSMANNEN LARS ERSSON I BOLLNÄS
ÄRESKÄNK
AF ADOLPH FREDRIKS FÖRSAMLING
FÖR
VÄL UTTÄNKT OCH UTFÖRD
BYGGNAD I KYRKOTORNET
1814.»

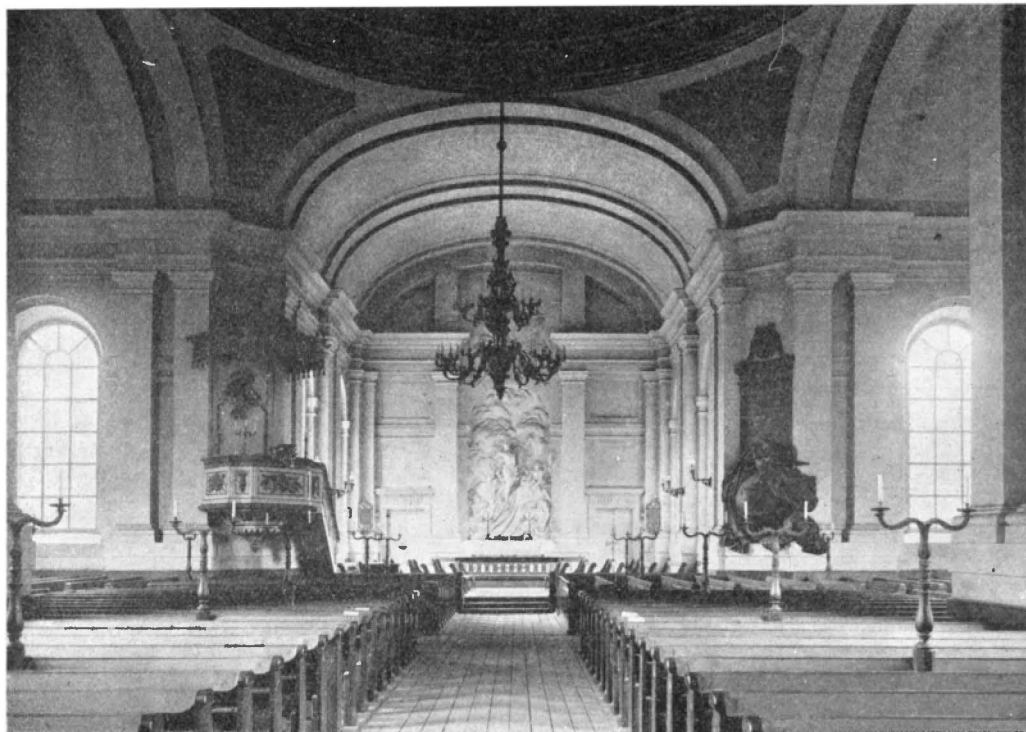

Fig. 28. Adolf Fredriks kyrka. Det inre i början av 1890-talet.

Inneres gegen Osten im Anfang der 1890:er Jahre.
Interior towards the east in the beginning of the 1890:ties.

av ett tak med kraftiga profiler, avslutat med en förgylld kopparten med spira och flagg, likaledes förgyllda.

SAKRISTIA
OCH KYRKSAL

Sakristian och en kyrksal därovanpå, förenade genom en trappa med entresolförstuga, ligga bakom altarväggen. Båda äro elliptiska mot norr och försedda med förstugor av likaledes elliptisk grundplan emot söder. Förstugorna hava blindkryssvalv samt stengolv. De båda rummen hava trägolv. I sakristian finnes ett i n. ö. murpelaren infällt skåp med genombrutna dörrar upptill och järnluckor nedtill. Fönsterna i sakristian äro försedda med järnluckor. Från sakristian leder en dubbeldörr med glasfönster samt en järndörr med skulpterad insida av ek in i kyrkan. Taket är välvt och dekorerat av Agi Lindgren. I 4 kartuscher ovan taklisten läses:

DET ÄR ETT FAST ORD OCH VÄRT ATT PÅ ALLT
SÄTT MOTTAGAS, ATT KRISTUS JESUS HAR KOMMIT
I VERLDEN FÖR ATT FRÄLSA SYNDARE.

Fig. 29. Adolf Fredriks kyrka. Interiör mot öster.

Inneres gegen Osten nach der Veränderung 1893—1895.
Interior towards the east with the new decoration of 1893—95.

VÅRDEN GUDS HJORD ICKE SÅSOM
HERRAR ÖVER FÖRSAMLINGEN, UTAN
SÅSOM FÖREDÖMEN FÖR HJORDEN!

HAF AKT PÅ DIG SJELF OCH PÅ LÄRAN;
TY NÄR DU DET GÖR, FRÄLSAR DU DIG
SJELF, OCH DEM, SOM DIG HÖRA!

HURU LJUFLIGA ÄRO DINA BONINGAR,
HERRE ZEBAO! MIN SJÄL LÄNGTAR OCH
TRÄNGTAR EFTER HERRENS GÅRDAR!

Från nedre förstugan leder en järndörr med skulpterad insida av ek in i kyrkan.
Kyrksalen, som är av samma storlek som sakristian, blev färdig 1773 och användes första

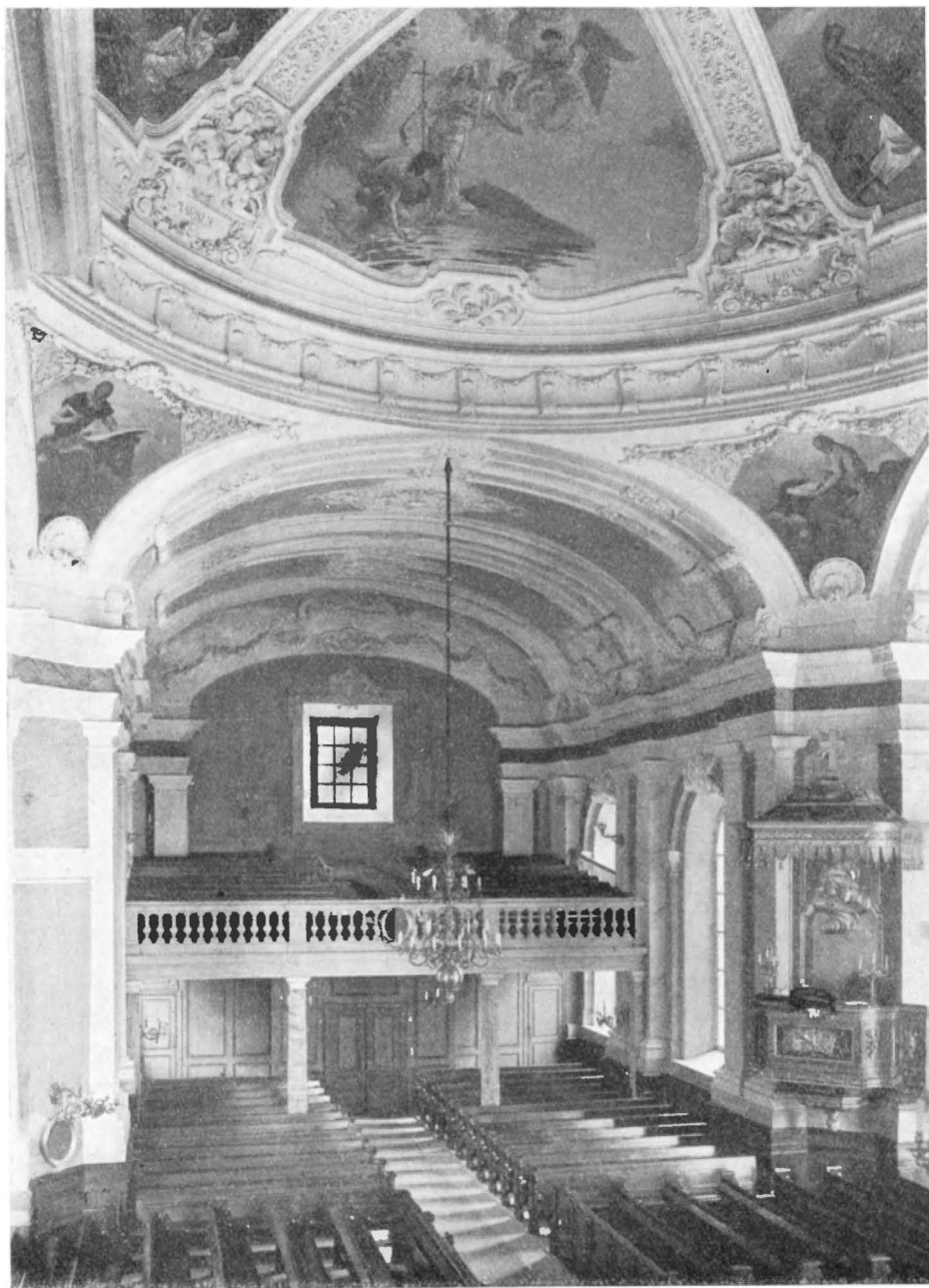

Fig. 30. Adolf Fredriks kyrka. Interiör mot norr. — Foto Sven Åsberg 1924.
Inneses gegen Norden. — Interior towards the north.

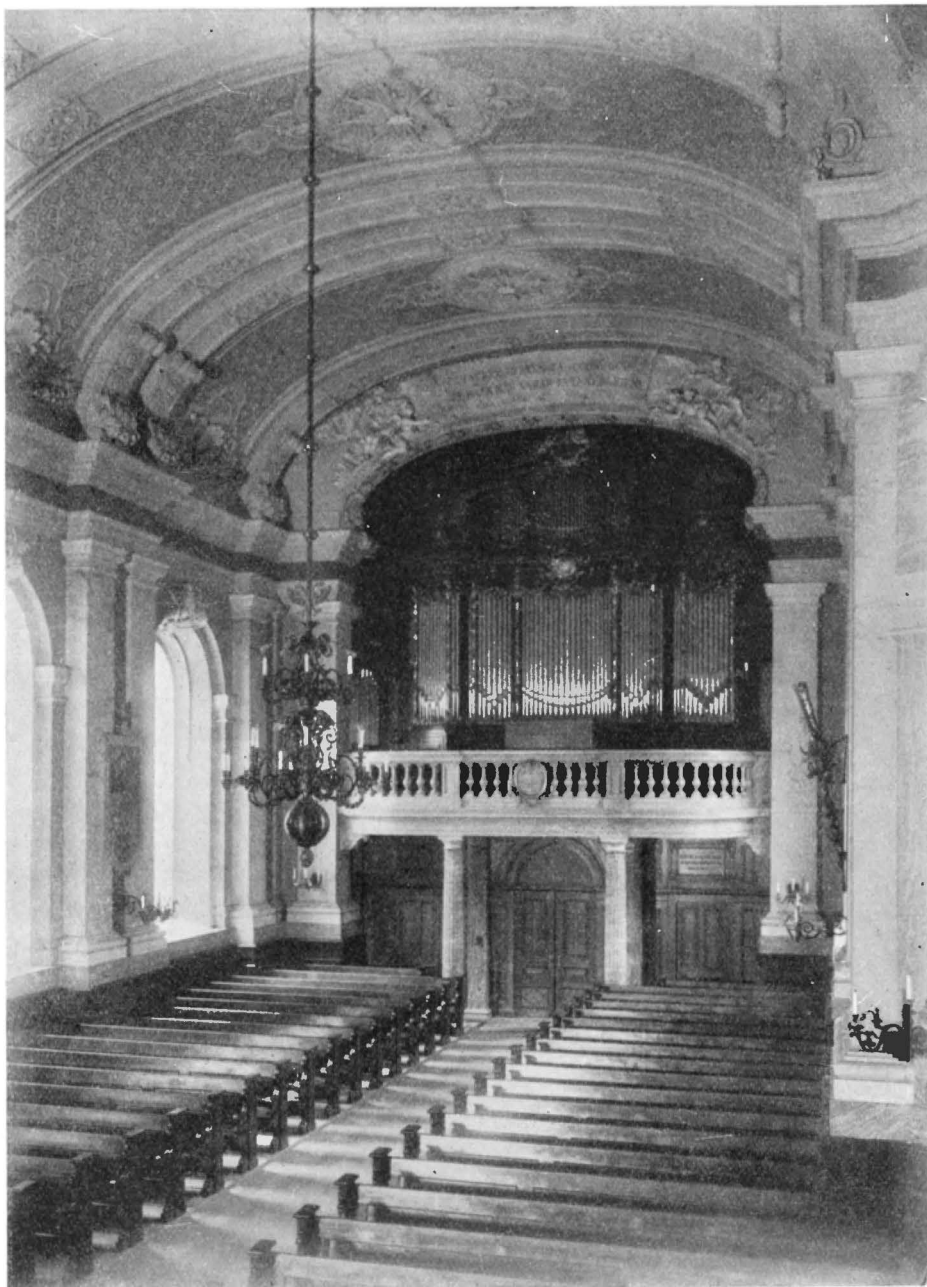

Fig. 31. Adolf Fredriks kyrka. Interiör mot väster. — Foto Sven Åsberg 1924.
Inneres gegen Westen. — Interior towards the west.

Fig. 32. Adolf Fredriks kyrka. Interiör av sakristian. — Foto Sven Asberg 1924.
Innes der Sakristei. — Interior of the sacristy.

gången för kyrkorådssammanträde den 3 nov. s. å. »Kyrko Rådet, som var första gången tillsammans uti den nya Kyrkoråds-Salen, önskade warannan inbördes lycka och wäl-signelse, för sig och allom dem som i detta Rum komme att råda och deliberera i det som kyrkans och församlingens bästa angår.» Rummet var då »tapetserat» av Carl Eklöf (Räkensk. 4. 11. 1773).

I sakristia och kyrksal finnas kakelugnar, uppsatta år 1895. De 1773 uppsatta blåvita rokokokakelugnarna¹ finnas magasinerade på vinden.

UPPVÄRMNING Kyrkan uppvärms sedan 1863 med värmeledning. Pannrummet ligger i källaren under sakristian. Värmeelementen äro placerade under kyrkans fönster och sedan 1919, då ny värmeledning inlades, försedda med trægaller. Rökgången från pannrummet gick 1863—1895 genom sakristian såsom en fristående väldig pelare. År 1895 förlades rökgången till inre södra hörnet.

¹ Enl. kyrkans räkenskaper inköpta 16/10 1773 av Ulrika C. Lenhult.

Fig. 33. Adolf Fredriks kyrka. Kyrksalen med kyrkmodellen från 1770-talets mitt.
Der Gemeindesaal. — The parish room.

FIGURMÅLNING Å VÄGGAR OCH VALV

Den i fältet ovan Kristusmonogrammet å alturväggen (jfr s. 46 och fig. 29) anbragta målningen föreställer herdarnas besök i Betlehem. Den är hållen i gulbruna toner med konturering och skuggor i svart. T. v., stående, en högrest manlig ängel med plastisk dräkt, i mitten jungfru Maria med barnet, t. h. tre herdar, av vilka den främste böjer knä. Över huvudgruppen ett skjul, under vars öppna tak en skara keruber sväva. Uppe t. h. Betlehemsstjärnan, vars strålar falla snett mot vänster. Bakgrunden ett landskap med träd och hus samt en slingrande väg. Utförd 1894 av professor Olle Hjortzberg, som då var elev vid konstakademien.

De Kronbergska målningarna i kupolen och valvsvicklarna (fig. 34—42) äro utförda i olja på därför särskilt preparerad botten (jfr s. 73).

Fältet mot väster framställer heliga tre konungars tillbedjan av Jesusbarnet. Maria, i blekt rödbrun klänning och mörkbrunt dok, stöder barnet, som sitter på en gul halm-

kärve å en »krubba». T. v. (från åskådaren) en ängel med liljor, t. h. en ängel med harpa, båda i vitgröna dräkter med bårder och gördlar. Bakom denna grupp Josef såsom en ung man, i grågrön livrock och vitgrön turban, stående i dörren till en hydda. Scenen f. ö. en stenlagd oval gård med upphöjt parti längs muren. T. v. heliga tre konungar i färgrika dräkter. Nedre delen av framställningen starkt belyst ifrån Jesusbarnet. Bakgrund: mörkblå natthimmel med stjärnor; olivträd och cypresser.

Norra fältet: Kristi dop. Kristus en ungdomligt kraftig gestalt med uppåtvänt ansikte och armarna korslagda över bröstet. Ansiktet efter det traditionella schemat. Kring länderna ett vitt kläde, som hänger ner på marken. Framför Kristus Johannes Döparen nedhukad med huvudet i stark skugga; naken överkropp; gulbrun gördel och bälte med pilgrimsflaska; i höger hand en snäcka för vattenönsning. Scenen: t. v. ett glest blömsnår, f. ö. vatten och starkt ljusskimrande moln, vari sväva fem änglar med vita dräkter, stötande i lila och grått.

Östra fältet: Kristi begråtande. Den från korset nedtagna kroppen ligger utsträckt på ett vitt lakan. T. v. på lakanet ett blomknippe. Vid huvudet en blåklädd kvinnogestalt (Maria Magdalena) nedhukad; bredvid henne den avtagna törnekronan, bakom henne Johannes i brungul, randig livrock, stödd mot en klippa och med handen för ansiktet, samt en man i gulgrön dräkt, nedlutad, hållande en flik av lakanet, färdig att lyfta det. Vid fötterna en stående kvinnogestalt (Jungfru Maria) i mörk dräkt med brunt dok samt Josef av Arimatea i ljusröd dräkt med vit och röd turban. Scenen en klippa; nedanför t. v. Jerusalem. Bakgrund: aftonhimmel med blågrå moln; överst ett brandgult sken. Mot himlen avteckna sig två kors, skarpt belysta upptill. I bakgrunden t. h. bakom Johannes en beskuggad gestalt i liten skala.

Södra fältet: Kristi uppståndelse. Scenen en gråbrun klipplåtå med brant vägg t. v., vari gravens öppning synes, nedanför plåtån t. h. ett av en flod genomflutet landskap i blått och blågrönt. I mitten moln, som få stark morgonbelysning från den Uppståndne framför gravens dörr, i vitt, med uppåtriktat ansikte och lyfta, knäppta händer. Framför honom en knäböjande vit ängel. T. h. nertill två vanmäktiga romerska soldater i rött, grönt och gulgrått.

I s. v. svickeln: Matteus. Brunt skägg, ljust grågul livklädnad, svart mantel, varav en flik är lagd över huvudet. Skriver i en stor bok, stödd på en molnbädd. Bakom honom en ungdomlig ängel i röd fladdrande klädnad. Molnen nertill grå, upptill belysta; bakom ängeln strimmor av blå himmel.

I n. v. svickeln: Markus. Blottat huvud, grått hår och skägg, nakna armar; gråbrun livklädnad, kring nederkroppen grön mantel med ljusare foder. Skriver på en rulle över lejonets gråbruna huvud. Molnen nertill grå, upptill i ljust rödgrått; ljusgrå himmel.

I n. ö. svickeln Lukas. Gråvitt hår och skägg, kal panna; naken överkropp med kraftig muskulatur. Stöder högra armen mot en röd bok. Kring livet och kroppens nedre del

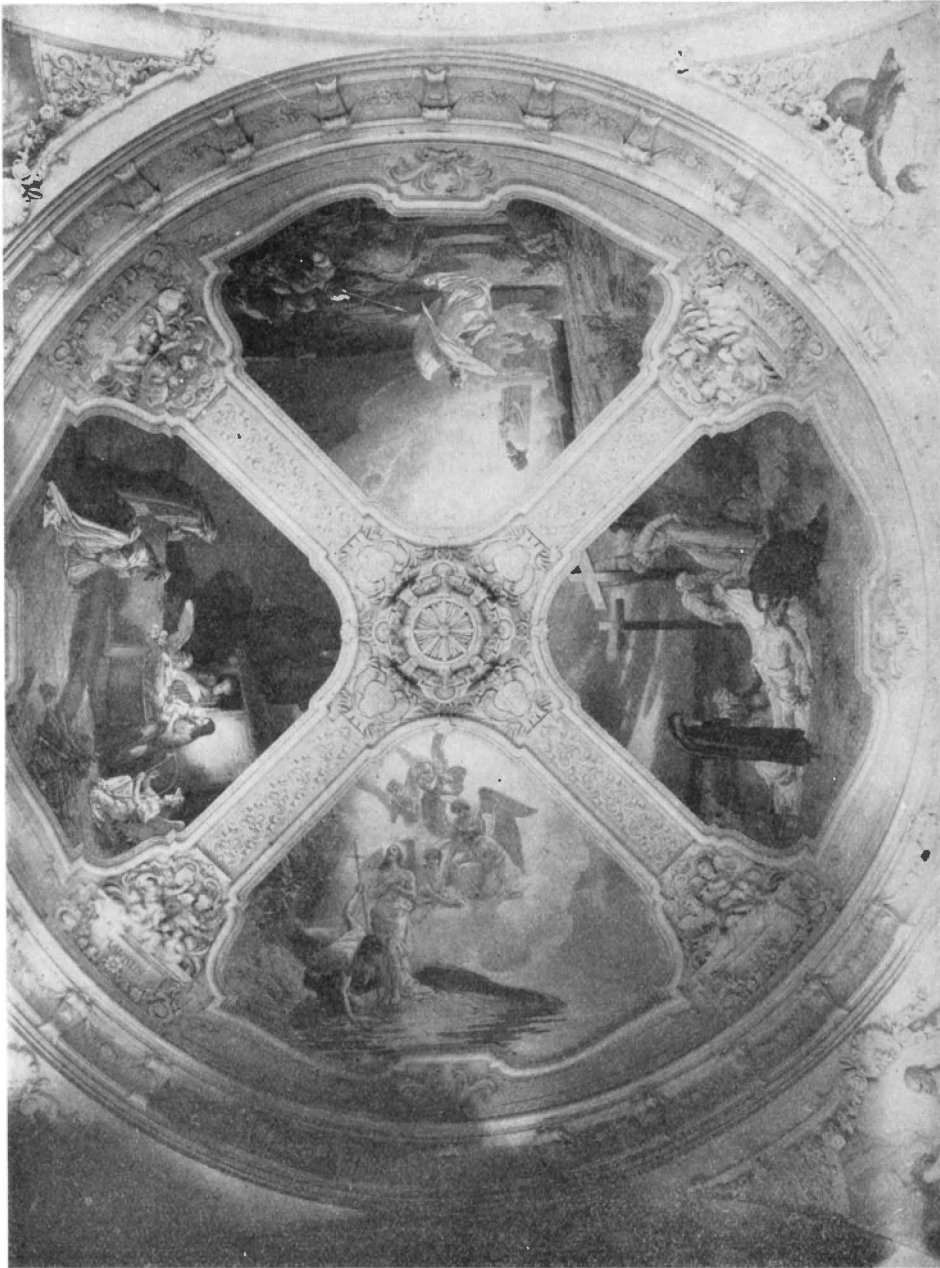

Fig. 34. Adolf Fredriks kyrka. Kupolen med Adrien Masreliez' konsolfris, Agi Lindegrens ornering 1893—95 och Julius Kronbergs målningar 1899—1900. — Foto Sven Åsberg 1922. Die Kuppel mit Stuckdekoration von A. Masreliez 1773 (Äusserer Cirkel) und A. Lindegren 1893—95 (das Kreuz) samt Malereien von J. Kronberg 1899—1900. The cupola with decoration of A. Masreliez 1773 (the exterior stucco circle), A. Lindegren (the stucco decoration of the cross) 1893—95 and J. Kronberg 1899—1900 (the figural paintings).

Fig. 35. Adolf Fredriks kyrka. Heliga tre konungars tillbedjan. Detalj ur kupoldekorationen av Julius Kronberg. — Foto Sven Åsberg 1922.

Anbetung der heiligen drei Könige. Detail d. Fig. 34.
Adoration of the Magi. Detail of fig. 34.

Fig. 36. Adolf Fredriks kyrka. Jesu dop. Detalj ur kupoldekorationen av Julius Kronberg. — Foto Sven Åsberg 1922.

Taufe Christi. Detail d. Fig. 34.
The Baptism of Christ. Detail of fig. 34.

Fig. 37. Adolf Fredriks kyrka. Jesu begråtande. Detalj ur kupoldekorationen av Julius Kronberg. — Foto Sven Åsberg 1922.

Beweinung Christi. Detail d. Fig. 34.
The mourning of Christ. Detail of fig. 34.

Fig. 38. Adolf Fredriks kyrka. Jesu uppståndelse. Detalj ur kupoldekorationen av Julius Kronberg. — Foto Sven Åsberg 1922.

Der auferstehende Christus. Detail d. Fig. 34.
Resurrection of Christ. Detail of fig. 34.

Fig. 39. Adolf Fredriks kyrka. Evangelisten Matteus. Oljemålning av Julius Kronberg i kupolens s. v. pendentiv. — Foto Gleerupska Universitetsbokhandeln, Lund.
Der Evangelist Matteus. Ölgemälde in dem südwestlichen Pendentiv der Kuppel.
St. Matthew, the Evangelist. Oil-painting in the southwestern pendentive of the cupola.

mörkblå mantel med gult foder. Skriver på en rulle mot det bruna oxhuvudet. Bakom honom den gröna livklädnaden. Molnen nertill i gråbrunt, upptill i grågult; strimmig himmel.

I s. ö. svickeln: Johannes. Ungt skägglost ansikte, mörkbrunt hår; huvudet stött i vänstra handen; i högra handen en penna. Gul livklädnad med bälte i läderfärg; kring livet blå mantel med brunt foder. Framför honom en stor bok, som hålles av en örn med spräcklig, brun kropp och grågröna vingar. Moln i rödgrått, upptill ljusare.

BYGGNADSHISTORIA

FÖRSTA SKEDET 1768—1769

Redan innan kyrkobygget var beslutat, hade gråsten till grundmurarna framförts 1767, och arbetet härmed fortsattes till fram på våren 1768. Grävningarna för grunden började

Fig. 40. Adolf Fredriks kyrka. Evangelisten Markus. Oljemålning av Julius Kronberg i n. v. pendentivet. — Foto Gleerupska Universitetsbokhandeln, Lund.
Der Evangelist Markus. Ölgemälde in dem nordwestlichen Pendentiv der Kuppel.
St. Mark, the Evangelist. Oil-painting in the northwestern pendentive of the cupola.

måndagen den 25 april (K. R. Prot. 21. 4. 1768), och arbetet med den pågick till i oktober samma år. Arbetsstyrkan var omkring 30 personer (timmermän, murare, hantlangare och »murhustrur») och stod under ledning av verkgesällen Elies hos slottsbyggmästaren Körners änka.¹ Sträcksten, sandsten och tegel upphandlades samma år i avsevärda mängder. Innan murningen av väggarna började, nedtogs på Adelcrantz' tillstyrkan tornet i gamla kapellet, enär det hade börjat

¹ S:t Olae Kiörkas Dag Journal för År 1768. Börjat den 25 april.

sätta sig¹. Den 13 november voro murarna färdiga och besiktigades, varom kyrkorådsprotokollet för nämnda dag berättar: »Då nu så långt med nya kyrkan blifwit avancerat, att taklaget wore färdigt att resas, så wille Kyrko Rådet och Deputerade förut besiktiga de under Murmästaren Elies inseende frå sjelfwa grunden updragne murar; Och hwarwid befants, att han icke så aldeles och till alla delar strick följt Herr Baron och Öfwer Intendentens ritning, och hwilket wisseligen wore ett af murmästaren begånget fel, det ock han, som nu war närwarande, ärkände; men som det stode att hjälpa; så wille ock Kyrko Rådet med Deputerade, efter Elies gifwen förmaning att framdeles bruka mer accuratesse, derwid låta bero.»

Fig. 41. Adolf Fredriks kyrka. Evangelisten Lukas. Öljemålning av Julius Kronberg i kupolens n. ö. pendentiv. Foto Gleerupska Universitetsbokhandeln, Lund.

Der Evangelist Lukas. Ölgemälde in dem nordöstlichen Pendentif der Kuppel. St. Luke, the Evangelist. Oil-painting in the northeastern pendentive of the cupola.

ANDRA SKEDET 1773—74

Av ekonomiska skäl (se sid. 11) fick byggnadsarbetet avstanna, sedan taklaget rests och för gott beslagits med bräder². Det upptogs å nyo i början av 1773, då man den 9 febr. beslöt att av praktiska skäl samma år låta utföra samtliga valv. Detta arbete uppdrogs åt slottsbyggmästaren A. U. Kirstein och slottsmurmästaren Jean Sebastian Uhr.³ Den sistnämnde

Fig. 42. Adolf Fredriks kyrka. Evangelisten Johannes. Öljemålning av Julius Kronberg i kupolens s. ö. pendentiv. Foto Gleerupska Universitetsbokhandeln, Lund.

Der Evangelist Johannes. Ölgemälde in dem südöstlichen Pendentif der Kuppel. St. John, the Evangelist. Oil-painting in the southeastern pendentive of the cupola.

¹ Uret uppsattes i klockstapeln, på det att icke »församlingen skulle sakna den förmon, att höra hwad klockan sloge och tiden lede» (K. R. Prot. 9/8 1768).

² Jfr K. R. Prot. 29/5 1769.

³ JOHAN SEBASTIAN UHR, adlad af Uhr, kungl. slottsmurmästare, överdirektör, f. 22/11 1748 på Kungsgårds bruk i Ovensjö, d. 16/7 1799. Uppförde

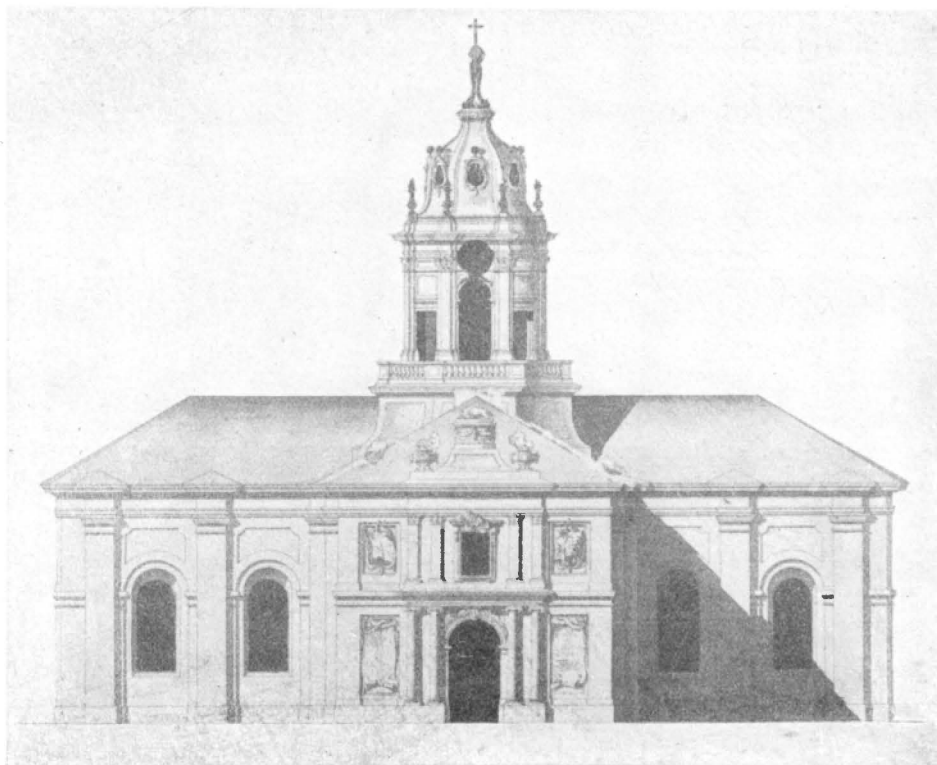

Fig. 43. Adolf Fredriks kyrka. Exteriör mot väster med tornet enligt C. F. Adelcrantz' ritning år 1767. — Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.

Die Kirche gegen Westen nach Entwurf von C. F. Adelcrantz 1767.
The church towards the west. Project by C. F. Adelcrantz from 1767.

konstruerade valvbågarna, som approberades av Adelcrantz i februari. Valven uppfördes av svenskt »klinttegel», som levererades av överste J. F. Duvall och hovjägmästaren A. Christiernin. I maj börjades välvningen¹ av kupolen och avslutades den 27 augusti.²

kungl. operahuset, Fredrikshovs slott och Sofia Albertinas palats (G. ANREP, Svenska Adels Ättar-Tavlor, fjärde avd., s. 465. Sthlm 1864).

¹ K. R. Prot. 21 maj 1773. 3 §: »Infant sig slottsmurmästaren Uhr, hwilken berättade huruledes Herr Baron och Ofwer Intendenten Adelcrantz efter Kyrko Rådets derom gjorda skälige ärhindringar låtit med de, till någon styrckja för första ringen af hwarje flygel, hwarpå kupan egentligen skulle komma att hwila, tillärnade jernankare bero; men i stället begjærde Uhr Kyrko Rådets approbation att få en jernring omkring den nya hwall-kupan: denna begjæran om jernring eller band bewiljades.»

² K. R. Prot. 27/8 1773: »Den 27 i denna månad slutade murarne med kyrkans wälfning, hwilken sistl. Maji tagit sin början. Werkgesällen wid timmermännerna Johan Bollsten undfick wid det tillfälle, inför sittande kyrkoråd, och enligt dess Beslut en Bägare af Silfwer förgylt af 33 lods wigt, med denna inscription: År 1773 d. 27 Augusti blef af Kyrko Rådet i S:t Olof på församlingens wägnar denna

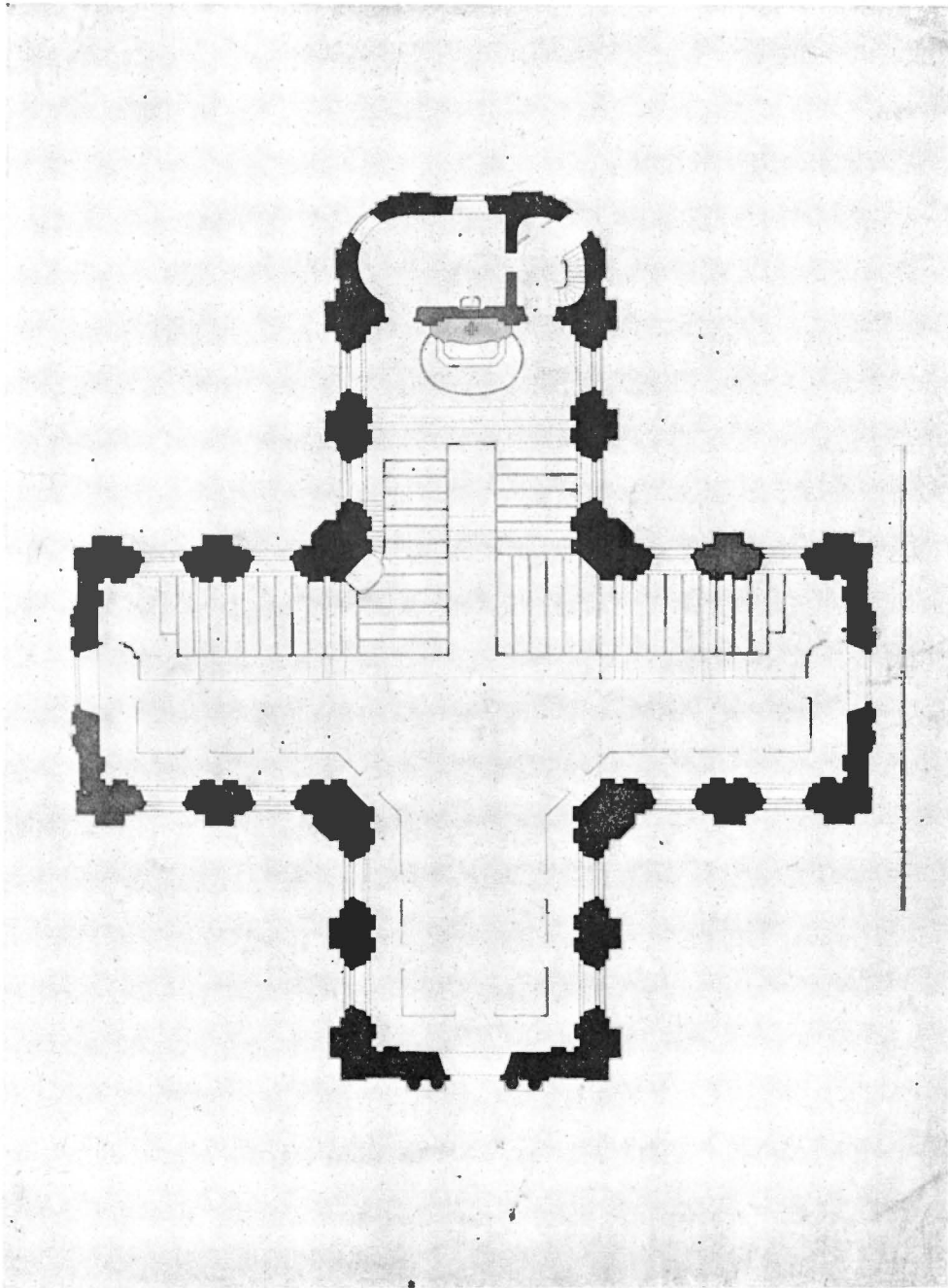

Fig. 44. Adolf Fredriks_kyrka. Grundplanen enligt C. F. Adelcrantz' ritning av år 1767.
Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.
Grundriss 1767. — Plan from 1767.

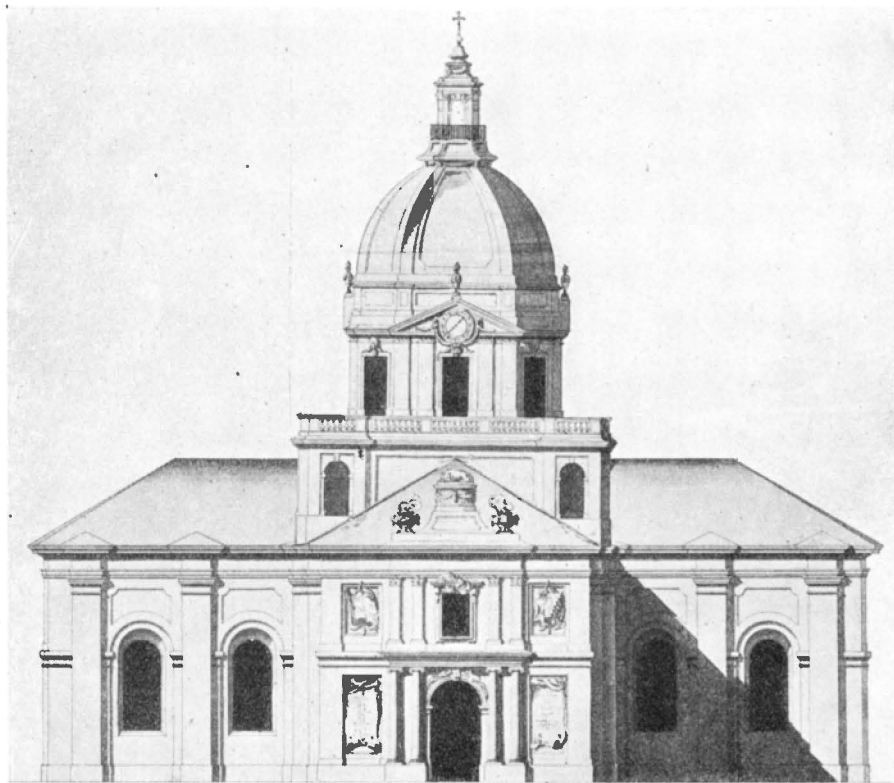

Fig. 45. Adolf Fredriks kyrka. Exteriör mot väster med förändrat torn. Ritning av C. F. Adelcrantz (jfr fig. 43). — Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.
Die Kirche gegen Westen. Entwurf von C. F. Adelcrantz mit verändertem Turme.
The church towards the west, tower modified. Project of C. F. Adelcrantz.

Kyrkrådssalen blev färdig i början av november s. å., och i december var också sakristian i ordning.

Under 1774 gjordes det inre färdigt, och den 27 november skedde invigningen (jfr s. 16 ff.). Om kyrkans skick vid detta tillfälle förmäler kyrkorådets protokoll för den 3 i samma månad: »Berättade Kyrkowärdarne huru långt med Kyrkobyggnaden, under Hans Excellences Carl Sparres frånvaro, blifwit avancerat: som ock upwistes åtskilliga ritningar, såsom: på predikstolen, orgelverket, orgelläktaren med de under den samma warande pilaster m. fl., och hwaraf befants, att det ena med det andra war i det stånd satt, att det således icke något hindrade, med mindre efter redan fattat beslut Kyrkan måtte 1:a

Bägare skänkt till timmermännernas verkgesäll Johan Bollsten, för använd flit och möda å den nya Kyrko Byggnaden.»

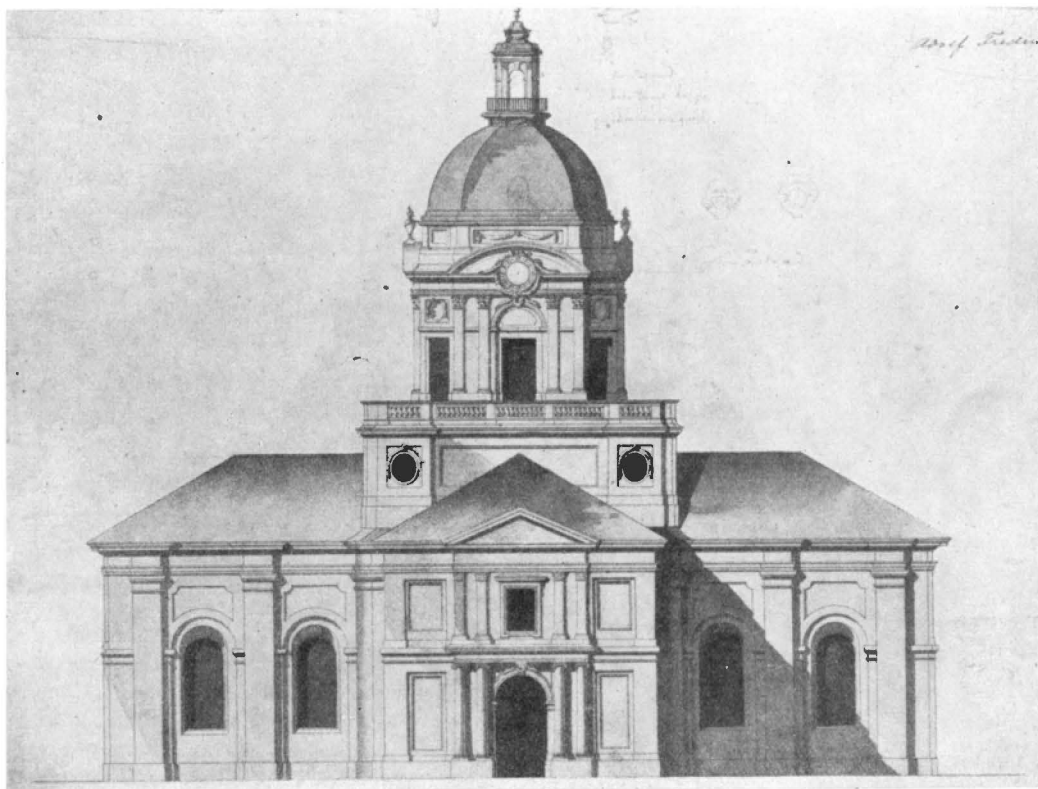

Fig. 46. Adolf Fredriks kyrka. Exteriör mot väster enligt C. F. Adelerantz' ritning 1776 (?).
Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.

Die Kirche gegen Westen nach Entwurf von C. F. Adelerantz 1776 (?).
The church towards the west as projected by C. F. Adelerantz 1776 (?).

Advents Söndag få till Gudstjenst inwigas. Emedan icke allenast hela Kyrkan med walfwet och alla uti densamma warande ornamenten af gips- och murarearbete, efter approberad ritning, war färdigt, utan ock Chor, gångar och wapenhus belagd med huggen ölands- och kalksten äfwensom sjelfwa altaret med disk och skrank uti allt hwad till snickarearbete, bildhuggeri, förgyllning, målning och beklädning hörde, utom altartaflan, war färdigt. Så ock predikstolen med dess tak, dock allena till snickarearbetet, därtill limdränckt och med Kiselgrund försedd. Därjämte alla bänkarna så beträffande smidesarbetet till lås, nycklar och gångjern, som målning, af ekfärg och Namnen på hwarje Bänkdörr. Och äntel. hela Orgel-läktaren med dess bröstvern och Pälaster till snickarearbetet, bildhuggeri, förgyllning och målning, dock sjelfwa orgelwärket undantagande.»

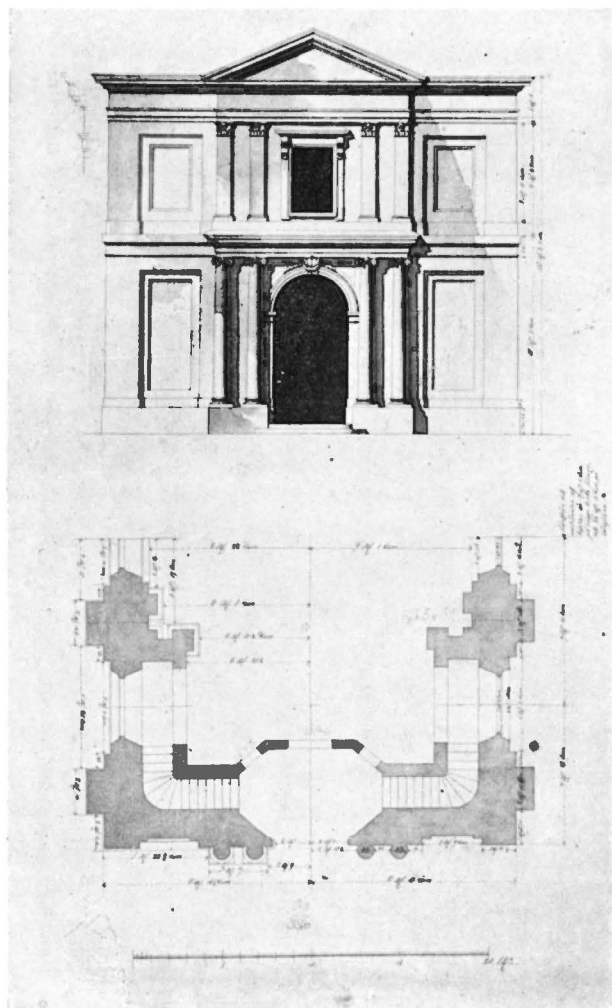

Fig. 47. Adolf Fredriks kyrka. Västfasaden med grundplan. Av C. F. Adelerantz 1767. — Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.

Westliche Fassade mit Grundriss. Entwurf von C. F. Adelerantz 1767.

Western facade with plan, as projected by C. F. Adelerantz 1767.

ställe inköptes 1777 egendomen Lorentzberg vid Karlbergs allé. Denna såldes 1865, då fattighuset vid Kammakaregatan iordningställdes till prästgård. Detta revs 1908, då nuvarande församlingshuset började uppföras.

² PER LJUNG, ornamentsbildhuggare, f. 1743, d. 1819 i Stockholm. Verksam vid slottets dekorering och såsom lärare vid Konstakademien.

³ JOHAN ADOLF GÖTBE, kapten och slottsstenhuggare.

TREDJE SKEDET

1777—1783

Under åren närmast efter invigningen togos församlingens ekonomiska krafter i anspråk för anskaffande av boställe åt den nye kyrkoherden¹, och kyrkobygget fick därför vila.

Omkring 1776 hade Adelerantz uppgjort ny ritning till torn, av vilken en modell »med struktur och målning» förfärdigades sommaren 1777 av P. Ljung.² År 1783 var tornet i sin helhet färdigt och kopparbetäckt. Stenhuggeriarbetet för balustraden och tambouren utfördes av Joh. A. Göthe.³

¹ År 1774 inköptes för 84,000 dlr kpmt avl. spannmålshandl. Jacob Ruuths vidsträckt egendom, omfattande kv. södra och norra Grönlandet och kv. Islandet. Härav ämnades en stor trädgård med hus vid Drottninggatan till »prästehus». Enär huset måste iordningställas, hyrdes under tiden traktören Nábbs »välinrättade stenhus vid Norrtullsgatan» jämte trädgård till prästgård. Den stora Ruuthska egendomen såldes i olika partier, det största 1798 till bryggårldermannen löjtn. Abraham L:son Westman, som bebyggde den med det stora komplex, vars s. fasad synes å fig. 4, sedermera i omändrat skick byggnad för vetenskapsakademien, numera, efter ytterligare påbyggnad, lokal för flera statens ämbetsverk. Till pastorsboställe inköptes 1777 egendomen Lorentzberg vid Karlbergs allé. Denna såldes 1865, då fattighuset vid Kammakaregatan iordningställdes till prästgård. Detta revs 1908, då nuvarande församlingshuset började uppföras.

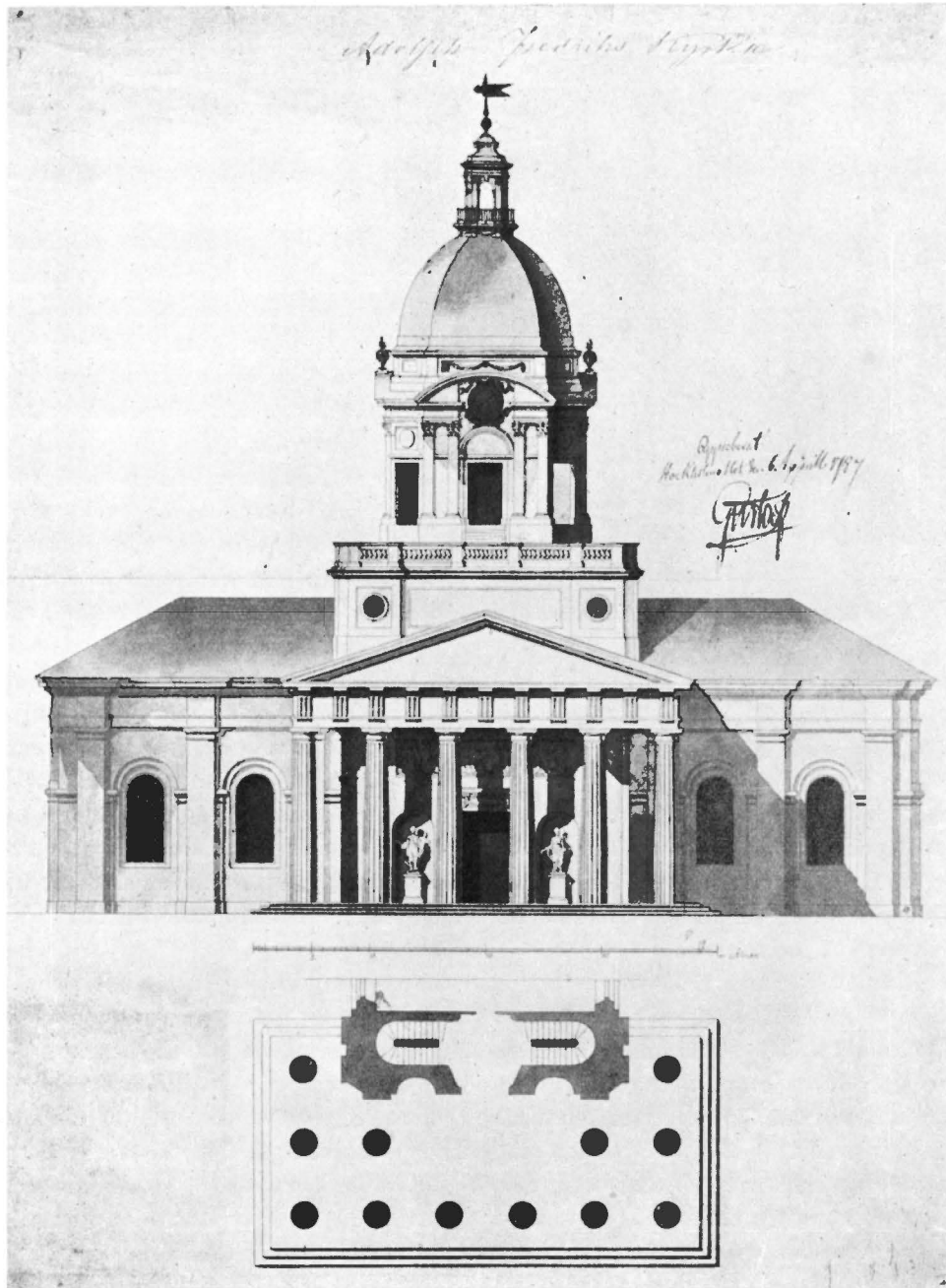

Fig. 48. Adolf Fredriks kyrka. Förslag med portik, stadfäst 1787.
Foto Stockholms Dagblads klichéanstalt.

Die Kirche mit Säulenhalle nach Entwurf von C. F. Adelcrantz 1787.
The church with portico. Project of C. F. Adelcrantz 1787.

Fig. 49. Adolf Fredriks kyrka. Trämodell av kyrkan och tornet utförd av J. S. Uhr och S. Ljung 1768—69 och 1777.
Foto Oscar Ellqvist.

Hölzernes Kirchenmodell von 1768—69 und 1777.
Wood Model of the church from 1768—69 and 1777.

rokoko produkt med s-formiga konturer, snäckartade fönster och en svällande spira.¹ Vid utförandet hade de oroliga skulpturerna å västfasaden försvunnit och krönets altare och urnor ersatts med en enkel fronton. Attikan har fått rena raka linjer, tambouren har blivit fastare och taket i överensstämmelse härmed allvarsammare och högre. Det hela är avgjort klassicerande.

Adelcrantz uppgjorde 1783—87 flera projekt till en portik i rent nyantik stil vid västra fasaden. Gustaf III, som efter sin italienska resa 1783—84 »blivit helt omvänd till den allena saliggörande, antikiserande arkitekturtendens, som hade sitt högkvarter i Rom vid denna tid» (S. CURMAN), var synnerligen intresserad av dem — måhända har han rent av själv föranlett dem — och att han förlängde församlingens andel i kaffetulluppbörden så pass länge som till 1787, torde hava sin förnämsta förklaring i hans önskan att se projektet förverkligat. Planen som efter det 1787 approberade förslaget jämväl omfattade två statyer i nischer och en lång skulpturfris (av Sergel?) blev emellertid för dyrbar, och säkert sved det lika mycket i Gustaf III:s hjärta som i Adelcrantz', då konungen i december 1787 lät överståthållaren frih. Carl Sparre meddela Adolf Fredriks församlings kyrkoråd,

¹ Tornet i sin första gestaltning erbjuder en slående likhet med den av J. G. Adelcrantz utförda lanterninen på Jakobs kyrktorn.

För arbetet i sin helhet svarade Uhr och Kirstein.

Kyrkan var, då den 1783 stod färdig, åtskilligt annorlunda än den ifrån början var tänkt. Enligt Adelcrantz' första ritning 1767 var grundplanen ett grekiskt kors med östra armen förlängd med sakristia och kyrkosal bakom altarväggen. Nu var även västra korsarmen förlängd med en travé för att bereda bekvämare plats för orgel. De största förändringarna hade dock ägt rum med västfasaden och tornet. Västfasaden har 1767 rika naturalistiska skulpturer i fyllningarna, moln ovan fönstret, samt en måleriskt utbildad fronton med ett lamm på ett girlandprytt altare mellan två rykande urnor. Tornunderbyggnaden harsvängda linjer, och torntaket är en typisk

att »arbetet med portikens uppförande finge uppskjutas och ännu någon tid vila» (K. R. Prot. 16 dec. 1787).

Vid samma tillfälle, som Sparre gjorde kyrkorådet nämnda meddelande, hade han också att framföra en kunglig befallning att i slutlikvid till Adelcrantz utbetala 1,000 rdlr sp. av kaffetullmedlen till de 1,000 riksdaler, Adelcrantz mottagit såsom en föräring av kyrkorådet den 13 juni 1787.¹

Adelcrantz hade i tjugu år utan någon som helst ersättning uppgjort ritningar till Kyrkobyggnaden och övervakat det konstnärliga utförandet, biträdd av J. S. Uhr och någon gång för detaljers utarbetande och modellerande av Adrien och J. B. Masreliez (jfr sid. 43, 51). Han hade, oegennyttig som han var, tagit det som ett hedersuppdrag mer än för förtjänstens skull, något som framgår bl. a. av den vackra episod, varom kyrkorådsprotokollet för den 5 februari 1768 trohjärtat berättar: »§ 4. I det samma kom Herr Baron och Öfwer-Intendenten, hvilken *complimenterades* för den äran han kyrkorådet gjorde, hwar efter Herr *Doctorn* å kyrkorådets vägnar och efter förut skedd öfwerenskommelse, anhöll hos Herr Baron och Öfwer-Intendenten att som han varit så gunstig och lämnat prof af sin ynnest för kyrkorådet och församlingen, genom en så wacker ritning, han täcktes fortfara uti samma grace och benägenhet, och nu hjälpa, att utförandet af sjelfwa hufwudvercket måtte komma i sådana händer, som ritningen *exequera* kunde.

Herr Baron och Öfwer-Intendenten svarade att det vore honom kärt, om han hittills kunnat göra kyrkorådet och församlingen något nöje; han ville ock för sin del icke undandraga sig att hjälpa till ändamålets vinnande allt hwad i hans förmåga stode. — — —

Herr Baron och Öfwer-Intendenten sade, att vanligt wore, att den som förfärdigat ritningen till någon byggnad, jämväl förslår den mur- och Byggmästare, som är wan vid dess upritningar, helst som hufwudritningen, innan den kan *exequeras* kommer att delas i många små, hwilket icke kan ske af hwar och en, som är murmästare, oaktat han ock sjelf kan rita. Kyrkorådet fant, att detta hade sin goda grund och derföre lämnade walet till Herr Baron och Öfwer-Intendenten, förklarande att det icke hade någon mannamån för ändamål utan wille med allt nöje se utförandet af Herr Baron och Öfwer-Intendentens *dessein* af honom sjelf utfört, och anhöll fördenskull att han dertill täcktes taga sådana verckmästare, som han funne wara i stånd att *exequera* alt. Kyrkorådet wille med all tacknämmlighet endast och helst förtro sig vid Herr Baron och Öfwer-Intendenten med dess förtroende, och sluppe då bäst ställa någon särskilt och oskicklig till ansvar. Sedan Herr Baron och Öfwer-Intendenten rådfört med kyrkrådet uti ett och annat, som nu i början komme att påtänkas, såsom utprickning, hwarefter grunden komme att gräfwas, *materialer*, som nu i början woro nödiga att anskaffas, och Herr

¹ Adelcrantz' senare kvitto lyder: »Såsom slutlig gratification för de af mig författade *desseinerna* till Adolph Friedrics nya kyrka, samt under 20 åhrs tid vid bemälte kyrka hafda öfwerinseende har jag af Hög- och respektive Kyrcko Rådet darsammanstädes genom Herr Rådmannen Beve bekommit en summa af Ett Tusend Riksdlr specie, hvilka ödmjukl. tacksammast qvitteras.

Stockholm den 22 december 1787.

Baron och Öfwer *Intendenten* var nu uppstigen att afträda; tog Herr *Doctorn* honom afsides, och efter förut plägat samråd med kyrkorådet, lät honom förstå, att kyrkorådet vore sinnat wisa sin tacknämlighet emot Herr Baron och Öfwer *Intendenten* och efter råd och ämne *offerera* honom 50 *ducaten*, hemställandes om han vid detta tillfälle ville afhöra slikt kyrkorådets beslut, och hålla till godo. Herr Baron och Öfwer *Intendenten* undanbad sig slik *proposition*, helst som han uti ingen annan afsigt efterkommit deras begjæran, än att visa huru beredvillig han är att tjena en församling, som ger så berömligt och efterföljansvärdt upsåt att i tid sörja för en kyrkobyggnad som för deras efterkommande torde blifwit swårare, om fäderna lätit det gamla mer och mer förfalla. Han wore alltid försäkrad, att om Gud unnar lifstiden och verket blir fullföljdt, samt församlingen då ser hwad af honom derwid vore owäldigt gjordt, så finge han tids nog då i sjelfva verket röna hwad värde de satte på det lilla besvär han hittills kunnat hafwa och warit villig efter deras begjæran fullfölja.

Afträdde.

När han var bortgången, berättade Herr *Doctorn* detta samtal med bemälte Herre, och kyrkorådet stannade deröfwer uti tacksam förundran, samt beslöt, att det så ord för ord skulle intagas uti *Protokollet* för framtidens skull, på det, om nuvarande kyrkorådets ledamöter då icke mera vore till, efterföljande då måtte veta iakttaga en skyldighet, som Herr Baron och Öfwer *Intendenten* nu så ädelmodigt afslagit.» —

Vad församlingen själv tänkte om sin kyrka, har redan berättats (s. 13), och dess beundran delades helt visst av samtiden. Hur man på kompetent smakdomarhåll bedömde verket drygt ett århundrade senare, må framgå av ett citat ur C. R. Nybloms minnesteckning öfver Adelcrantz i Svenska Akademiens handlingar för 1890: »En yngre författare, Christ. Eichhorn, säger, för öfrigt i öfverensstämmelse med flera äldre samtida skriftställare, att arkitekten af sparsamhetsskäl var nödsakad att inskränka utsirningen till det då för tiden allra nödvändigaste, och att kyrkan just däraf fått en prägel af enkel värdighet. Detta kan på visst sätt vara sant, och det är då icke första gången, som tvånget att känna sig bunden inom vissa besvärande omständigheter, hvilka sätta gränser för geniet och lagar för omkostnaden, bidragit att gifwa ett konstverk någon särskild karaktär, som icke kommit fram, om icke just ett sådant tryck funnits, hvilket verkat spännande som en fjäder på uppfinningsförmågan. Men om detta förhållande i någon mån medverkat, så kunna vi dock icke annat än antaga, att den innersta, hufvudsakliga grunden ligger i konstnärens egen förädlade smakriktning och stilkänsla, ty stilen, som är ett konstverks karaktär, ändras icke af någon sådan yttre inflytelse, och det är den det här framför allt gäller. Adolf Fredriks kyrka gör intryck af att vara ett verk af måttfull senrenässans, uttryckt med mycket blygsamma medel. Säkert är, att hon inom den gifna begränsningen är verkligen lyckad, och att hon bär sin enkelhet och anspråkslösa fattigdom på ett ganska tilltalande sätt.»

REPARATION År 1816 genomgick kyrkan en grundlig ut- och invändig reparation, vartill Karl
1816 XIII bidrog med 2,000 rdr banko.

Koret sträckte sig ursprungligen mellan alturväggen och en linje dragen mellan andra fönsterparets framkanter (se fig. 44). I samband med en reparation 1829 utvidgades det till sin nuvarande storlek. Skälen till ändringen och huru den utfördes framgår av kyrkorådets protokoll för den 31 maj nämnda år: »§ 3 I sammanhang med ofvan anförda reparation och innan dess företagande ansågo 2:ne af KyrkoRådets ledamöter, Herr Ryttmästaren Brandelius och Herr Kamreraren Stjernfeldt, det uti flera afseenden vore nödigt att utvidga Kyrkans Chor, helst som de ofta erfarit att vid nattvardsgångar och de derstädes skeende begrafningar m. m. utrymmet var nog inskränkt, så att trängsel ej kunde undvikas. Saken togs i öfvervägande och gillades den föreslagna utvidgningen i så måtto, att de 3:ne närmast Choret varande Communionbänkar skulle borttagas, golfvet genom fyllning af sandgrus höjas och jemnas lika med det i Choret, samt med plansten beläggas.»

UTVIDGNING
AV KORET
1829

Åren 1866—67 undergick kyrkan en genomgripande yttre och inre reparation. I samband med denna byggdes läktare i södra och norra korsarmarna (se s. 81) av byggmästaren F. G. O. Ståhl efter ritningar av arkitekten C. N. Söderberg. Arbetena härmed avsynades den 23 febr. 1867.

LÄKTARE

Efter 1895 gälla icke längre C. R. Nybloms ord om kyrkans »enkelhet och anspråklösa fattigdom». Hon hör nu vad interiören beträffar till de rikast utsmyckade i hela landet. Förändringarna framgå av hovarkitekten Agi Lindegrens beskrivning på den invändiga reparation och dekorerings, kyrkan 1893—1895 undergick.¹

DEKORATIVA
FÖRÄNDRINGAR

»Kyrkans tak, hvars puts är genomdragen med sprickor och fläckar, vattrifves samt omputsas, der fel förefinnas eller der gips sedermera skall fästas, med väl beredt bruk. Detsamma gäller äfven alturväggen, der dessutom några lister uppdragas. Kupolen äfvensom de 4 trekantiga fälten derunder renhackas intill stenen, hvilken rengöres och belägges med en ny, synnerligen omsorgsfullt beredd puts, hvars sista halfva blandas med marmormjöl hvarigenom en god yta beredes för konstnärlig målning.

Å taket och alturväggen anbringas vidare en reliefdekoration af gips (i enlighet med vidfogade ritningar) hvilken sedan affärgas med kalkfärg uti en bruten hvit färg; blott de i hvarje takfack inom lagerramen uppkommande putsytorna täckas med ett måladt bottenmönster.

Ofvan fönstren å läktarne och å den stora bågen ofvan orgeln anbringas äfven en dekoration af gips.

Väggarna skrapas samt målas i olja uti en bred marmorimitation.

Fönsterkarmar och bågar, trappor till läktare, vindfång, förstugor, två skåp å orgelläktaren äfvensom läktarnes bröstningar, stöd och undersidor strykas i oljefärg. Orgelfasad, predikstol och altare målas med utsparande och bättring af guld.

Å den Sergelska altarreliefen föreslås några smärre lagningar och uti den ofvan densamma befintliga tomma fyllningen målas ett bibliskt ämne i »Terra di Siena»-manér.

Det nuvarande altarskranket utbytes mot en ny balustrad, mera i öfverensstämmelse med det gamla altarbordet. Den förfärdigas af skuret trä med förgyllningar.

¹ K. R. Prot. 4/7 1893.

Dörrarne i koret, som äro af jern, orneras. Derest kyrkan kommer att prydas med konstnärlig målning i kupolen, omöjliggöres bibehållandet i denna af den nuvarande för stora och dessutom ej med kyrkans stil öfverensstämmande ljuskronan, utan utbytes denna mot fyra smärre, som fästas i de kupolen omgifvande stärkringarna.

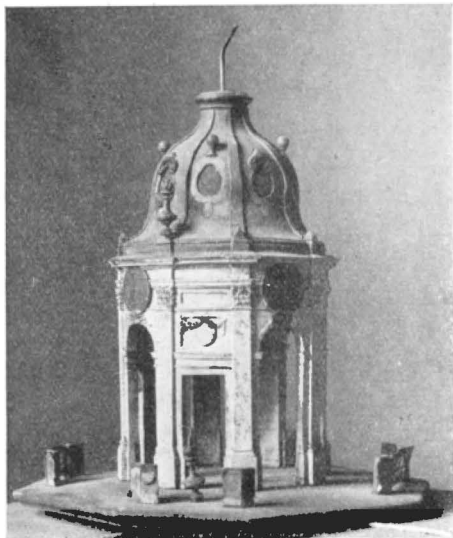

Fig. 50. Adolf Fredriks kyrka. Trämodell av tornet enligt Adelcrantz' ritning 1767. Utförd 1768—69 av J. S. Uhr.

Foto Oscar Ellqvist.

Hölzernes Modell für den Turm laut Adelerantz Entwurf v. 1767.
Wood Model for the tower according to the Adelcrantz Project of 1767.

För kyrkans belysning i öfrigt anbringas å pilastrarna lampetter af bröns.

Bänkarna, som delvis äro murkna, ersättas af nya af furu, hvilka betsas och fernissas.

Afståndet mellan desamma ökas något.

Ett gammalt stamvapen renoveras och uppsättes å en pelare.

Orgelläktarens båda hörn insvängas mot pilastrarna, så att dessa mot kyrkan te sig hela.

Väggar, panel, dörrar och fönster målas i oljefärg. Rökgångarna omändras och värmeelement med ånga från värmeledningen anbringas i rummen, äfvensom en kakelugn i sakristian.

Förstugor och trappuppgångar skrapas och målas i oljefärg.

Stockholm den 17 Juni 1893

Agi Lindegren

Arkitekt.»

På överintendentsämbetets tillskyndan kom stuckdekorationen att utsträckas jämväl till gavelfältet ovan altaret, varigenom den Adelcrantz-Sergelska anordningen ovan altarreliefen dess värre försvann.

Vid kyrkorådets sammanträde den 16 nov. 1896 erinrade dess ledamot, grosshandl. Knut Ljunglöf,¹ »huruom då kyrkorådet år 1893 för församlingen framlade sitt förslag till den sedermera utförda reparationen af kyrkans inre, det varit allenast det höga belopp, hvar till kostnaden för anbringandet af monumental målning i kupolen skulle uppgå, som föranlett att fråga därom, ehuru af kyrkorådet omfattad med lifligt intresse, blifvit lemnad åt framtiden. Genom det lyckliga sätt, hvarpå kyrkoreparationen blifvit genomförd, hade emellertid saknaden af en dylik målning framstått allt märkbarare samt gifvit intrycket af ofullständighet åt den i öfrigt helgjutna dekorereringen af kyrkans inre.

För att afhjälpa denna brist anmälde Grosshandlaren Ljunglöf nu sin önskan att på egen bekostnad låta genom Professorn Julius Kronberg anbringa monumental målning i

¹ Knut Fredrik Ljunglöf, f. ³⁰/₆ 1833, d. ¹⁷/₄ 1920.

kupolen och de derunder befintliga fyra svicklarna», ett tillkännagivande som med tacksamhet mottogs av kyrkorådet samt kyrkostämman den 30 nov. 1896, då Ljunglöfs storartade utfästelse anmäldes. Målningarna utfördes 1899—1900 och mottogos å församlingens vägnar den 23 juni 1900 av Konung Oscar II i hans egenskap av församlingens patronus.

Fig. 51. Adolf Fredriks kyrka. Altare av trä utfört 1773—1774.
Altar aus Holz 1773—1774. — Altar sculptured in wood 1773—1774.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaret (fig. 51) är av gulmarmorerat och förgyllt trä och har formen av en sarkofag med kraftiga svängda hörnkonsoler, behängda med lagergirlander och upptill slutande i kerubhuvuden, som tänkas uppbära det i kanten skulpterade altarbordet. Framsidans fält, målat i lapis lazuliimitation och infattat av en förnämlig rokokoram, har i mitten det grekiska Kristusmonogrammet inom palmblad och rosor. Höjd 1.27 m., bredd 2.97, djup 1.20. Utfört 1773—74 efter Adelerantz' ritningar (de skulpturala delarna förfärdigade av P. Söderberg).

ALTARE

Altarskranket är av gulmarmorerat och förgyllt trä med lapis lazuliimitationer å hörnpilastrarnas fält. Höjd 1 m. Träarbetet färdigt 1894 efter ritningar av Agi Lindgren. Dockorna av metall utgöra skaften å de gamla ljusarmarna, som nedtogos 1893—94 och äro modellerade av Adrien Masreliez (jfr s. 86). Det ursprungliga skranket var av vitmålat och förgyllt trä efter Adelerantz' ritningar (se fig. 28).

ALTARSKRANK

Fig. 52. Adolf Fredriks kyrka. Kristi uppståndelse. Altardekoration av J. T. Sergel.
Skiss i Nationalmuseum 1780.

Auferstehung Christi. Entwurf in Wachs für den Altaraufsatz, von J. T. Sergel aus d. J. 1780.
Nationalmuseum, Stockholm.

Resurrection of Christ, sketch in wax for the altarpiece by J. T. Sergel from 1780. National museum,
Stockholm.

Fig. 53. Adolf Fredriks kyrka. Kristi uppståndelse. Relief i gips av J. T. Sergel 1785. Ur Oscar Mannström, Kristlig konst.
Auferstehung Christi, Relief in Gips von J. T. Sergel 1785.
Resurrection of Christ, relief in gypsum by J. T. Sergel 1785.

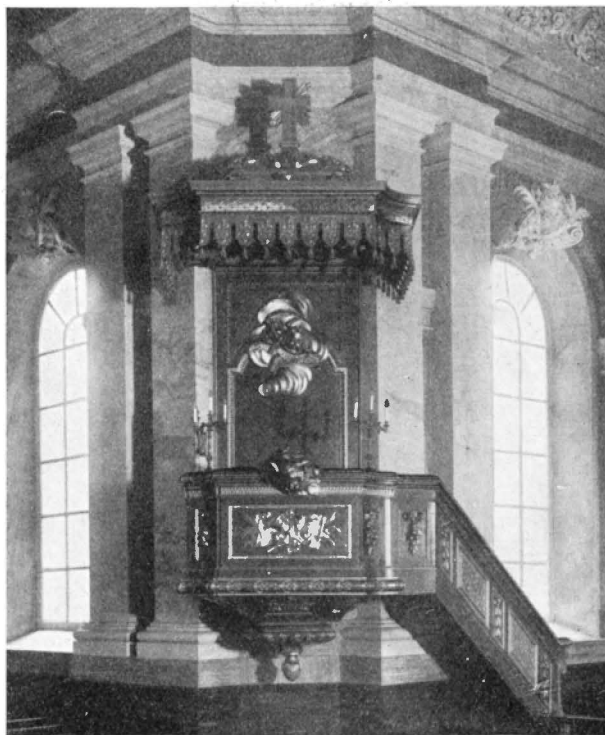

Fig. 54. Adolf Fredriks kyrka. Predikstolen. Färdig 1786.
Foto Sven Åsberg 1924.
Der Kanzel aus d. J. 1786. — Pulpit from 1786.

ALTARTAVLA Altartavlan (fig. 53) är av gips och signerad I. SERGELL 1785. H. 5.65 m., B. 3 m. Modellen uppvisades den 27 dec. 1780, och 1781 träffades överenskommelse med Sergel om modelleringen och med direktör Meijer om gjutningen. Den utlovades då färdig 1782, men först den 6 dec. 1783 slöts kontrakt mellan överståthållaren frih. Carl Sparre och Sergel angående arbete och pris.¹ Det sistnämnda var 1,333 Rdr 16 sk. sp. och utbetalades den 1 sept. 1783, 31 dec. 1784 och 10 sept. 1786.

Framställningen, i hög relief, är både till storlek och innehåll ett av Sergels allra förnämligaste verk. Den framställer Kristus uppstigande ur graven, såsom vilken är att tänka altarsarkofagen, vars lock lyftes av änglar, två upptill på Kristi vänstra sida och en nedtill på andra sidan, alla tre med nakna överkroppar och f. ö. plastiskt draperade. Nertill i högra hörnet sitter en sovande romersk soldat med huvudet mot skölden. Kristusfiguren, vars hållning och uppåtvända ansikte leda tankarna till himmelsfärden lika mycket som

¹ Såsom bidragande orsak till »kaffetullens» prolongerande 1783 anges, att kyrkan måtte kunna få »en wäl arbetad altartavla».

Fig. 55. Adolf Fredriks kyrka. Dopfunten i koret.
 Av Alfred Olsson 1909. — Foto Sven Åsberg 1924.
 Taufbecken aus d. J. 1909. — Baptismal Font from 1909.

till påskmorgonen, har klassisk gestalt och tillhör i Kristusframställningens historia den apolloniska (skägglösa) typen, som i medeltiden och nyare tid är mycket sällsynt men har stark hemul i urkyrkans konst. Det är det mänskliga i sin högsta förklaring, konstnären velat framställa.

Enligt skissen i Nationalmuseum fyllde Kristusgestalten — här skäggig i anslutning till den gängse typen — hela kompositionen på ett väl gigantiskt sätt. Vid utförandet blev rymden högre, fylld av vikande moln. Såsom av skissen (fig. 52) framgår, bröt före alturväggens förändring en molnvirvel t. h. ut från arkadfältet och bildade bakgrunden till den vid restaureringen 1893—95 borttagna solen med det allseende ögat i triangeln —

ett avlägsnande som måste betecknas såsom ett av de beklagligaste tilltagen i svensk kyrkorestaureringshistoria på 1890-talet.¹

PREDIKSTOL Predikstolen (fig. 54), som har sin plats på mittkvadratens nordösta pelare, gjordes 1774 färdig vad snickeriet beträffar av Nils Dalin (jfr s. 67) och stod klädd med blått tyg till 1786, då den fick sina bildhuggerier, utförda av Pehr Ljung för 500 Rdr sp., samt vitmålades och förgylldes av Laur. Kyhlberg. Den vita bottenfärgen utbyttes 1894 mot den nuvarande gula.

Korgen har fyrkantig grundplan med rundade, indragna hörn. Dess tvenne större fält äro prydda med symbolisk skulptur (lagens tavlor, korset och törnekronan; kalk, ax, druva och palmkvistar), de mindre med hängande blomsterknippen. Bokbrädan upp bäres av ett kerubhuvud i moln. Golvet, i fyra ornerade fält, löper ut i en väldig druva. Ljudtaket, vars ytterlinjer motsvara korgens, är lågt buktigt och ornerat, krönt med ett kors, samt har en från ett kraftigt listverk med fris av bunden lager nedhängande flikbård med tofsar (lambrequin). Under på blått fält en gyllene sol med duva.

Vid korgen är på höger sida fäst en ståndare med timglas, också efter Adelcrantz' ritningar. H. 75 cm. (glaset 27 cm.).

NUMMER-TAVLOR Å ömse sidor om altaret sitta två nummertavlor, i förgyllda ramar, tillverkade 1774 av P. Söderberg. Storlek: 1.02 m. × 0.585 m. På vardera av de tre läktarbalustraderna sitta ovala nummertavlor med girlander i underkanten, tillverkade av bildhuggaren Hoffman (K. R. Prot. 28/8 1866), varjämte mellan hörnpilastrarnas baser i s. v. och n. v. hänga två ovala nummertavlor i ornerade förgyllda ramar efter ritningar av Agi Lindegren 1893(?). De förras storlek är 0.84 m. × 0.58 m., de senares 0.82 m. × 0.57 m.

BÄNKAR Bänkarna äro av furu, laserade i ljusgult. De öppna gavlarna äro ornerade efter ritning av Agi Lindegren. De äro indelade i fyra kvarter, av vilka de västra mot korsgången samt de södra mitt emot predikstolen begränsas av skrank med fyllningar. I sistnämnda kvarter äro tre och en halv bänk reserverade för kyrkoråd och prästerskap enligt kyrkostämmobeslut den 24 maj 1897 och den 11 jan. 1898. Den 9 jan. 1901 ställdes en halv bänk darsammastädes emot koret till grosshandl. Knut Ljunglöfs och hans efterkommandes disposition.

Kring väggarna löper i bänkhöjd en panel av pärlspåntade (!) bräder, uppsatt 1894.

Kyrkan hade från början slutna bänkinredning, bibehållen från S. Olovs kapell och kompletterad. Den 9 nov. 1773 »fastställdes, att om möjligt wore och för besparing skull, behålla de nuvarande (bänkarna) i den gamla, dymedelst att man gjorde tillökning eller iskarfning». 112 bänkar »förbättrades» och 50—60 gjordes helt nya. Dessa bänkar,

¹ Enligt den bevarade 1768—69 utförda trämodellen till kyrkan är sol-anordningen ovan arkadbågen Adelcrantz'. Sergel har accepterat den och sammansmält den med sitt verk. I modellen är fältet ovanför altaret fyllt med en målning av Kristus på korset. Enligt K. R. Prot. 21/5 1774 hade professor Hoffman erbjudit sig att till invigningen göra en provisorisk altartavla, »med vilkor att få göra den riktiga». Anbudet avböjdes och man nöjde sig t. v. med ett för 200 dlr kpmt inköpt alabasterkrucifix, numera förkommet.

som målades i ekfärg och för bänkhyornas skull numrerades¹, voro mot gångarna försedda med trägaller upptill till 1829, då gallren borttogos (K. R. Prot. 31 maj s. å.). Då anskaffades också lösa bänkar för mittgångarna i stället för stolar, som dittills brukats.

I koret uppställdes på J. O. Wallins tid för dåvarande kronprins Karl Johans räkning en med blått kläde överdragen ansenlig stol, som kvarstod så länge konungen levde.

Orgelläktaren (fig. 31) fick sin nuvarande storlek och form 1893—94. Dess utåt-svängda balustrad vilar på två järnrörskolonner samt två konsoler, som äro infattade uti de pilastrar, som uppbära stjärkringen, samt på inklädda järnstöd vid innerdörrarnas skrank. Från början var bröstvärdet enligt Adelcrantz' ritning, som »exequerades» av Joh. Fr. Sahlberg, av trä med fyllningar och listverk, i vitt och guld. I mittfältet satt en praktfullt infattad oval nummertavla (av vilken ramen finnes kvar i tämligen illa medfaret skick; förvaras i kyrksalen). År 1866—67 hade den omdanats till huvudsaklig överensstämmelse med de då byggda tvärskeppsläktarna (fig. 30), som lika-
ORGEL-
LÄKTARE
TVÄRSKEPPS-
LÄKTARE

Före sidoläktarnas tillkomst funnos innanför norra och södra korsarmarnas ingångar
TRÄSKRANK
 träskrank, färdiga 1774 och uppsatta av Petter Widholm. Anordningen framgår av dennes räkning i november samma år, som ock anger huru bänkgallren voro anbragta: »Innanföre the stora Södra och Norra Kyrkodörrarna gort afplankningar till förstufwor, hwarthera 6 1/2 Aln höga och 7 Alnar breda, med tak öfwer och Hufwudlist och twenne Dörrar med thess Foder, samt Dörrar till ingången af the yttersta Bänckarna. — — — Ofwantill på then ena Bäncken wid norra Dörren, gjort ett galler 5 Alnar och 21 tum långt — — — Likaledes wid wästra Kyrkodörrrens yttersta Bänckar gort tvenne galler, hwarthera 6 1/2 Aln långa — — — Samt wid Södra gången ett Galler som skiljer emellan Fruntimmers och Manfolks bänckarna av 7 1/2 Alns längd.»

Orgeln är byggd av L. P. Åkerman 1866—67.² Fasaden är bibehållen från den 1781
ORGEL
 färdiga, av orgelbyggaren Olof Schvan byggda.³

Framför mittpilastrarna å södra korsväggen är kyrkans dopfunt (fig. 55) anbragt.
DOPFUNT
 Den är av gips och visar en kvinnlig, i moln svävande dopängel med vänstra handen utsträckt över ett grunt vattenbäcken i snäckform. Två putti uppbära ett veckrikt dopkläde.

¹ Bänkhyorna avskaffades enligt kyrkostämmobeslut den 21/12 1886; dörrarna avlägsnades och de gamla bänckarna reparerades 1887.

² Kontrakt uppgjordes och underskrevs den 6/6 1866. Priset var 10,650 rdr rmt. Orgeln blev färdig i mitten av mars 1867 och besiktigades av professorerna Palmstedt och Mankell samt orgelbyggaren Andersson, »hvilka herrar funno verket vara utmärkt i alla afseende» (P. och Inr. Tidn. 18/3 1867).

³ Bildhuggeriet å denna hade efter Adelcrantz' ritningar utförts av Gust. Joh. Fast. Vid utförandet förenklades i viss mån det hela.

Fig. 56. Adolf Fredriks kyrka. A. Vinflaska av förgylld mässing från 1688, B. Oblatflaska, skänkt 1762, C. Kalk från 1500—1782, D. Vinkanna av silver, Stockholmsarbete 1761, E. Vinkanna av silver, Stockholmsarbete 1763, F. Vinkanna av silver, Stockholmsarbete 1845.
Foto Sven Åsberg 1924.

A. Weinbehälter aus vergoldeten Messing 1688, B. Hostienbehälter 1762, C. Kelch, D. Weinkanne aus Silber, 1761, E. Weinkanne aus Silber 1763, F. Weinkanne aus Silber 1845.
A. Wine can of gilt brass, B. Waferbox 1762, C. Communioncup, D. can of silver, 1761, E. Can of silver 1763, F. Can of silver, 1845.

Funten beställdes 1909 av artisten Alfred Olsson, sedan ritningen godkänts av K. M:t den 22 jan. 1909, och invigdes söndagen den 14 nov. samma år. Till funten hör en dopskål av förgyllt silver, i snäckfason. Stämplor: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästar­märke C. G. Hallberg. — Årsbokstav 07 V. — Kontrollstämpel tre kronor. — Längd 36 cm. B. 29 cm.

En liten flyttbar dopfunt med järnfot i mycket enkelt konstsmide inköptes 1896 för 132 kr. Till denna funt hör en dopskål av nysilver med etsade ornament. I mitten: Kristi dop. Kring brädden akantusranka och en cirkel med den gudomliga välsignande handen. Stämpel: Frans Reinecke, Hannover. Skålen förvaras i sakristian, foten i entresolförstugan.

DOPSKÅL En dopskål av tenn, daterad 1721, är deponerad i Nordiska museet.

Kyrkans nattvardskärl förvaras dels i sakristian, dels i församlingshuset.

NATTVARDSSKÅL Kalk av silver, helt förgylld (fig. 56 C). Foten i sexpass, förlängd upp till skaftet, som med sin nod är från medeltiden; därovan en kula av två halvsfärer, förenade medelst en list, och därpå den släta skålen. Noden, som är genombruten och uppfifrån tilltryckt vid någon av de förändringar, kalken undergått, har en krans av sex blomkalkar och sex romber med bokstäverna b, e, s, v, s (i gotiska minuskler). Å skaftet med samma stil:

»ave maria gratia plena». — Stämplrar: en krona. Mästarmärke J K (=Johan (Ulrik) Kirkhoff¹). Under foten: »A:o 1682. — A:o 1782. — 52 1/4 Lod. — Tillkommit 8 Lod 1831». H. 29.8 cm. — Till kalken paten, helt förgylld. Stämpel: Stockholms stads vapen. Mästarmärke: P. L. (= P. Lund). Årsbokstav Q (= 1774). Diam. 12.5 cm.

Kalk av silver, helt förgylld, foten rund, med rokokornament, skaft med päronformig knapp, rikt ornerad, skålen nästan cylindrisk. Icke stämplad. Stockholmsarbete från 1770-talet (Isak Sauter²). H. 34 cm. — Till kalken paten. Stämplrar: Stockholms stads vapen. Mästarmärke (SAUTER). Årsbokst. Q (= 1774). Diam. 17.3 cm. Kalk och paten anskaffades till kyrkans invigning den 27 nov. 1774. Enl. K. R. Prot. den 8 sept. 1774 skulle »en vacker ny kalk af silwer förfärdigas, förgylld så utan som innan. — Och skall till denna kalk *employeras* den af Hörners Hus till kyrkan skänkta Silfwerkannen, med en gammal Oblats ask af 13 lod. — — — skola de twenne flaskor af silfwer, som brukats wid Socknbuden, ej vidare dertill nyttjas, utan om så behöfwes, kommer den minsta flaskan att läggas till det silfwer som blifwit anordnat den nya kalken.»

Sockenbudstyg: Kalk av förgyllt silver med rund botten och ornerad nod. Stämplrar: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarmärke I. S. (= Isak Sauter). Årsbokstav N (= 1771). H. 13.2 cm. Vikt 15 lod. — Paten av förgyllt silver. Utan stämplrar. Diam. 10 cm. Vikt 3 lod. Oblatask av silver. Mästarmärke P. L. (= P. Lund). Inskr.: »Santt : Ollofs : Kjörkias : Ask Anno : 1741.» Diam. 6.6 cm. Vikt 4⁷/₈ lod.

Sockenbudstyg: Kalk av förgyllt silver. Slät. Skaft med päronformig nod. Stämplrar: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarmärke P. LUND. — Årsbokstav Q (= 1774). H. 15.2 cm. Vikt 12⁷/₈ lod. — Paten av förgyllt silver. Stämplrar = Kalkens. Diam. 10.2 cm. Vikt 4¹/₂ lod. — Oblatask av nysilver. — Vinflaska av glas. En d:o av nysilver. Obrukbar.

Oblatflaska av silver (fig. 56 B), delvis förgylld; skruvlock med handtag; 4 fotknoppar. Stämplrar: Augsburgs stämpel. — Mästarmärke en trana. — Inskrift å ett av flaskans fält: »Christina Reuther Den 6 April 1762. S:t Olofs Kyrkio-flaska.» Under botten: »34 lod. Ad. Fr. Kyr.» H. 74 cm.

¹ Mästare 1689.

² Enl. räkning den 31/12 1774.

Fig. 57. Adolf Fredriks kyrka. Nattvardsscen från 1600-talet. Detalj från vinflaska. Jfr fig. 56 A.

Abendmahlfeier im 17. Jht, Teil des Weinbehälters, vgl fig. 56 A. Communion in the 17th century, detail of the wine can, see fig. 56 A.

Oblatask av silver, helt förgylld, oval. Stämpel: Stockholms stads vapen. — Mästarmärke: P. LUND. Årsbokst. E (= 1763). Kontrollstämpel tre kronor. — Ytterligare under botten: »18 3/4 lod A: 1763. Ad: Fr: Kyrca.» Längd 11 cm.

Kanna av silver (fig. 56 E) med grepe, snås och lock, varpå ligger ett lamm (korsfanan avbruten). Rokokoform. Orneringar kring halsen och å locket. Inskrift (å fotkanten): »Gifven till S:t Olofs Kyrkia af I: F: Håfman den 19 Martj Åhr 1761.» — Stämplor: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarmärke J. S. (= Johan Starin). Årsbokst. C (= 1761). Kontrollstämpel tre kronor. H. 34.5 cm. Vikt 99 1/2 lod.

Kanna av silver (fig. 56 D), helt förgylld inuti, delvis utanpå, med grepe, snås och lock, varpå ligger ett lamm (korsfanan avbruten). Snarlik föregående, men med vidare buk. Ornerad å hals och lock. Å grepen bladornament med druvor. Stämplor: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarmärke P. LUND. Årsbokst. E. (= 1763). Kontrollstämpel tre kronor. H. 32 cm. Vikt 112 lod.

Kanna av silver (fig. 56 F), inuti förgylld, med grepe, snås och lock, varpå ligger ett lamm med korsfana; päronformig, på rund fot; ornerad på mitten. Inskr.: »Förärad till ADOLF FREDRIKS KYRKA af Herr KNUT WILHELM RISBÄCK den 23 januari 1847.» Stämplor: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarmärke G. M. (= Gustaf Möllenborg). — Årsbokst. R. 4 (= 1845). — Kontrollstämpel tre kronor. H. 40 cm. Vikt 122 3/4 lod.

Om överlämnandet berättar K. R. Prot. den 19/2 1847: »Frambar v. Klockaren Löfgren på ett sammetshyende en silfverkanna af 126 1/2 lods vigt, hvilka saker Kyrkvärden Falk förklarade vore en gåfva till Kyrkan, Kannan af H:r Kryddkramhandlare Knut Wilhelm Risbeck, som ville, på sin sons döpelsedag, förära nämnda kanna som ett minne, och kudden en gåfva af H:r Falk, som ansåg sig böra ihågkomma Kyrkan med något minne af sig sedan han åtnjutit det förtroende att vara en vårdare af kyrkans angelägenheter. Kyrkorådet förklarade de ädla gifvarne sin synnerliga erkänsla.» —

Sked av förgyllt silver (använd som sil), ej ornerad. Stämplor: Stockholms stads vapen. — Mästarmärke I. S. (= Isak Sauter). — Årsbokst. Q (= 1774). Kontrollstämpel tre kronor. Längd 21.5 cm. Vikt 7 lod.

En mässingsflaska (för vin), helt förgylld, med skruvlock, sexkantig, med ornament och inskriptioner, vilande på ett lamm och en duva (tredje foten borta). Inskrift å ena fältet:

DENNA FLASKE / HAFWER FRANS / HINRICHS OCH HANS / K. HK. CATARINA MATZ. / DOTER VERERAT TILL / ST. OLOFS KIRCKIA / OCK DES BEMELTE / FÖRSAMBLING / ANNO 1688. Å nästa fält: SALAMO 3 Cap. 9 v. / HEDRA HERREN AF / TINA ÄGODELAR OCH / AF ALL TINS ÅHRS / WÄXTS FÖRSTLING / SA SCOLA TINA / LADOR FVLLE WAR. / DA OCH TINA PRES / SER MED MOST ÖFWER / FLYTA / PSAL. 26. v 8. HERRE JAGH HAFVER / TINS HVS BONING KER / OCH TEHT RVM THER / TINA EHRA / BOHR.

Å tredje fältet framställning av en samtida nattvardsgång. Två officianter, den äldre

i mässhake och kappa, den yngre i kaftan och kappa. Menigheten, män och kvinnor, i sextonhundredratsdräkter (se fig. 57).

Å fjärde fältet: Phl: 4. FRÖGDER EDER I / HERRANOM ALTIDH / OCH ÅTER SÄGER / JAGH : FRÖGDER EDER / PSAL : 27 / HERREN ÄR MIT LIVS / OCH MIN HELSA / FÖR WEM SKALL JAGH / FRVCHTA MIGH. / HERREN ÄR MIN LIVS / KRAFT FÖR HVEM / SKVLLE JAGH / GRVFWA MIGH.

Å femte fältet: I BOOK: SAM 26 / Vers 36 / THEN MIG ÄHRAR / HONOM WIL JAG / OCH ÄHRA MEN THEN / MIGH FÖRACHTAR HAN / SKAL KOMMA / PÅ SKAM / Psalm. 142. v. 6. / HERRE TIL TIG ROPAR / JAG OCH SÄGER, TU ÄST / MIT HOP, MIN DEEL UTHI / THE LEFWANDES / LANDH.

Å sjätte fältet Noaks ark (kyrkans skepp) i vågorna. Ovanför duvan med olivekvisten.

Å altaret står ett krucifix av silver och trä å fot av svart trä med fyllning av lapis lazuli. Kristusbilden är fäst å en förgylld, oregelbunden, skimrande gloria. Korset (silverplåt på trä) har rokokoomnament, likaså dess fotstycke (ciselerad silverplåt på trä). Kopia efter 1700-tals krucifix i enskild ägo, inköpt 1919 i antikhandel i Uppsala, dit det kommit vid auktion å Noors fideikommiss s. å. Kristusbilden köpt i antikhandel i Stockholm 1920. Guldsmedsarbetet från Guldsmedsbolaget i Stockholm, träarbetet från Schöldströms verkstad dårsammastädes. H. 98 cm.; korset 50, bilden 14. Gåva 1920 genom pastorsadj. Oscar Mannström.

KRUCIFIX

Ett krucifix av gips förvaras i kyrksalen. H. 90 cm. (bilden 36 cm.). Inköpt 1919 i Librarias avdelning för kyrklig konst i Stockholm. Gåva genom pastorsadj. Oscar Mannström.

Kyrkan har 4 ljuskronor av metall med 24 pipor för porslinsljus (förr gas) och 18 elektriska lampor. De hänga i gördelbågarna närmast kupolen och inköptes 1894. Från samma tid äro 10 större ljusarmar av metall med tre pipor och två elektriska lågor, försedda med krönt monogramplåt med A och F i spegelmonogram samt med vägghållare i form av lejongap. Sex mindre, liknande, sakna monogramplåt. Samtliga efter ritningar av Agi Lindegren.

LJUSREDSKAP

Å läktaren samt i västra förstugan finnas 8 ljusarmar av bronserad zink. Från 1850-talet.¹

Före 1893 hängde mitt i kyrkan en ljuskrona med 100 pipor, inköpt från Kungl. operahuset 1867 för 700 riksdlr.²

¹ Å kyrkans vind finnes ett antal ljusarmar av samma sort.

² »Sedan hos Kyrkorådet anmaldt blifvit, att en Kongl. Stora Theatern tillhörig större för gaslysning inrättad krona af metall, vägende 1,224 skpd, kunde få inköpas för ungefärliga metallvärdet eller efter ett pris af 25 öre Riksmünt skålpundet, samt ifrågavarande krona blifvit i kyrkan provisoriskt uppsatt, tog Kyrkorådet densamma nu i betraktande; Och beslöt, då ökad gasbelysning i kyrkan visat sig vara af behöfvet påkallad, att på nästblifvande kyrkostämman hemställa till Församlingen, huruvida berörda gaskrona må inköpas — —» (K. R. Prot. 2 maj 1867). Kyrkostämman, som hölls den 25 i samma månad, beslöt inköpet. — Denna krona var beställd i London hos James Outhwaite genom Stockholms Gaslysning Aktiebolag år 1853 (Kungl. Operans räkenskaper 1853). Före uppsättningen i kyrkan försågs den med 10 st. nya ljusarmar.

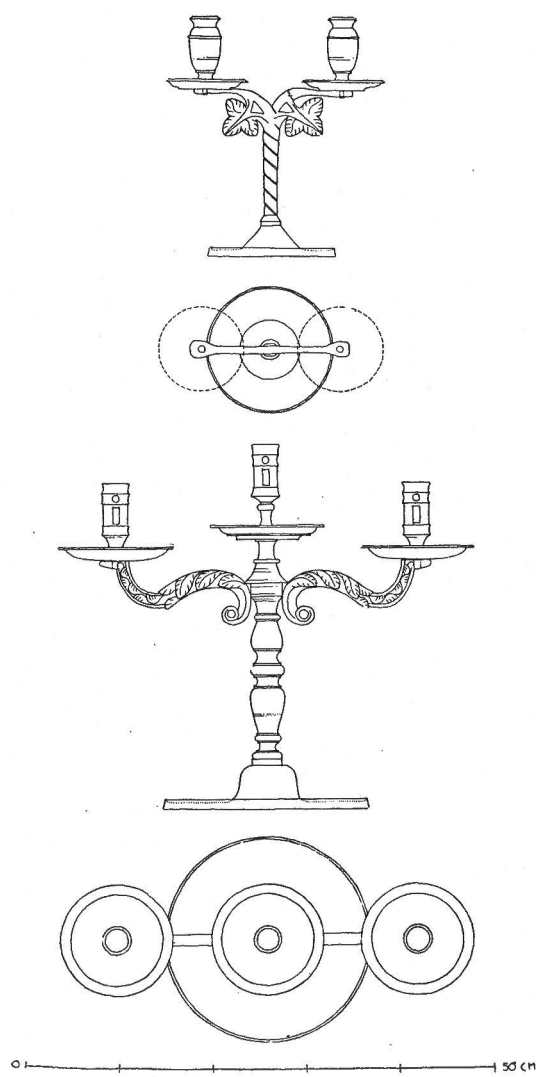

Fig. 58. Adolf Fredriks kyrka. Malmstakar från 1600-talet.

Leuchter 17. Jht. — Candlesticks 17th century.

FÖRÅRT DENNA LIUSKRONA ANNO 1680 DEN 11 MAJI EMOTH EN GRAAF I KORSGÅNGEN.

Övriga belysningsföremål:

En femarmad ljuskrona (se fig. 32) i sakristian av järn och mässing för gas och elektriskt ljus. Inköpt 1895.

¹ Kvitto 22/12 1775.

Från början funnos i kyrkan inga ljuskronor. Vid sammanträde i kyrkorådet den 9 sept. 1773, då Adelerantz var närvarande, beslöts, »att icke någre (ljuskronor) må blefwa uti Kyrkan från walfwet hängande, utan komme att i deras ställe ljusarmar sättas vid wäggarne».

De nämnda ljusarmarna, som anbragtes mitt i bänkkvarteren (se fig. 28), blevo färdiga 1775. De götos hos Christina Fahlsten efter modell av Adrien Masreliez.¹ Till gjutningen användes »alla kyrkans gamla ljusarmar med pipor, så af metall som messing, jämte en stor och tvenne smärre kronor af metall, samt tvenne gamla, och tillika med de föregående Persedlar, söndriga Kopparfattigbössorna» etc. tillsammans vägande omkring 20 ¹/₂ lispund, det vid bränningen bortgående frånräknat.

Vid de stora förändringarna i kyrkan 1893—95 nedtogos de Masreliezska ljusståndarna (fig. 59); metalldockorna användes för den nya altarringen, och de masurståndare, vari de varit fästa, insattes i det nya korskranket. Själva armarna med sin gasmontering finnas på kyrkans vind, där också gaskronan från gamla operan förvaras (söndertagen och inpackad i lårar).

I gravkapellet hänger en ljuskrona av metall med 16 pipor i 2 omgångar (fig. 9). Inskrift: GWDS NAMPN TIL ÄHRA OCH S. OLOFS KYRCKIA TIL PRYDNING HAFFVER HUSTRU KARIN TORESDOTTER

En trepipig ljusstake av metall (fig. 58) med rund, stor fot. 1600-talet. H. 39 cm. Diam. 22 cm.

En tvåpipig ljusstake (fig. 58) av metall med rund fot. 1600-talet. H. 26 cm. Diam. 14 cm.

Sex ljusstakar av tenn (fig. 61). 16- och 1700-talet. H. 52 cm. Inköpta 1920, 1921 i antikaffärer i Stockholm. Gåva genom pastorsadj. Oscar Mannström.

En trearmad ljusstake av silver (fig. 60), svängbar, på en ståndare, som är uppträddbar på en järnten. Har suttit på predikstolen. Stämplar: Stockholms stads vapen S:t Erik. — Mästarstämpel J. RONANDER. Årsbokst. X (= 1758). Kontrollstämpel tre kronor. H. 38 cm. B. 50.5 cm. Vikt 154 lod.

Inskrift: »DEO ET ECCELESIAE ORPHANOTROPHII REG. HOLM: B. W. M. D. III DEC. MDCLVIII. Ps. 102: v: 14. 16. 17. 18. 19. Es. 58: v: 8. 10. 11. 12. Matt. 21: v. 9. § 2 Cor. v. 6. 7. 9. Marc. 14: v. 8. 9. PAST. I. L. B.» Kom antagligen till kyrkan, [då Barnhuskyrkan den 21 maj 1785 miste särskild pastor och Adolf Fredriks kyrkoherde fick inspektionen av kristendomsundervisningen vid barnhuset sig ålagd.

Två ljusstakar av mässing, åttkantig fot med slingornament, skaft i spiral med knut mitt på med spiraler och lister; talgskålen lik foten. H. 59 cm. 1600-talet.

Två ljusstakar av engelsk pläter. H. 45 cm. Gåva 1924 av fru Anna Retzius, f. Hierta.

Två stora fempipiga kandelabrar av mässing (ursprungligen för gas, senare armerade för elektriskt ljus). H. 99 cm. Ståndaren renässans, ljusarmarna rokokiform från 1800-talets senare del.

Två mindre ljusstakar i samma stil som föregående. H. 61.5 cm. På predikstolen.

Två trepipiga ljusstakar av mässing. Den ena inköpt 1920.

Två lampetter av försilvrat trä (fig. 85). H. 82 cm. B. 63 cm. Inskrift å den ena: »PL:r Tomas Egilson Berg A:o 1697.» Å den andra: »Hustru Clara Pers Dotter Anno 1697.»¹

En lampett av försilvrat trä, lik föregående. Inskrift I. O. S. Ljushållaren borta. Fyra små ljusarmar för gas. Förgylld mässing. Rokokoform 1893.

Två mässingslampetter för 2 ljus. Ciselerade av Sture Tyllström 1922. Gåva av fröken Hanna Pettersson 1922.

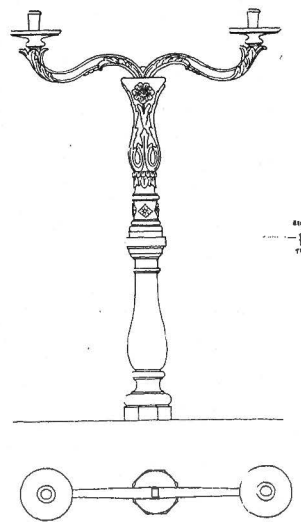

Fig. 59. Adolf Fredriks kyrka. Ljusarm av brons, modellerad av J. B. Masreliez. Rekonstruktion av K. M. Westerberg. Bronzerner Leuchter von J. B. Masreliez. Bronz candlestick by J. B. Masreliez.

¹ Jfr. Sveriges kyrkor, Stockholms kyrkor, B. III, Häft 1. Kungsholms kyrka, fig. 50.

TEXTILIER

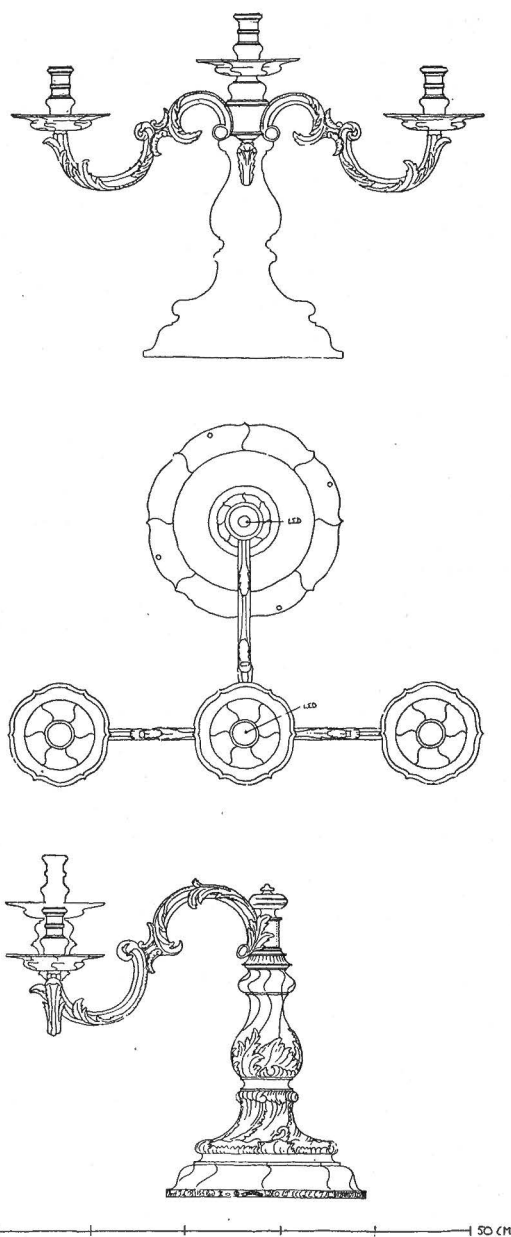

Fig. 60. Adolf Fredriks kyrka. Trearmad, vridbar silverstake för predikstolen. Från den forna Barnhuskyrkan. Stockholmsarbete 1758.

Silberner Kanzel-Leuchter, Stockholm 1758.
Silver candlestick of the pulpit, worked in Stockholm 1758.

Antependium av fasonerat blått siden i fyra våder med en guldspets tvärs över upptill, 15 cm. nedanför överkanten, och därifrån ned, över de två yttre vådsömmarna. Gul kant. Linnefoder. H. 1.03 m. B. 2.81 m. Skadat.

Brudpallstäcke (fig. 63) av röd sammet med genombrutna, uddade och fasonerade guldgaloner på sidorna och nedtill. I mitten under grevlig krona ett dubbelt spegelmonogram, T och P ytterst, C och G innerst i guld och silverbroderi i hög relief, omgivet av två förenade palmkvistar och två änglapputti, av vilka den till höger bär ett kors i vänstra handen och den till vänster en uppslagen bok. Ärtal, delvis behållet: 1720. Linnefoder. H. 2 m. B. 1.19 m. Har ursprungligen varit bredare. Mycket nött och skadat.

I inventarieförteckningen för år 1864 jämte föreg. rubricerad: »Altarkläden (Täcken som begagnas vid Brudvigsel).» Antependiet har upptill ringar, med vilka det fästes vid altarbordets överkant. Brudpallstäcket har enligt vad nötningen ger vid handen lagts över altarskranket på det sätt, att kronan legat på disken men monogrammet hängt i vertikal ställning, synligt från kyrkan, under det att den nedre delen täckt knädynorna och delvis legat på golvet.

En altardyna av fasonerat siden med guldinvävda blad som bilda ett rutverk på röd botten med små vita och ljusgröna blommor i korsningarna och guldinvävda större blommor i fyllningarna. Runt om en 2 cm. bred guldspets såsom bård. Storlek: 45×51 cm.

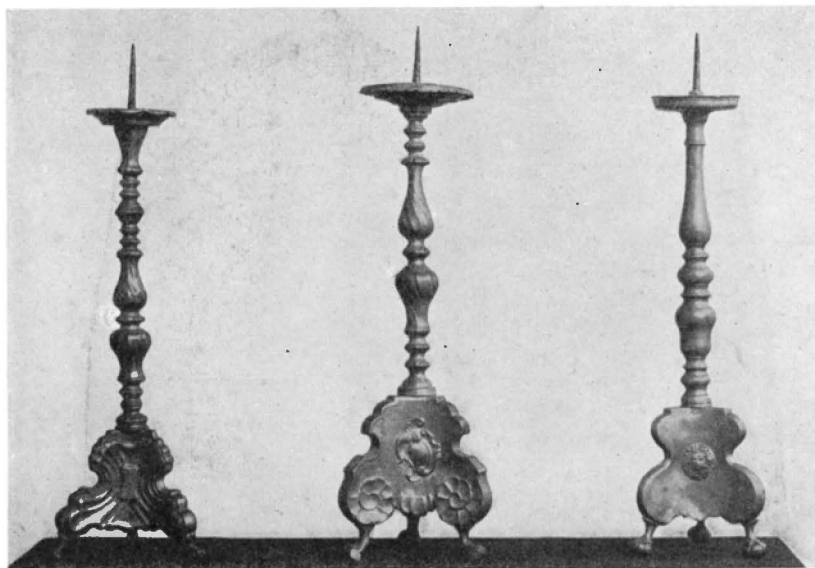

Fig. 61. Adolf Fredriks kyrka. Ljusstakar av tenn, 16- och 1700-talen.
Zinnerne Leuchter 17. und 18. Jht. — Pewter candlesticks 17th and 18th century.

En altardyna av grått siden med guldfrans. Å ena sidan i en fyrkant med inböjda sidor en urna i schaggvävnad med ursparningar, omgiven av en krans vita blommor, å den andra i en cirkel en fjärl i samma vävnad som urnan, omgiven av fyra rosenkvastar och fyra palmetter, riktade mot hörnen. H. 49 cm. B. 53 cm. Gåva av kyrkvärden (sedermera klockaren) Falk den 19/2 1847 (jfr sid. 84).

Två svarta altardynor av sammet med guldfransar. Den ena mycket nött. Fransarna svartnade.

Rött sammetsöverdrag till två altarbokpallar med guldgalonkors i mitten samt i hörnen guld- och silverblad i broderi. Före 1874.

De två altarbokpallar äro trä, varå föregående överdrag suddit, äro för närvarande sedan 1874 överdragna med röd sammet med broderier (ax och druvor) i guld- och silver-söm samt gult silke. På kort- och baksidorna tjocka silkesfransar. 34 × 47 cm.

Två kalkkläden av vitt siden med d:o foder. I mitten i reliefsöm en sol med det heliga namnet, i hörnen vinrankor av guldpaljetter; runt om en guldtrådsspets; i hörnen guldtöfsar. Storlek (med fransen) 75 × 75 cm. Anskaffade 1774.¹

Kalkkläde av vit sammet med guldbroderier: i mitten lammet med korsfanan och en palmkvist inom en törnekrona i hög reliefsöm; i hörnen vindruvor och ax. Smal guldspets. Vitt foder. H. 47 cm. B. 48 cm.

Gåva av »afl. Hof-Broderaren Sergells döttrar» den 23 nov. 1774.

¹ Räkenskaperna för 1774 upptaga kvitto å »Hvit sidensars till kalkkläden» den 31/12 s. å.

Fig. 62. Adolf Fredriks kyrka. Mässhake av karmosinröd sammet med guld-
örnering, å framsidan årtalet 1774.
Ur Agnes Branting, Textil skrud i svenska kyrkor, Diakonistyrelsens förlag.
Kasel aus d. J. 1774. — Chasuble from 1774.

Två kalkkläden av svart sammet med silverbroderier, silverfrans och silvertofsar. I mitten en sol, med triangel och det heliga namnet, i hörnen korslagda palmkvistar. Svart sidenfoder. Storlek: 55 × 55 cm. Gåva av okänd givare 1831.¹

Kalkkläde av röd sammet med guldbroderier och guldspets. Orneringen lik föregåendes. H. 53 cm. B. 54 cm.

Gåva av kyrkovärden Brandelius 1832.

Kalkkläde av brandgul sammet med guldspets. Vitt sidenfoder. Storlek 41 × 43 cm. Före 1864.

Kalkkläde av vitt linne med frans och gula silkesbroderier. Storlek 48 × 49 cm.

Kalkkläde av svart sammet med silverkvistar och silverfrans. Konstlöst.

Ytterligare ett kalkkläde nämnes i kyrkans handlingar, nämligen ett gredelint, numera försvunnet.²

Två mässhakar av blå, vit och röd sammet (det blå numera urblekt) med kraftiga fasoneringar; guldgaloner och guldbroderier: på framsidan sol med det heliga namnet, på ryggsidan kors (applikation av 2 à 4 galoner i bredd). Linnefoder. Iståndsatta 1774.

Två mässhakar (fig. 62) av karmosinröd sammet med breda uddiga guldspetsar och guldbroderier. Framtill en i högreliefsöm broderad sol med det heliga namnet i en triangel; därunder 1774, å ryggsidan ett kors av galoner med spetsuddar samt i skärningen en törnekrona och gloria i reliefsöm. Linnefoder. Fransk 1700-tals fason.³

Fig. 63. Adolf Fredriks kyrka. Brudpallstäcke från 1720. Zammtener Ueberzug eines Brautstuhls mit Broderien, 1720. Velvetcovering of a bride chair with embroideries, 1720.

¹ K. R. Prot. 19/5 1831. § 15.

² Kvitto i räkenskaperna för 1775 d. 21/5.

³ BRANTING, AGNES, Textil skrud i svenska kyrkor, Sthlm 1920, s. 97—101.

Den ena inköpt av församlingen 1774, den andra 1775 skänkt av utnämnde kyrkoherden Flodin.¹

Mässhake av svart sammet med silveraloner och silverbroderier. Å framsidan sol med det heliga namnet i en triangel, å baksidan ett kors (i applikation) med smal silverspets. Därunder två korslagda kvistar. Svart sidenfoder. Inköpt 1774. Renoverad.

Mässhake av svart sammet, lik föregående (men utan spets kring korset). Skänkt 1823 av förre kyrkovärden Carl Risbäck.² Renoverad.

Två mässhakar av purpurfärgad röd sammet med vitt sidenfoder och galoner och broderier i guld. Å framsidan sol med det heliga namnet i en triangel, å ryggsidan ett kors; därunder korslagda palmkvistar. Liksom samtliga de föregående i fransk 1700-talsfason. Inköpta 1885.

Två mässhakar av blågredelin sammet med blått sidenfoder samt galoner och broderier i guld. Framtill en rak längdbård i galoner, fylld med gotikslingor i platt- och reliefsöm. Å bröstet Lammet på en bok med sju insegel. Å ryggen ett kors med fyllning av gotikslingor; i skärningen I. H. S. Rak fason. Inköpta 1897.

Sex mässkjortor av linne med broderier å kragnar, ärmlinningar och nederfäll.

En mässkjorta (med halslin) av linne med broderade kors och knypplade spetsar. Inköpt från Licium 1922.

Handvävda linneband med knutna tofsar såsom gördel till sistnämnda.

En röd stola av siden med tre kors. Från Licium. Gåva av fabrikör A. G. Högberg 1921.

En grön stola av siden med blått foder, 3 kors och fyra tvärbårder. Inköpt från Licium 1922.

En violett stola av siden med rött foder, tre kors och fyra tvärbårder. Inköpt från Licium 1922.

Två prästkappor av svart tyg.³

HÅVAR OCH
HÄVGÅNG

Kyrkan äger 6 håvar i bruk samt 1 oreparerad. Av de i bruk varande reparerades 4 år 1920 utan kostnad för församlingen av fabrikör C. P. Malmqvist och målarmästaren Aug. Berggren samt änkefru Ellen Milenius, de två återstående på församlingens bekostnad ett år senare.

År 1774 inköptes fyra nya kyrkhåvar och reparerades 4 gamla. Året därpå reparerades ytterligare 2 håvar. På J. O. Wallins tid avskaffades hävgången och håvarna lågo såsom skräp, tills de ovan angivna år iståndsattes och hävgång vid viktigare kollekt återupptogs.

Om de skäl, som föranledde Wallin att ivra för hävgångens avskaffande i Adolf Fredriks kyrka, förmäles i kyrkorådets protokoll för den 23/1 1814 och kyrkostämmoprotokollet för den 16/6 1816. I det förre heter det:

¹ K. R. Prot. 8/9 1774, § 1, mom. 7, 8. K. R. Prot. 28/9 1775.

² K. R. Prot. 10/5 1823, § 2. Gåvan fick då ej tillkännagivas.

³ Den 2 april 1813 beslöts inköpa en prästkappa för sakristian »att alltid vara tillhands». Dessförinnan har prästkappan tydligen varit föga använd såsom liturgiskt plagg utan räknats till prästens personliga uniform vid förrättningar.

»Innan sessionen slutades, trodde Pastor sig böra göra Herrar Kyrko Föreståndare uppmärksamma på en omständighet, som ej kunnat undgå att flera gånger väcka deras ledsnad. Man har nemligen söndagligen sett, huru sedan de wanliga håfvarne gjort sin rund kring kyrkan, en ny och högst anstötlig beskattning efterföljt, som bestått däruti, att ett par personer för Klockarens och Kyrkovaktarens räkning, under själfva predikan genomstrukit alla gångarna, för att upptaga betalning af alla personer, som för tillfället placerat sig på de där befintliga stolar. Den slantväxling, det oljud och slammer, som härmed varit förenad, och som ej kunnat undgå at störa andakten, har varit et högst otillbörligt uppträde i Heljedomen: at förtiga det de fattiga, som ej hafva råd at för året hyra sig bänkerum, väl synas böra obes kattade få nyttja en trästol på gången, sedan de i Kyrkohåfven offrat sin kanske sista fyrk. Pastor föreslog derföre, att et slikt missbruk måtte i denna hedervärda församling evärdeligen afskaffas: men på det Kyrko-Betjeningen, som häraf njutit någon påräknad inkomst, ej måtte anse sig oförskyldt lidande, hemställdes om icke både Klockaren och Kyrkovaktaren kunde, i stället, få uppbära en årlig Collekt samt vid alla collekterna få nyttja Bäckén vid dörrarne. Bifölls. — Som det förspordes at en stor del af trästolarna wore Klockarens och Kyrkovaktarens tillhörighet, så skulle dessa af Kyrkan inlösas efter det värde, som de, vid besigtning, kunde finnas äga.»

Och i det senare:

»Sluteligen innan Pastor ginge att framställa dessa propositioner, ville han ej dölja en önskan som i många år legat honom om hjärtat, men som han ej förr än nu sett någon möjlighet att få realiserad. Hvilken upmärksam åhörare har ej klagat, at hans andakt derigenom blifvit störd midt under predikan, tanken dragen från uppbyggelsens föremål och wänd till en helt verdslig förrättning? Huru mången fattig, eller för ögonblicket ej försedd med smärre mynt, har ej varit i bryderi och förlägenhet, att deltaga i en Gudstjenst, för hvilken man måste, likasom ett verldsligt skådespel, hvarje gång erlægga betalning. Dessa så kallade Collekter hafva egenteligen varit inrättade för Kyrkornas och Fattighusens behof; men då nu dessa behof hos oss dels genom den föreslagna methoden, dels genom andra utvägar blifvit fyllde, huru lyckligt skulle det ej vara, huru värdigt vår Församling, att, äfven i detta afseende, lämna åt andra ett värdigt efterdöme och bereda oss själfva ett ostört andaktslugn. Lättare och behagligare skulle det ock härigenom blifva, äfven för den mindre bemedlade, att afbördas sin skilling till kyrkan, och sedan få i stillhet der afhöra Guds ord. Pastor tviflade derföre ej om Församlingens bifall till en underdånig anhållan hos Kongl. Maj:t att blifwa befriad från denna lemning af den Catholska tiden och att i stället, då vid sina tillfällen vissa påbudna insamlingar måste göras, detta då finge ske endast genom de vid dörrarne utsatta bäcken.»

År 1819 beslöt kyrkorådet att »till kyrkans förmån föryttra de numera öfverflödiga Håfvarne». Huruvida några sålts är ej bekant. Tre av dem ha på något sätt förkommit, alldenstund kyrkan 1774 synes ha haft 10 håvar.

I sakristian hänger en tavla, Kristus på korset (se fig. 85). Pastell. H. 75 cm. B. TAVLOR

Fig. 64. Adolf Fredriks kyrka. Den heliga familjen. Målning av norditaliensk mästare, 1600-talet. — Foto Sven Åsberg.

Die heilige Familie, 17. Jht. — The Holy Family, 17th century.

43 cm. Förgylld rokokoram. Å baksidan: »Färdigt och uppsatt på Långfredag 1769 af Nils Tengmark. Auskultant i Kongl. Maj:ts Svea Hof Rätt.»

I kyrkoherdens mottagningsrum å pastorsexpeditionen finnes en oljemålning på duk, Den heliga familjen (fig. 64). H. 1.31 m. B. 1.12 m. i rikt ornerad, förgylld ram.

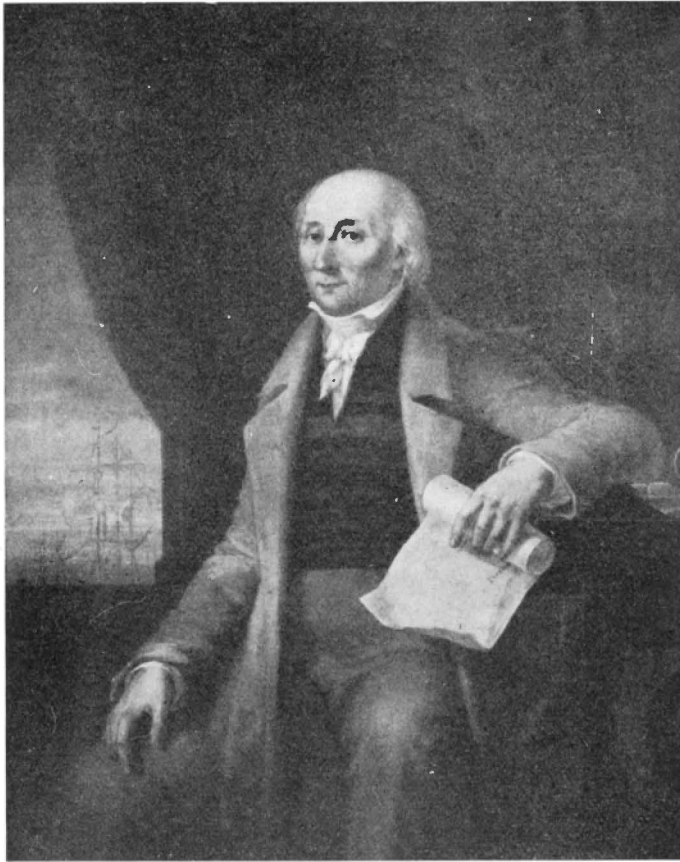

Fig. 65. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kommerserådet Paul Edvard Fileen. Målad 1825 av P. Berggren.
 Bildnis des Kommerzienrats P. E. Fileen, 1825.
 Portrait of the honorable P. E. Fileen, 1825.

Maria, i röd klänning med blå mantel och vit bröstduk samt turban kring bakhuvudet, stöder med knubbiga händer Jesusbarnet, som på en vit duk sitter på den stoppade gaveln av en bänk (italiensk fason från 1600-talet). Bakom t. h. synes Josef som gubbe med vitt hår och skägg samt över varandra lagda händer. Till vänster står den heliga Anna (eller Elisabet, Döparens moder?) med benat, brunt hår, vänster hand över bröstet och höger hand omfattande en korsstav. Till vänster om Maria Johannes Döparen som gosse med långt, brunt hår, benat mitt över pannan, naken, med mörkrött ländkläde, med båda händerna hållande en stav, som Jesusbarnet omfattar med höger hand. Mörk bakgrund. Okänd mästare (Bolognaskolan, 1600-talets början).

Gåva till kyrkan enl. K. R. Prot. 24/1 1853: »Kakelugnsmakaremästaren Herr A. J. Lifven-

dahl till kyrkan förlänat en i förgylld ram infattad väl utförd tafla, föreställande den Heliga Familjen, efter en af italienska skolans utmärktare mästare, — att upphängas i sakristian.»

I kyrksalen ovan sakristian finnes ett porträtt (fig. 65) av Paul Edvard Filéen.¹ H. 40 cm. B. 96 cm. Olja på duk. Bred, förgylld ram. Framställer F. vid 76 års ålder i knästycke, nästan helfigur, sittande vänd åt höger i en förgylld karmstol med vänstra handen vilande på ett empirebord med böcker och papper på. Slätrakat ansikte, halvt en face, vitt hår. Ljusgrå rock och byxor, tvärrandig mörk väst, skjortkrage med vit lindhalsduk, knuten rosett. Höger hand omfattar ett rullat kartblad med namnet »Demerari». Vänster hand vilar på vänstra låret. Bakgrunden ett rödbrunt draperi, som t. v. lämnar fri utsikt över ett vatten, där övre riggen av ett barkskepp avtecknar sig mot aftonhimmel. Sign.: »P. Berggren 1825.»

Gåva till församlingen av arkitekten Samuel Enander genom klockaren J. A. Kvarzell.

I pastorsexpeditionen hänger ett stentryck, »Wettenskaps Akademien och Adolf Fredriks Kyrka» (fig. 4) av F. Tollén. Gåva till församlingen 1922 av lektor Marie-Louise Gagner.

Ett originalporträtt av René Descartes inköptes för församlingens räkning enligt K. R. Prot. 16/12 1791 och räkning 13/2 1792 av Es. Nils Nyberg för 3 Rdr. Förkommet. Möjligen det numera i Vetenskapsakademien befintliga. Av detta finnes en fotografisk kopia i pastorsexpeditionen. Gåva 1924 av fru Anna Retzius, f. Hierta.

I sakristian.

Konung Adolf Fredrik. Litografi i oval, förgylld ram. H. 33 cm. B. 28 cm.

Sign: »J. S. Salmson Lith. Tr. hos Göthström & Magnusson».

Johan Tobias Sergel. Litografi i oval, förgylld ram. H. 33 cm. B. 28 cm.

Sign. »J. Cardon 1835.»

Underskrift: »Johan Tobias Sergell. Född 1740. Död 1814.»

Inköpta och inramade för församlingens räkning 1920.

Tre donatorsporträtt hänga i sakristian:

Olof Larsson (fig. 2). Kopparstick. H. 16.5 cm. B. 13 cm. Förgylld, bred ram.

Under porträttet, som framställer L. med helskägg, långt hår och i 1600-talsdräkt med vänster hand på bröstet och den högra å en på ett bord med duk vilande dödskalle vid foten av ett krucifix, står (i kursiv):

Om siälens dygder skön i koppar kunde grafwas,
Och hwar-ens hiertans sinn af yttre skapnan hawas,
OLOF LARSSON Rådmans bilt för oss här skulle tee,
Reen kärlek, hopp och tron, the Christnes dygder tree.

Sign: »G. Camp-Huysen. Dionis: Padt- Brugge, fecit. Stockholmia.»² Å ramstycket: »Handlanden och Rådmannen Olof Larsson född 1592. Död 1675. Låtit bygga S:t Olofs Kapell på egen bekostnad.»

¹ Kommerseråd. F. 1749, d. 1829. Led. av Adolf Fredriks församlings kyrkoråd 1823—1829. Tjänstgjorde bl. a. den 28/6 1823 såsom ordförande i rådet med anledning av kyrkoherde Collianders sjuklighet.

² GOVERT DIRCKSZ CAMPHUYSEN, holländsk landskaps-, djur- och porträttmålare, f. omkr. 1623 i

Olof Larsson. H. 67 cm. B. 57 cm. Olja på duk. Guldbronserad ram med hörnornament.

Målat efter föregående av målaren J. M. Bergendorff och inköpt av församlingen för 87 rdr enl. K. R. Prot. 11/7 1872.

Jacob Stiegler (fig. 3). H. 1.19 m. B. 0.93 m. Olja på duk. Smal, lågkälad guldrum med hörnornament.

Visar S. i knästycke, sittande. Ansiktet i vaxton, smala mustascher, stor, svart allongeperuk. Vit lindhalsduk, gul, broderad livrock, mörkblå kappa med ljusblått foder. Höger arm stödd mot ett bord, vänster hand på armstödet av den ej synliga länstolen.

Å ramstycket: »Jacob Stiegler, född 1648, död 1716.»

Å tavlan nederst till vänster:

»Effigies Jacobi STIEGLER viri inter Cives ac Mercatores Stockholmenses magnopere celebris qui humili loco natus sed industria, fide ac vigilantia eminens munificentiam Principibus viris dignam e(c)xerquit, legata per testamentum Summa (CM thaler) cujus ex legitima usura octonis (juvenibus) literatis egenis maxime annua stipendia (fier[n]ent) nihilo praeter haec in alios pios usus parciore. Obiit d. 23 decemb: A.no 1716 aetat. (suæ) 67:mo.»¹

Renoverad (varvid den latinska inskriften förvanskats).

Troligen av Martin Mytens.

Om hur porträttet kom i församlingens ägo berättar K. R. Prot. 30/11 1768:

»4 § Kyrkorådet och Deputerade förklarade sin och församlingens vördsamma tack-sägelse till Herr Doctorn och Kyrkoherden Hauswolff, som sökt få kyrkans stora välgörare Jacob Stieglers Contrefait, och det skänkt till kyrkan. Herr Doctorn förklarade deremot, att han trodt (sig) göra församlingen och kyrkorådet dermed ett nöje. Han hade af en händelse fått se det hos framlidne Stieglers systerdotter, enkefru Mannerstedt, och förmått henne göra sig deraf present, hvilket ock skedt, och således hade han kunnat göra sig sjelf och församlingen ett nöje.»

Maria Knigge von Balthazar, f. Thorsson (fig. 66). H. 64.5 cm. B. 55 cm. Olja på duk. Bred, guldbronserad ram.

Ögonen blå. Här och ögonbryn grå. Tyllmossa knuten under hakan. Pärlband kring halsen. Broderad klänning. Rödbrun axelschal. Grågrön bakgrund.

Å ramstycket: »Maria Balthazar von Knigge, född Thorsson.» Av Lehmann² (antagligen efter miniatyr), enl. K. R. Prot. 26/5 1830:

Gorkum, d. 1672 i Amsterdam. — Dionysius Padt-Brügge, holländsk tecknare och kopparstickare, verksam i Sverige, d. i Stockholm på 1680-talet.

¹ JACOB STIEGLER, berömd borgare och handelsman i Stockholm. Av fattig härkomst men framstående genom idoghet, redbarhet och klok beräkning utövade han en furstlig frikostighet, i det han donerade 100,000 dlr kpmt, varav räntan skulle såsom årliga stipendier utgå till åtta begåvade studerande. Här förbigås hans övriga dispositioner till fromma ändamål. Han dog den 23 dec. 1716, 67 år gammal.

² CARL PETER LEHMANN, porträttmålare, f. i Norge 1793, d. i Sigtuna 3/9 1876.

Fig. 66. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av fru Anna Maria von Balthazar Knigge, f. Thorsson. Målat av C. Lehmann.
Foto Grohmann & Eichelberg 1924.

Bildnis der Frau Anna Maria von Balthazar Knigge um 1830.
Portrait of Mrs Anna Maria von Balthazar Knigge from about 1830.

»§ 8 För att förvara minnet af en utmärkt välgörarinna beslöt Kyrko Rådet, det skulle ett porträtt af framl. Enkefru A. M. von Balthazar beställas hos den norske målare Artisten prof. Lehman, som lofvat att måla det för 20 Rd Banco. Kostnaden härtill, äfvensom til Ramen, ägde kyrkovärdarne att af Kyrkans medel utbetala.»

Claes Schwartz (fig. 33). Byst i gips. H. 38 cm. Påskrift: »Claes Schwartz 1854.»

I kyrkorådssalen i församlingshuset hänga följande porträtt av komministrar i S. Olov och kyrkoherdar i Adolf Fredrik:

Peder Muur (fig. 67). H. 120 cm. B. 90 cm. I svart, förgylld, kälad ram med 3 förgyllda lister. Olja på trä.

Porträttet visar M. stående, i prästdräkt med kappa vid ett bord med röd duk, å vilken

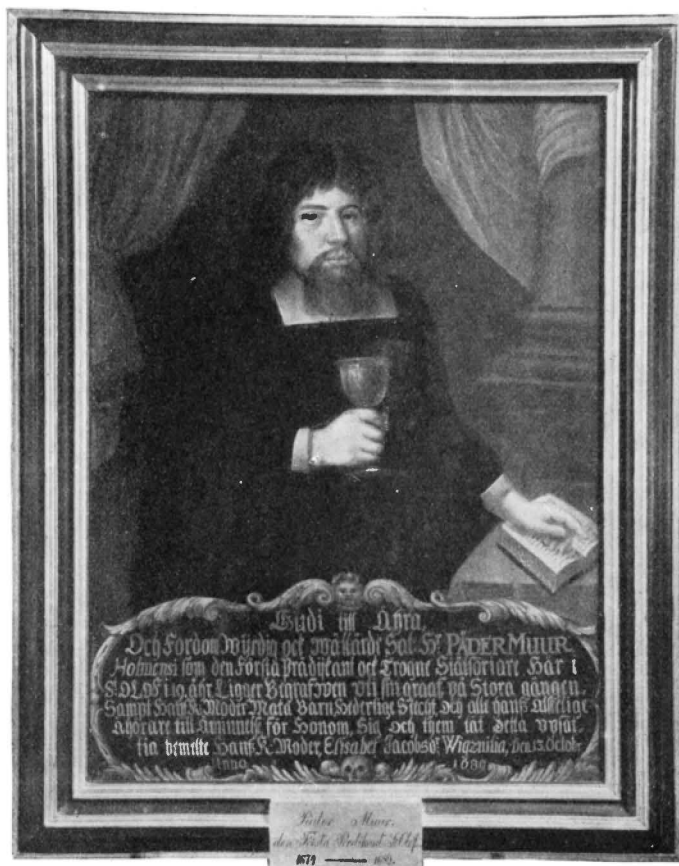

Fig. 67. Adolf Fredriks kyrka. — Porträtt av komminister Peder Muur. Okänd målare. 1600-talet. Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Unterpfarrers Peder Muur, 17. Jht.
Portrait of the curate Peder Muur, 17th century.

ligger en liten, uppslagen bok, vari han håller vänstra handen. I den högra en förgylld kalk i brösthöjd. Kraftigt ansikte, långt, brunt hår, tvärklippt, brunt hagskägg och mustascher. I bakgrunden t. h. en kolonn med bas och hög plint samt två på sidorna uppfästa draperier.

Inskrift på ramstycket: »Päder Muur, den Förste Predikant i S:t Olofs kyrka 1674—1689.»

Nertill i en kartusch med änglahuvud och en dödskalle (fraktur, gula typer):

»Gudi till Ähra, Och Fordom Wyrdig
och Wällärde Sal: H:r PÄDER

Fig. 68. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av komminister Niclas Tjällman. Okänd målare. 1700-talet. — Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Unterpfarrers Niclas Tjällman, 18. Jht.
Portrait of the curate Niclas Tjällman, 18th century.

MUUR Holmensi som den Första
Predikant ock Trogne Själ:sörjare
Här i S:t Olof i. 19. åhr. Ligger
Begrafwen uti sin graaf, på Stora

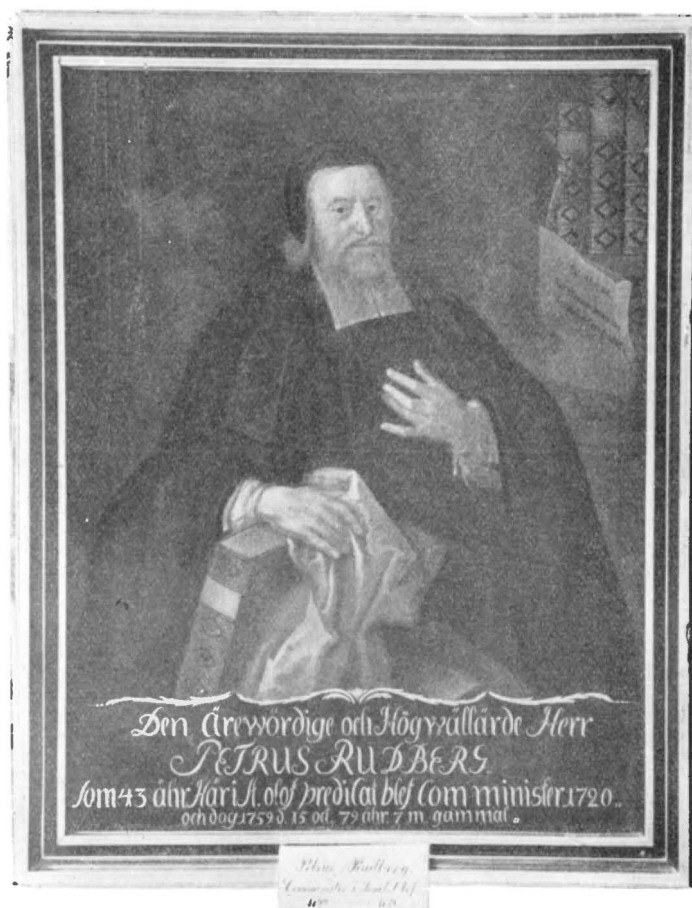

Fig. 69. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av komminister Petrus Rudberg. Målat av Lorentz Pasch d. ä. 1700-talet. — Foto Sven Åsberg 1922. Bildnis des Unterpfarrers Petrus Rudberg, von Lorentz Pasch d. ä., 18. Jht. Portrait of the curate Petrus Rudberg, by Lorentz Pasch senior, 18th century.

Gången, Sampt Hans K. Moder
 Maka Barn, Hederlige Slecht, och
 alle hans Älskelige Åhörare till
 Åminnelse, för Honom sig Och them
 lät detta uppsättja bemålte Hans
 K. Moder, Elisabet Jacobs d:r
 Wigznilia, Den 13. October 1689.»

I boken under v. hand: »Herre, när jag thig hafwer . . .»
 Från S. Olovs kapell.

Fig. 70. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av komminister Jonas Warolin. Målat av Anders Eklund. 1700-talet.
Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Unterpfarrers Jonas Warolin, 18. Jht.
Portrait of the curate Jonas Warolin, 18th century.

Niklas Tjällman (fig. 68). H. 140 cm. B. 90 cm. Smal, kälad, svart ram med 2 guldlistor. Olja på duk.

Visar T. stående, med grånat, långt hår och grått, tvärskuret hakskägg med mustascher. I prästdräkt med kappa och krage. Höger hand mot bröstet, vänster vilande på en hopslagen bibel med guldornament å ett bord med röd duk. Bakgrund: uppfästa röda draperier samt t. h. en kolonn med bas och plint.

På ramstycket:

»Niclas Tjällman,
Cappellan i Sanct Olofs Kyrka,
1691 — 1718.»

Fig. 71. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av komminister Nils Olin.
Målat 1775 av Fredrik Brander. — Foto Sven Åsberg.
Bildnis des Unterpfarrers Nils Olin, 1775.
Portrait of the curate Nils Olin, 1775.

I en kartusch nertill med änglahuvud (fraktur, förgyllda typer):

»Den fordom ärewärd och Högwällärde Mannen
Herr Niclas Tjällman här med Boken under handen
i en liflöser Bild för ögon Målad står
Som lefde något mer än Säx och Säxti år,
Den andre Cappellan i Sancti Olofs Kyrkia
war dänne Salig Mann af Herrens nåd och styrekja
i Tjugu åtta År, han skjötte ganska wäll
sin ombetrodde Får, nu är han ewigt säll.»

Fig. 72. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Johan Gustaf Flodin. Målat av Fredrik Brander. — Foto Sven Åsberg.

Bildnis des Pfarrers Johan Gustaf Flodin.
Portrait of the rector Johan Gustaf Flodin.

Från S. Olovs kapell.

Petrus Rudberg (fig. 69). H. 143 cm. B. 113 cm. Bred, kälad, svart ram med 4 guldlistor. Olja på duk.

Knästycke. Grått hår och skägg. Kalott. Prästdräkt med vid sidenkappa. Vänster hand mot bröstet, höger på en stor, lutande »Biblia Hebraica» med ett stort vitt handkläde emellan. Bakgrund: grönt draperi med snodder och tofsar. Till vänster en hylla med folianter och ett plakat.

Å ramstycket: »Petrus Rudberg, Comminister i Sanct: Olof, 1720 — 1759.»

I nedre kanten (kursiv, förgyllda typer):

Fig. 73. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Per Samuel Drysén. Målat 1806 av Elias Martin.
Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Pfarrers Per Samuel Drysén, 1806.
Portrait of the rector Per Samuel Drysén, 1806.

»Den ärewördige och Högwällärde
Herr PETRUS RUDBERG,
som 43 åhr Här i S:t Olof predicat
blef Comminister 1720, och dog 1759. d.
15 oct. 79 åhr. 7 m. gammal.

Å plakatet:

»Esa. 45. v. 29. Uti Herranom hafwer jag Rättfärdighet och starckhet.» Sign.: »Lorentz
Pasch, pinx.»

Från S. Olovs kapell.

Fig. 74. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Johan Olof Wallin. Målat 1827 av C. Lehmann. — Foto Sven Åsberg.

Bildnis des Pfarrers Johan Olof Wallin, 1827.
Portrait of the rector Johan Olof Wallin, 1827.

Jonas Warolin (fig. 70). Ram som föregående. H. 144 cm. B. 112 cm. Olja på duk. Stående. Ansiktet en face. Brun peruk. Vänster hand på en Biblia med en vit duk emellan, höger hand över en trave öppna duodecer och oktaver. Prästdräkt med kappa. Bakgrund: folianter med rikt förgyllda ryggar samt en draperiflik med snören och en tofs. Till höger en dubbelkolonn med baser och plintar.

Å ramstycket:

»Jonas Warolin, Comminister i Sanct Olofs Församl. 1760—1764.»

Å bibeln, varpå han stöder handen: »Comministeren wid S:t Olofs Församling i Stockholm Herr Jonas Warolin Född Den 21 Decem:r 1722. Död Den 19 Julii 1764.»

I de små, öppnade volymerna, varöver högra handen pekar:

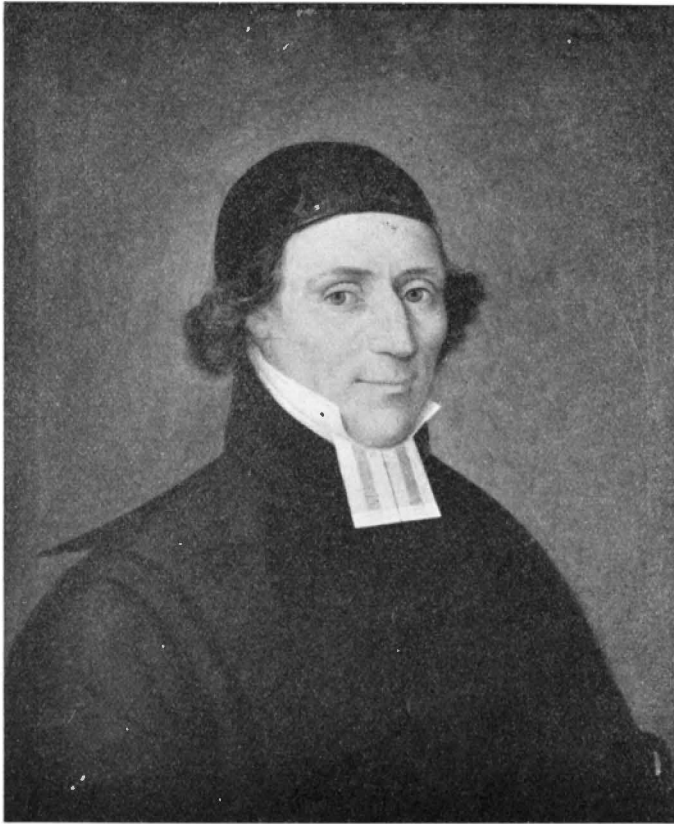

Fig. 75. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Erland Colliander. Målat 1827 av C. Lehmann. — Foto Sven Åsberg 1922.
Bildnis des Pfarrers Erland Colliander, 1827. — Portrait of the rector Erland Colliander, 1827.

»I Corintherna 2 Capitel wers 2, 3, 4, 5.
Galathernas 6 Capitel Wers 14.
2 Corinterna 6 Cap: wersen den 14.
Esaia 2 Cap. wer. 3.
Jeremia 15 Cap. wersen 9.
Psalm: 25 wersen 4. 5.
1 Chron: v. 14.
Täncker på edra lärare the Eder Guds ord
sagt hafwa och efterföljer theas Tro,
skådande hwad ände theas umgängelse
hade. Ebr. B: v: 7. Upenb. boken
3 Cap: v: 8.»

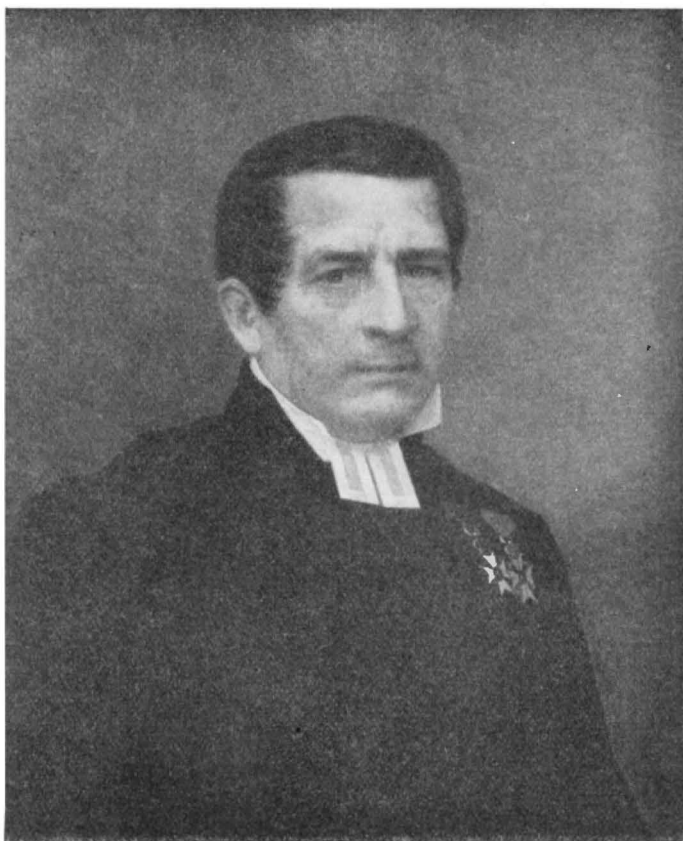

Fig. 76. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Lars Christian Tunelius. Målat av J. P. Södermark. — Foto Sven Asberg 1922.

Bildnis des Pfarrers Lars Christian Tunelius.
Portrait of the rector Lars Christian Tunelius.

Sign.: »Anders Eklund. Pinx. Original.»

Från S. Olovs kapell.

Nils Olin (fig. 71). H. 71 cm. B. 54 cm. Olja på duk, spänd å gammalt trä. Förgylld ram med pärl- och spirallister.

Bröststycke med höger hand synlig, hållande en bok. Slätrakat ansikte. Mörkbrunt, långt hår, svart kalott.

På ramstycket: »Nils Olin Comminister i St: Olof, & Ad: Fred; 1765—1775.»

Överst i kanten (lat. typer): »A:no Aetat. 52.»

I boken: »Du leder mig efter ditt Råd och uptager mig på ändalyktone med äro. Psalm. 73. v. 24.»

Målat 1775 av Fredrik Brander på församlingens beställning.

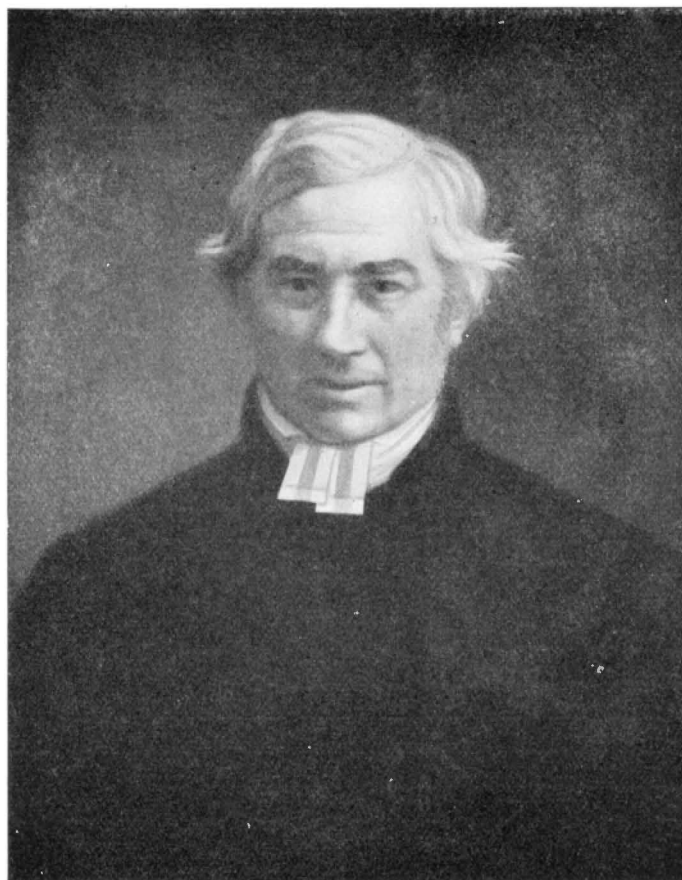

Fig. 77. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Nils Johan Ekdahl. Målat omkr. 1870 av J. P. Södermark.
Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Pfarrers Nils Johan Ekdahl um 1870.
Portrait of the rector Nils Johan Ekdahl from about 1870.

Johan Gustaf Flodin (fig. 72). H. 71 cm. B. 55 cm. Olja på duk. Smal, förgylld rokokoram.

Brösbild med höger hand synlig, hållande en vit duk och en oktav med brunt band och rött snitt; pekfingeret instucket mellan de vita bladen. Ansiktet slätrakat. Pudrad peruk. Prästräkt med kapp.

Till höger »Joh. Gust. Flodin Kyrkoherde i Adolf Fredriks Församl. 1774.»

På ramstycket: »Johan Gustaf Flodin. Kyrkoherde i Ad: Fredr. 1775—1788.»

Målat vid tiden för Flodins utnämning till kyrkoherde i församlingen, som erhöll den i gåva av honom 1801, då han utnämndes till biskop. Av Fredrik Brander.

Per Samuel Drysén (fig. 73). H. 78 cm. B. 62 cm. Olja på duk. Smal, förgylld ram med pärllist.

Bröstmål med höger hand synlig; den vänstra under en öppen bok. Ansiktet slätrakat, rödblommigt. Ljusbrunt, långt hår; kalott. Prästdräkt med kapp. Nordstjärneorden å bröstet. Bakgrund: grönt draperi, ljusare kring huvudet. Till vänster en skymtande bokhylla.

Å ramstycket: »Petter Samuel Drysén Kyrkoherde i Ad: Fredr: 1788—1813.»

Bakpå: »Per. Sam. Drysén, kyrkoherde i Ad. Fredr. L. N. O. Detta Portrait målat af Dess Wän Elias Martin 1806.»

Johan Olof Wallin. H. 65 cm. B. 54 cm. Olja på duk. Förgylld ram med palmett-lister.

Bröststycke. Ansiktet i halvprofil, slätrakat, med kortklippta polisonger och mörkbrunt, lockat hår. Prästdräkt med om livet draperad kapp och nordstjärneorden. Grön fond.

Å ramstycket: »Johan Olof Wallin. Kyrkoherde i Ad: Fredr. 1813—1818.»

Målat av Carl Lehmann och 1827 skänkt till församlingen av J. O. Wallin.

Erland Colliander (fig. 75). H. 66 cm. B. 53 cm. Olja på duk. Ram som föregående.

Bröstmål. Ansiktet slätrakat med vita polisonger. Håret brunt; hjässan täckt av en svart kalott. Prästdräkt med kapp. Fonden grågrön.

På ramstycket: »Erland Colliander, Kyrkoherde i Ad: Fredr. 1818—1824.»

Målat efter Collianders död (av C. Lehmann?) efter miniatyrer och en litografi («nog litet liknande»). Skänkt till församlingen av C:s familj.

Lars Christian Tunelius (fig. 76). H. 67 cm. B. 53 cm. Olja på duk. Ram som de föregående.

Bröstmål åt vänster. Ansiktet slätrakat, håret mörkt. Prästdräkt med kapp. Nordstjärnan och serafimerstjärnan.

Å ramstycket: »Lars Christian Tunelius, kyrkoherde i Ad: Fredr: 1825—1838.»

Målat av J. P. Södermark.¹

Nils Johan Ekdahl (fig. 77). H. 67 cm. B. 54 cm. Olja på duk. Ram liknande de föregående.

Bröstmål. Ansiktet något åt höger, slätrakat. Håret vitt, benat till vänster. Prästdräkt utan kapp. Fonden brun.

Å ramstycket: »Nils Joh. Ekdahl, Kyrkoherde i Ad: Fredr: Förs: 1832—1870.» Å baksidan: »Kyrkoherden N. J. Ekdahl, målad efter hans död af J. P. Södermark.»

Målat 1871 på församlingens bekostnad för 250 rdr.

Albert Wilhelm Staaff (fig. 78). H. 92 cm. B. 74 cm. Olja på duk. Förgylld, bred ram med pärl- och äggstavar.

¹ JOHAN PER SÖDERMARK, porträttmålare, f. 3/6 1822, d. 26/11 1889.

Fig. 78. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Albert Wilhelm Staaff. Målat 1895 av Richard Berg.
Foto Sven Åsberg 1922.

Bildnis des Pfarrers Albert Wilhelm Staaff, 1895.
Portrait of the rector Albert Wilhelm Staaff, 1895.

Höftbild. Ansiktet slätrakat, i halvprofil åt höger; vit peruk, benad till vänster. Sittande vid ett bord med höger hand i en uppslagen bibel med rött snitt och vänster hands pekfinger och tumme mellan vänstra partiets blad. Prästrock med vasa- och nordstjärneordnarna. Fonden till höger brun, till vänster grå.

Å ramstycket: »Albert Wilhelm Staaff. Kyrkoherde i Ad: Fred. 1871—1895.»

I övre högra hörnet R. B. i monogram (= Richard Bergh).

Elis Daniel Heüman (fig. 79). H. 80 cm. B. 65 cm. Olja på duk. Förgylld ram med bred bladlist i hålkälen.

Bröstdbild, med höger hand instucken i rocken, vänster hand sluten om en bok. Ansiktet i fas något åt höger, slätrakat. Håret ljust. Prästdräkt utan kappa. Fonden grön.

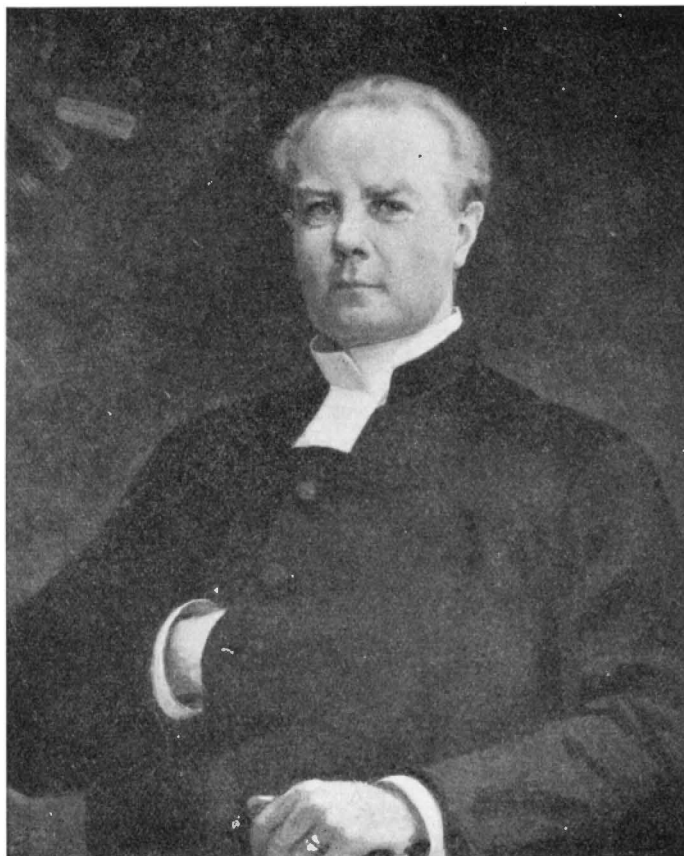

Fig. 79. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden E. D. Heüman.
Målat 1908 av E. Barnekow.

Bildnis des Pfarrers E. D. Heüman, 1908.
Portrait of the rector E. D. Heüman, 1908.

Å ramstycket: »Elis Daniel Heüman Kyrkoherde i Adolf Fredrik 1896—1908.»

Målat av E. Barnekow 1908 på församlingens bekostnad.

I pastorsexpeditionen hänga följande kyrkoherdeporträtt:

L. C. Thunelius. H. 53 cm. B. 50 cm. Olja på duk. Förgylld ram med ornament i hörnen.

Medelålders man, bröstbild. Ansiktet slätrakat, ögonen blågula, håret svart, vid öronen framkammat. Prästdräkt med kappan till hälften draperad kring gestalten. Serafimerstjärnan. Fonden brun.

Å ramens baksida, nertill: »Kyrkoherde L. J. Thunelius i Ad. Fredrik 1825—1838.»
Upptill till höger: »Upsatt af Löfgren d. 13/7 38.» Av C. Lehmann(?).

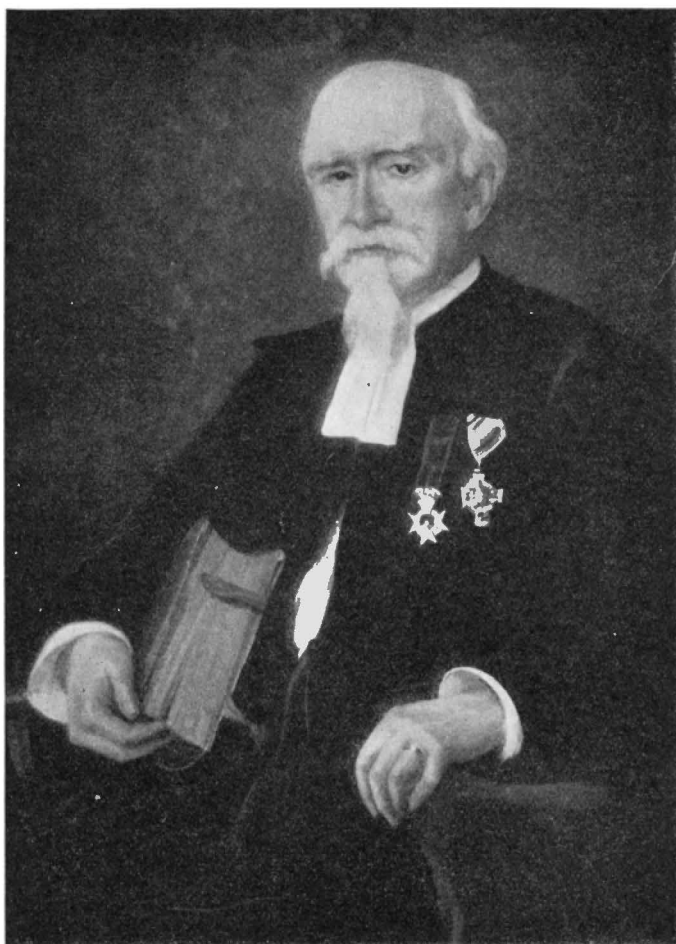

Fig. 80. Adolf Fredriks kyrka. Porträtt av kyrkoherden Carl Rudolf Hasselrot. Målat 1923 av Hildegard Thorell.
 †Bildnis des Pfarrers Carl Rudolf Hasselrot, 1923.
 Portrait of the rector Carl Rudolf Hasselrot, from 1923.

N. J. Ekdahl. Storlek och ram = föregående.

Medelålders man, bröstbild åt vänster. Ansiktet slätrakat, ögonen grågula, håret svart. Prästräkt utan kapp. Fonden brun.

Å ramens baksida, nertill: »Kyrkoherde N. J. Ekdahl i Ad. Fredrik 1838—1870.»

Inköpt i antikaffär i Stockholm och skänkt till församlingen av kyrkovärden N. F. Wallin (enl. muntlig uppgift av J. A. Kvarzell).

Båda dessa porträtt synas vara målade på en gång och ämnade som pendanger.

Carl Rudolf Hasselrot (fig. 80). H. 92 cm. B. 67 cm. Bred, förgylld ram.

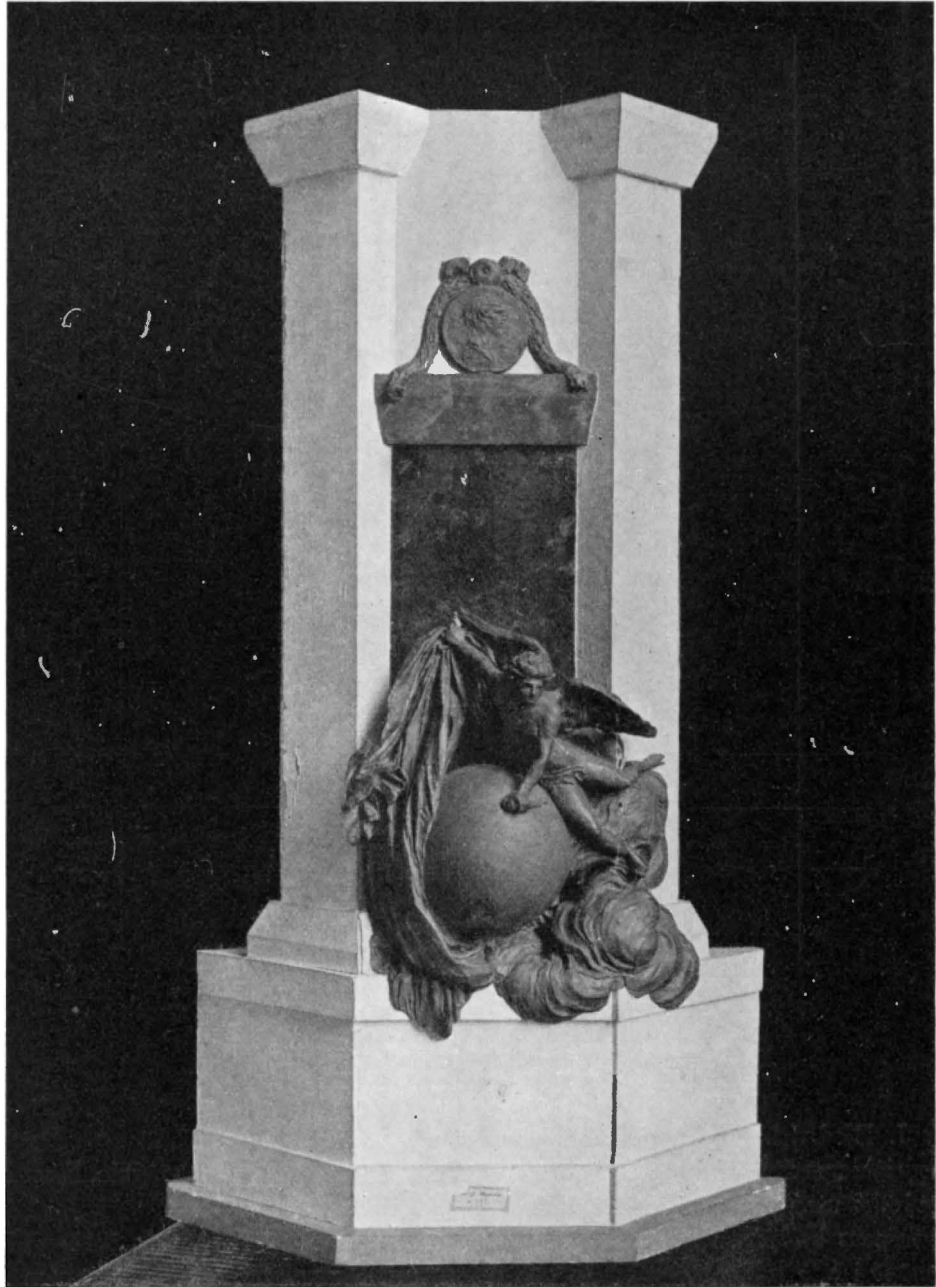

Fig. 81. Adolf Fredriks kyrka. Minnesvård över filosofen Descartes. Av J. T. Sergel.
Skiss i Nationalmuseum.

Entwurf des Denkmals des Philosophen Descartes, von J. T. Sergel. Nationalmuseum, Stockholm.
Design in wax for the monument of the philosopher Descartes, by J. T. Sergel, National Museum, Stockholm.

Fig. 82. Adolf Fredriks kyrka. Monument över René Descartes. Av J. T. Sergel 1781.

Denkmal des Philosophen Descartes, von J. T. Sergel 1781.
Monument of the philosoph Descartes, by J. T. Sergel 1781.

Knästycke. Sittande i länstol med armarna mot stöden, vänster hand vilande på stödet, höger hand hållande en bibel med knäppen och blågrått snitt. Ansiktet en face, åt höger. Hår, mustascher och hakskägg vita. Prästräkt med kapp. Nordstjärneorden och Österrikiska Röda Korsets förtjänstmedalj.

Å ramstycket: »Carl Rudolf Hasselrot. Kyrkoherde i Adolf Fredrik 1909 —.»

Upptill i vänstra hörnet: »Hildegard Thorell 1923.»

Gåva till församlingen av Adolf Fredriks kommunalförening 1923.

E. D. Heüman. Relief i bronserad gips.

Diam. 58 cm. Sign.: »H. Neijd 1910.» Under, å kälningen: »E. D. HEÜMAN. GÅVA AV KONSTNÄREN.»

MONUMENT Monument över Cartesius¹ vid s. ö. hörnspelaren mellan pilasterparen (fig. 82). Över listverket Cartesius' medaljong, omgiven av girlander. Å fältet, liksom listen målad i mörk marmorimitation, i gyllene bokstäver följande inskrift:

GUSTAVUS PR. HAER. R. S.

RENATO CARTESIO

NAT. IN GALLIA MDXCVI

MORT. IN SVECIA MDCL

MONUMENTUM EREXIT

MDCCLXX.²

Därunder mellan kolonnernas baser en ung bevingad genie, som i vänstra handen håller en fackla och med den högra lyfter bort ett täckelse från jordgloben. Under genien moln, som välla ut över pilastern till höger. Sign.: »J. SERGELL 1781.» Å globen bakom facklan: »Stockholm.» Av bly. H. 2.60 m. B. 2.82 m.

I kyrkorådsprotokollet för den 9/2 1773 § 18 heter det: »Århindrade kyrkwarden Herr Béve att, för så vida han hade sig bekant, Hans Kongl. Maj:t tänkt upprätta någon varaktig minnesvård öfver den i lärda världen namnkunnige — — — Philosophen Cartesius, som i Drottning Christinas tid från Frankriket hitkom, men kort derefter med döden afgått och här i kyrkogården begrafwen: och om icke detta minnesmärcke i stället för att blifwa på kyrkogården³ uprest kunde heldre göras på någon af hufwudpelarna i den nya kyrkan, för dess mera prydnad skull; samt om icke någon utwäg stod att finna att sådant af Hans Kongl. Maj:t i nåder kunde blifwa kyrkan förunnat. Detta fant äfwen Kyrko Rådet för godt; och i synnerhet lofwade Herr Kongl. Secreteraren och Riddaren Vargentin att låta detta blifva Hans Kongl. Maj:t bekant.»

¹ Se sid. 27 ff.

² Gustav, Sveriges arvfurste, reste år 1770 detta minnesmärke över René Descartes, född i Frankrike 1596, död i Sverige 1650.

³ Jfr sid. 26 ff.

Årtalet 1770 å monumentet innebär antagligen, att Gustav III det året såsom kronprins beslutat uppsätta ett Cartesiusmonument och anmodat Larchevesque att uppgöra förslag till ett sådant. Den 20 febr. 1775 uppgjordes mellan Larchevesque¹ och å konungens vägnar K. F. Scheffer kontrakt, som gällde utförande av en gipsmodell efter en förefintlig (nu förkommen) vaxskiss; modellen skulle utföras i brons och marmor inom fyra år. Larchevesque hade, då han lämnade riket, uppburit hälften av arvudet, som utgjorde 18,000 dlr kpmt. Sergel övertog uppgiften efter Larchevesque.

Om idéinnehållet i monumentet skriver Georg Göthe: »En naken genie svärfvar fram ur skyar med en fackla i handen och rycker med en grandios gest bort en flik af det täckelse, som höljer jordklotet: en allegori af upplysningens seger öfver okunnighetens mörker. Ämnet tilltalade säkerligen Sergel i högsta grad, en äkta son af 'upplysningstidehvarfvet' som Sergel till sin lifsåskådning var. Men det kompositionella greppet är här orginellt och äkta Sergelskt. Det är en helt annan fart i kompositionen, annat lif i figuren och annan klarhet och nobless i bildspråket än i flertalet af 1700-talets skulpturerade allegorier.»² —

Ett epitafium (fig. 84) mellan pilastrarna å södra väggen i västra korsarmen. Av EPITAFIUM röd kolmårds marmor med list av grön dito. I övra fältet Carlskiöldska vapnet, omgivet av nordstjärneordens kommandörskedja. Inskrift:

CARL CARLSKIÖLD
LANDSH. I WESTERÅS LÄN. COMMEND. AF NORDST. ORDEN
FÖDD 1698.
GIFT
FÖRSTA GÅNGEN MED HEDV. ELEON. WALLIN

¹ Convention réglée entre son Excell:ce Monseigneur le Comte Charles Fr: de Scheffer — — — et Ms:r P: H: Larchevesque — — pour le monument — — a la memoire de Descartes. Kungl. Byggnadsstyrelsens arkiv.

² GEORG GÖTHE, Skulpturen under 1700-talet. I Svensk Konsthistoria, utgiven av A. L. ROMDAHL och J. ROOSVAL, s. 244.

Fig. 83. Adolf Fredriks kyrka. Huvudbanér över kammarherre Carl Lideman (d. 1670) av snidat och målat trä.
Foto Sven Åsberg 1924.
Funeralwappen. Ende d. 17. Jht.
Funeral arms. End of the 17th century.

ANDRA GÅNGEN MED ELISAB. REG. NORDBERG
 TROGEN OCH NITISK TÄNST
 FÖRVÄRFVADE HONOM
 ADELIG SKÖLD WIGTIGA ÄMBETEN
 HAN WAR STATS SECRETERARE FÖR KRIGSÄRENDERNA
 DEN 19 AUGUSTI 1772
 SINNESLUGN
 FÖLJDE HONOM TILL DÖDSSTUNDEN 1788

ENDE EFTERLEFWANDE SONEN
 GUSTAF CARLSKIÖLD
 UPSATTE MINNESMÄRKET

Monumentet tillkom 1791. Man satte i fråga dess placering snett emot predikstolen, men kyrkorådet ville reservera denna plats, ifall Gustav III skulle ytterligare vilja förära kyrkan något monument.

HUVUDBANÉR Mitt emot Carlskiöldska monumentet hänger ett huvudbanér över Carl Lideman av snidat trä med kredering och målning. Skölden omgiven av blått lövverk, namnkartuschen av palm och lager (fig. 83). Inskriften lyder:

»Kongl. Maj:ts Troman och Kammar-
 herre den Edle och Wälborne Herren
 Herr CARL LIDEMAN,
 födder hit till werlden på Stenarsby den 24 November 1655
 och saligen afsomnader i Stockholm den 30 Julij 1690.

Om Lidemans grav, se sid. 39.

BÖCKER Kyrkan äger, förutom Gustav V:s bibel av 1917 i brunt skinnband, liggande å predikstolen, bl. a. följande äldre, märkligare böcker:

Gustav Adolfs bibel. Sthlm 1618. Med gravyrer och träsnitt. Läderband med hörn och spännen av ornerad koppar.

Skänkt 1687 till S. Olovs kapell av Erik Brehmer och hans hustru Margareta Nilsdotter, enligt anteckning på pärmens insida av kapellanen Niklas Tjällman.

Drottning Kristinas bibel. Sthlm 1646. Å försättsbladet: »Den 23 Decemb. 1674 är denna bibel förährat till S:te Olofs Kiörkia af Sal. Olof Larsson Rådman.»

Karl XII:s bibel. Sthlm 1703. Med gravyrer. I läderband med Karl XII:s krönta monogram samt andra ornament, å båda pärmarna och å ryggen, samt hörn jämte knäppen och fästen med kronor. Å försättsbladet: »Thenne Hel. Bibel hörer S:t Olofs Kyrka til, inköpter til församlingenes behof åhr 1709: Pastore Simone Isogaeo.»

Karl XII:s bibel. I enkelt skinnband med fästen för knäppen. Å försatsens insida:

»Af fordom Åhrbare Perukmakare, Sal. Daniel Ankar, året 1710, uti pestetiden, på hans döds och sotesång, är denna Helige och dyre Bibel bewilliad och testamenterad hit till S:t Olofs Kyrka, till en Kyrko-Bibel; och sedan därefter af hans berömliga och nu högt ålderstigne gamla Moder, den äreborna och dygdesamma Matronan, Hustru Margareta Nils dotter Bremer, wäl och redeligen hit befordrad, såsom en stor och berömlig Kyrkogåfwa. Hwarföre också strax på predikstolen giordes en tillbörlig tacksägelse och lyckönskan öfwer hånne och hannes små käre Sonbarn, ja fader och moderlösa barn. Hwilka Gud nådeligen beware och wälsigne.

Denna berömliga Matronan, tillika med sin Sal. mann, fordom inköparen Erik Bremer, hafwer också tillförne, ja året 1687, hit till S:t Olofs Kyrka förärat och gifwit en annan stor Kyrko-Bibel in folio samt en wacker Lius Krona. Hwilka alla dessa berömliga stora Kyrkogåfwor äro också där i samma Bibel, till stadig åminnelse, såsom ock här uppskrefne wälment af Nicolao Tjällman.»

Gezeliernas bibelverk. Åbo 1711 — Sthlm 1728. Fol. I läderband med ryggorneringar. Å andra delens (G. T:s) pärm: »För S:t Olai Kyrckia.»

Christian Scrivers Siäle-Skatt. Sthlm och Norrköping 1723—1731. I skinnband med guldpressningar å ryggen. Å ett av de blanka försättsbladen i första bandet: »År 1727, efter H:s Kongl. Maj:ts Bref till alla Consistorier i Riket, blef denne Mag:r Scrivers Siäle-Skatt köpt för kyrkans egna medel, och i dessa 4 Volumer inbunden till Juhle-Högtiden, genom Kyrko-wärdarna Bengt Liedners och Erik Mattsons försorg. — d: 24. Decembr. Jöran A. Nordberg, Pastor.» Å ryggen jämte titeln: »För St. Olofs kyrka.»

Kyrkohandboken 1693. Fem fullständiga och ett defekt exemplar (S. Olovs gamla altarböcker).

D:o Västeråsupplagan 1802.

Kyrkohandboken 1809. Norrköping 1811 (5 ex.), Sthlm och Uppsala 1862 (3 ex.), Lund 1869, Sthlm 1875 (Adolf Fredriks kyrkas gamla altarböcker).

Karl XI:s kyrkolag 1686. Sthlm 1687.

Bönedagsplakat 1699—1746. I ett band.

K. M:ts kungörelser 1737—1757. I ett band.

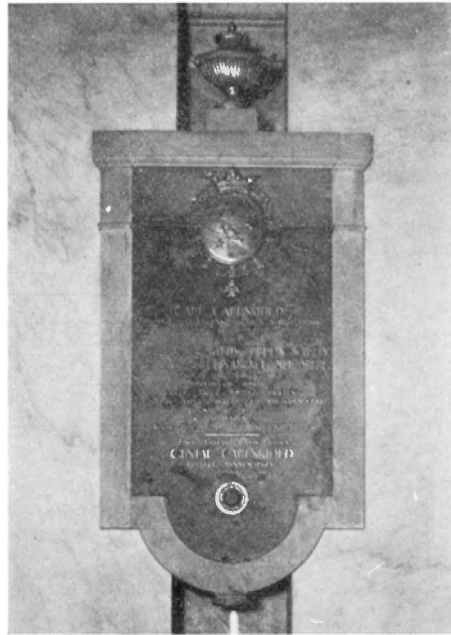

Fig. 84. Adolf Fredriks kyrka. Minnestavla över landshövding Carl Carlskiöld, d. 1790. Av J. E. Rehn? — Foto Sven Åsberg 1924. Epitaph aus 1790. — Epitaph from 1790.

Fig. 85. Adolf Fredriks kyrka. Interiör från sakristian.
Foto Sven Åsberg 1924.

Aus der Sacristei. — Corner of the sacristy.

Svenska Psalm-Boken år 1819. Sthlm 1819. Skinnband.

KARTA

I kyrkosalen hänger »General Charta öfwer STOCKHOLM med MALMARNE Åhr 1733. Med Kongl. Maj:ts allernådigste Privilegio Vpsatt af PETRUS TILLÆUS Stads Ingenieur.» H 1.52 m. B. 1.90 m.

MÖBLER I
SAKRISTIA O.
KYRKSAL

I sakristian en karmstol av ek (fig. 86). Ben och kryss spiralsnidade. Sits och rygg skinnklädda. Å ryggglädet följande inskrift i fördjupade latinska versaler:

DENNE. STOLL. FÖRÄRAS TILL S : OLOFS :
KYRKA : AF : S : M : HINDRICK. DREYER. ENKA.
CATRINA SCHULT. GUDH : TILL : ÄHRA : OCK :
HERRANS : TIENARE : TILL : NYTA OCH : GANGH.
ANNO 1686.

En länstol och sexton karmstolar (fig. 32) av holländsk rokokotyp, vitmålade, med ljusblå ornament (några skulpterade). Sitsarna klädda med brun fasonerad sammet.

För kyrksalens räkning inköptes på auktion i Stockholm 12/8 1774 12 st. karmstolar med sydda sitsar och den 29/10 s. å. 12 st. karmstolar med skinndynor. Sannolikt ovanstående. En av karmstolarna har Stockholms snickeriämbetes stämpel i behåll.

I kyrksalen ovan sakristian finnes en karmstol av empiretyp, ekmålade, med skinnsits. Fem av samma sort överlämnades enligt senaste inventarieförteckningen (odaterad!) till professor Julius Kronberg.

I kyrksalen finnes likaledes en länstol i Karl Johansstil (fig. 33), med lyra i ryggen, av björk, gul-laserad, med dyna, klädd med svart fasonerat tageltyg. Under sitsen står: »D. 2 Feb. 1833. I. E. L.» Vidare finnas i kyrksalen och gravkapellet sju karmstolar av 1600-talstyp, målade i olika färger, illa medfarna. Ha troligen tillhört S. Olovs kapell och använts på nya kyrkans gångar, där kyrkobetjäningen till J. O. Wallins tid fick hyra ut sittplatser. (Jfr Sv. K., Stockholm III, Hedvig Eleonora kyrka, fig. 194.)

I kyrksalen ett träbord med svarvade fötter, i ekfärg (fig. 33). Troligen från S. Olovs kapells sakristia.

I sakristian en dragkista (fig. 85) i gustaviansk stil, gulmålade, med låsbeslag och dragringar av mässing. Inköptes sommaren 1776 »till sakristians prydnad» och »förvaring av kyrkans skrud.»

Kassaskåp, helt av järn med konstrikt lås, upptagande hela dörrens insida. H. 76 cm. B. 64 cm. Djup 58 cm.

Fig. 86. Adolf Fredriks kyrka. Stol av snidad ek, 1686.
Foto Sven Åsberg.
Sessel aus d. J. 1686. — Chair from 1686.

Fig. 87. Adolf Fredriks kyrka. Modell till dopfunt 1909. Av Alfred Olsson.
Foto Oscar Ellqvist 1922.

Entwurf des Taufbeckens aus d. J. 1909.
Design for the baptismal font from 1909.

MODELL AV
KYRKAN

I kyrksalen förvaras en trämodell av kyrkan. Om dess tillkomst berättar K. R. Prot. den 30/11 1768: »Herr Doktern¹ *proponerade* om icke, till att uppmuntra både församlingen och andra till frivilliga gåvor, man kunde låta, efter ritningen, göra en modell af gips eller trä, sådan, som kyrkan ut och innan till kommer framdeles att se ut. Hans tanke vore, att därmed kunna locka åskådare, i sommar, som sågo på densamma, och kunde man bredevid ställa en liten låda med hål på, uti hwilken hvar och en kunde efter behag få lägga litet till Byggnings hjälp. Han trodde, att emedan hvar och en vore nyfiken att se kyrkans tillkommande skick, det torde vara både församlingen och andra behageligt. Sedan något litet häröfver blifvit *discourerat*, och såväl kyrkorådet som Deputerade funno Herr Doctors tanka syftande till ett ganska godt ändamål, så anmodades Kyrkovärden Béve i samråd med Herr Doctorn söka verkställa densamma, och äfven att med Herr Baron och Öfver Intendenten Adelcrantz öfverenskomma om Modellens storlek och mera, som torde vara dervid att iakttaga. Församlingens Deputerade Herr Handelsmannen och Fabriqueuren Geist, som isynnerhet tyckte om denna idé, förklarade, att hvad den omtalta lådan anginge, så ville han förse Kyrkan med den samma, och skänka en liten jern-kista, väl beslagen och med tillräckliga lås förvarad och hvilken vore ett mästerstycke, samt alltid värd 1,000 D:r Kop:mt, som kunde nyttjas till den speculation Herr Doctorn nämndt. En så oförtänt frikostighet kunde icke

¹ Kyrkoherde J. C. Hauswolff.

Kyrkkista (fig. 33) av trä, helt järnplåtbeslagen, med järnbeslag, ringar och fyra lås. Kupigt lock med hål. Vitmålad. Antagligen den av handl. Geist (se nedan) 1768 skänkta. H. 60 cm. L. 87 cm. B. 51 cm.

Kyrkkista (fig. 33) av trä, helt beslagen med järnplåt, järnbeslag och 3 lås. Locket plant. Rödbrun. H. 71 cm. L. 82 cm. B. 45 cm.

Katafalk av trä, svartmålad, med försilvrade fötter. Från 1895. Förvaras i gravkapellet.

Väggur i sakristian. Rokokofoder med rosor och snäckor. Helt förgyllt. Å urtavlan: »M. N. Liding. Stockholm.» Inköpt 1895 för 150 kr.

Fem kristallglasvaser för blommor å altaret. Skänkta 1920.

Två kristallskålar (för nattvardsgångarna). Skänkta 1920 av direktör A. G. Högberg.

annat än förmå Herr Doctorn och samtliga närvarande, att öfvermåttan tacka Herr Handelsmannen Geist, som utmärkt sig med en så hederlig gåfva.»

K. R. Prot. 3 april 1769 § 1: »Herr Doctorn anmälte Kongl. Maj:ts Nädiga hälsning till församlingen. Herr Doctorn berättade att han i underdånighet hos Kongl. Maj:t gjort opwackning, och gifwet Kongl. Maj:t till känna, att Kyrkans Modell nu vore i det närmaste färdig. Hans Kongl. Maj:t hade mycket nådigt utlätit sig vilja se densamma, och till den änden skulle förenämnda modell den 5 april eller onsdagen kl. 10 förmiddagen uppbäras på Slottet.»

K. R. Prot. 24 april: »kommo deras Excellenser grefvarna Ekeblad och Scheffer och besågo kyrkoarbetet, inviterades att komma in i sakristian och bese modellen. Förklarade sitt synnerliga nöje.»

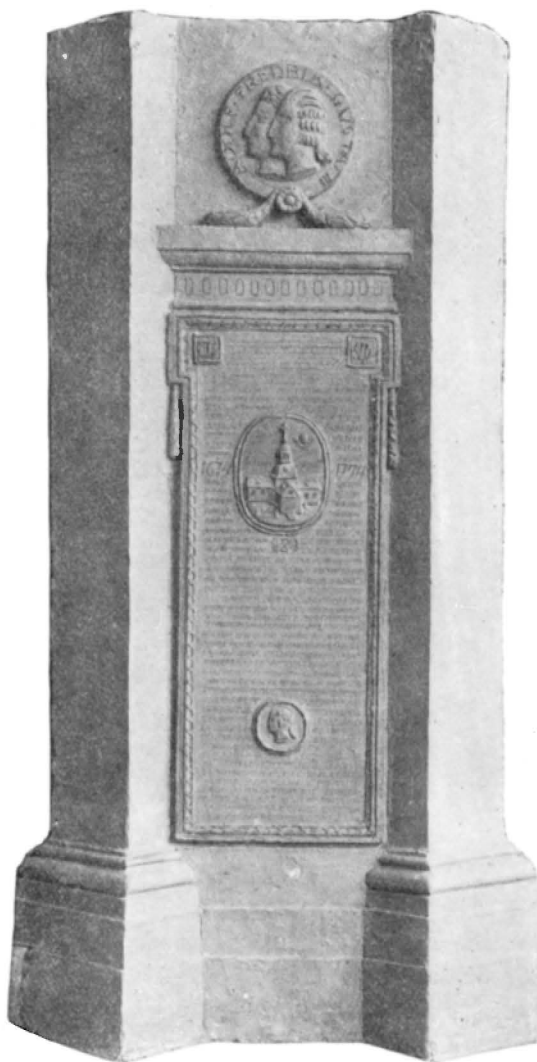
Modellen utfördes 1768—69 av Joh. Seb. Uhr. Då tornets ritningar ändrades 1776, ersattes den äldre tornmodellen 1777 med en ny, utförd av P. Ljung. H. 0.74 m. B. 0.76 m. L. 1 m.

Tornmodell (se ovan) från 1768—69. H. 29 cm.

Två tavlor (fig. 32) med Gustav III:s tal år 1772 och 1774. Förgyllda ramar med kungl. kronor och nycklar samt girlander i övra hörnen och å understycket. Sign.: JONAS BORGGREN. H. 92 cm. B. 53.5 cm.

Modell till dopfunt, föreställande Johannes Döparen. Av Alfr. Ohlsson 1909 (fig. 87).

Modell till minnestavla (fig. 88), avsedd att uppsättas i kyrkan innevarande år (1924) å s. v. korspelaren med anledning av kyrkans 150-årsdag. Efter ritningar av professor Ragnar Östberg. Inskrift: »Under ett helt århundrade stod här Sankt Olovs kapell,

TAVLOR

Fig. 88. Adolf Fredriks kyrka. Modell till minnestavla, avsedd att uppsättas 1924. Efter ritning av professor Ragnar Östberg, modellerad av skulptören Aron Sandberg. — Foto Svenska Dagbladet, Karl Wallberg. Modell für Gedenktafel welche 1924 bei Anlass des Jubiläums der Kirche aufgestellt werden soll. Model of memorial slab. To be erected 1924 at the 250 years feast of the parish.

MODELLER
TILL DOPFUNT
OCH MINNES-
TAVLA

Fig. 89. Adolf Fredriks kyrka. Medaljong med Adolf Fredriks och Gustav III:s porträtt. Modellerad av Aron Sandberg. Detalj från den av professor Ragnar Östberg arrangerade minnestavlan av år 1924. Medaillon mit Bildnissen der Könige Adolf Fredrik und Gustav III. Detail der Gedenktafel Fig. 88. Medaillon with the portraits of the kings Adolf Fredrik and Gustav III. Detail of the memorial slab fig. 88.

som 1674 uppfördes inom S:ta Clara församling på handelsmannen Olov Larssons bekostnad. På samma plats grundlade konung Adolf Fredrik den 3 maj 1768 denna kyrka. Helgedomen uppbyggdes 1768—1783 efter ritningar av överintendenten friherre Carl Fredrik Adelcrantz och invigdes den 27 november 1774 av pastor primarius Daniel Herweghr. Kyrkorådets medlemmar voro då: överståthållaren friherre Carl Sparre, ordförande, hovpredikanten Nils Paqualin, vice pastor, handelsmännen Carl Anton Beve och Arvid Ekeblom, kyrkovärdar, åldermannen Carl Friedrich Bäck samt handelsmännen Lars Hagner, Joachim Sasse och Johan Nyman. Genom handelsmannen Jacob Stieglers frikostiga testamente bestredos kostnaderna för murarnas resande. Rikens ständers beslut 1771 och konung Gustav III:s bevågenhet beredde medel till byggnadens fullbordan. Kyrkan försågs 1866—1867 med läktare i söder och norr, renoverades 1893—1895 under ledning av hovarkitekten Agi Lindegren samt pryddes 1899—1900 på bekostnad av kyrkorådsledamoten, fabrikör Knut Ljunglöf med målningar, utförda av professor Julius Kronberg.»

Den gamla brandflaggan från tornet (mycket skadad).

BRAND-
FLAGGA
TRANSPARANG

Fragment av en transparang, använd den 26 februari 1814, då i alla huvudstadens kyrkor höllos tacksägelsegudstjänster med anledning av freden i Kiel och hela staden på aftonen var illuminerad. Transparangen föreställde »ett strandlöst svallande hav, varur uppsteg ett högt berg, på hvars rygg en ark hvilade. Derofvan sväfvade en dufva med en oljeqvist. På himlen syntes regnbågen» (Unman). Inskriften, författad av J. O. Wallin, lydde:

Gud ned till jorden såg,
Då hon fördränkt i blod och brott och jämmer låg.
På Nordens brödrafolk, på Manhems barn Han tänkte.
Då gick Carl Johan fram — och böljorna sig sänkte,
Och Carl XIII vid tidens spridda natt
Steg med förbundets ark på fjällets Ararat
Och bärgade deri, från jordens ödebygder
Det ädlaste hon bar: Frid, Frihet, Ljus och Dygder.

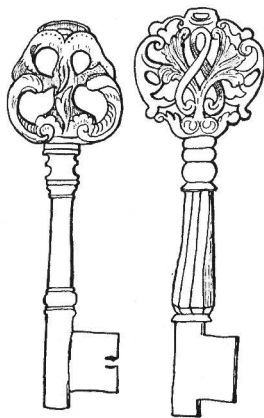

Fig. 90. Adolf Fredrikskyrka.
Kyrknycklar från 1770-talet.
Teckn. av förf.
Kirchenschlüssel. Ende d. 18.
Jht.
Church-keys. End of the 18th
century.

I tornet hänga 5 klockor.

KLOCKOR

Storklockan H. 1.24 m. Diam. 1.62 m. Ton h. Vikt 2,500 kg.

Överst en bård med lyror och slingor. Därunder: BEVARA DIN FOT NÄR DU GÅR TILL GUDS HUS OCH KOM TILL ATT HÖRA» Pred. Bok. 4. 17.

Å kroppen åt söder:

Fig. 91. Adolf Fredriks kyrka. Detalj av storklockan. — Teckning av A. F. Faith-Ell.
Detail der Glocke Fig. 92. — Detail of the bell fig. 92.

VID KLANGEN AV MIN RÖST MÅ HÅRDA HJÄRTAN RÖRAS
BETRYCKTA FATTA TRÖST, FÖRFÖRDA ÅTERFÖRAS;
SIG SAMLE VID MITT LJUD TILL SENSTA EFTERTID
ETT FOLK SOM TACKAR GUD FÖR FRIHET, BRÖD OCH FRID.¹

Å kroppen åt norr:

I KONUNG CARL XIII:S FEMTE REGERINGSÅR 1814
GIFVEN TILL ADOLPH FREDRICS KYRKA
AF ANNA MARIA VON BALTHAZAR, FÖDD THORSON.
I KONUNG CARL XIV JOHANS TIONDE REGERINGSÅR
PÅ FÖRSAMLINGENS BEKOSTNAD OMGJUTEN.
MAGISTER LARS CHRISTIAN TUNELIUS VAR DÅ FÖRSAMLINGENS KYRKOHERDE,
JOHAN BILJER COMMUNISTER.
AF SAMUEL CHRISTOPHER GRÖNVALL
I STOCKHOLM 1827.

Ovan inskriften Karl XIV Johans medaljong.

Nertill en bård med bevingade lejon, genier och urnor m. m. (fig. 91).

Om klockans tillkomst berättar K. R. Prot. d. 23/1 1814: »Anmälte Pastor, det Enke Fru A. M. von Balthazar behagat utfästa sig att till kyrkan förära en klocka af omkring 12 skpds vigt, och om hvilkens förfärdigande kontrakt till instundande Maji månad redan wore afslutadt med Klockgjutaren Grönvall. Kyrkorådet, som med lifligaste tacksamhet mottog underrättelsen om detta utmärkta bevis af Fru von Balthazars ädelmod och tillgifvenhet för denna församling, anmodade Pastor att, på Församlingens vägnar, frambära till den hederliga Fruen den vördsammaste erkänsla.»

Klockan invigdes annandag pingst 1814 av J. O. Wallin.²

År 1826 hade klockan rämnat. Dess omgjutning beslöts den 2 nov. 1826.

Mellanklockan H. 1.14 m. Diam. 1.30 m. Ton e. Vikt 1,500 kg.

¹ Av J. O. WALLIN.

² Invigningspredikan återgiven i »Religionstal vid åtskilliga tillfällen. Av J. O. WALLIN». Första delen, s. 164 ff. (2:a uppl. Sthlm 1827).

Överst runt halsen en bård av fiskar och korgar med druvor och ax. Där nedan: FRUKTEN
GUD ÄREN KONUNGEN ÄLSKEN BRÖDERNA.

Å kroppen åt ena sidan:

I KONUNG CARL XI:S TID 1674
GJUTEN AF GERH. MEYER.
I KONUNG CARL XIII:S TID 1814
TILL GLÄDJEOFFER
VID HJELTEN CARL JOHANS ÅTERKOMST
OMGJUTEN OCH TILLÖKT AF CARL GRÖNWALL.
PÅ BEKOSTNAD
AF
JAKOB PLATH OCH CHRISTOFFER BRANDELIUS
I KONUNG GUSTAF V:S TID 1924
ÅNYÖ OMGJUTEN
PÅ ADOLF FREDRIKS FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD
AV K. G. BERGHOLZ & C:O I STOCKHOLM
SOLI DEO GLORIA.

Därovanför Gustav V:s monogram.

Å kroppen åt andra sidan:

ÄRO DYGD OCH LJUS DIG KÄRA,
HÅLL DIG FAST VID JESU LÄRA.
HÅLL DIN ÄTTLING FAST DERVID.
DÅ SKALL SAMTID, EFTERTID
BÖNHÖRD SAMMA SUCK FRAMBÄRA:
GUD I HÖJDEN VARE ÄRA
OCH PÅ JORDEN VARE FRID.¹

Därovanför det gammalkyrkliga, grekiska Kristusmonogrammet.

I brädden en bård av snäckor.

Orneringen av Oscar Mannström.

Beträffande mellanklockan förmäler K. R. Prot. d. 29/5 1814: »Pastor anmälte, att då nu den af Enke Fru von Balthazar till kyrkan donerade Storklockan icke allenast är färdiggjuten, utan äfven i tornet lyckligen upptagen, samt färdig att vid instundande Pingst-helgd invigas till framgent bruk och nyttjande; så skulle den gamla Storklockan, hvilken, obetydlig till sin storlek och dålig till sin klang, knapt höres till prestgården, än mindre öfver hela Församlingen, hädanefter blifwa ännu mera oduglig, när den nya väl- och högt-ljudande klockan måste aldeles absorbera dess hesa och svaga ljud. Det var derföre med

¹ AV J. O. WALLIN.

så mycket större fögnad, Pastor fick tillkännagifva för Kyrkans Föreståndare och Församlingens Deputerade att 2:ne hederliga Församlings Boer, Löjtnanten och Bagaren Herr Jacob Plath, samt Cornetten och Bryggaren Herr Christ. Brandelius, dels med afseende härå, dels och isynnerhet till underdånig glädje betygelse äfven öfver H. K. H. Kronprinsens förväntade lyckliga återkomst, beslutat att till Adolph Fredriks kyrka samfäldt förära en summa, stor 1170 Rg B:co, på det att, dymedelst, den gamla Storklockan skulle med någon förhöjning i vikt, omgjutas till harmoni med den nya — — Herrar Kyrkoföreståndare, som länge insett angelägenheten af denna klockas omgjutning, ehuru medel dertill saknats, mottogo med enhälligt bifall denna underrättelse, och updrogo åt Pastor att till de ädle Gifvarne framföra såväl deres egen som Församlingens upriktiga tacksägelse. Äfven anmodades Pastor, jemte Kyrkovärdarne, att härom upsätta Contrakt med någon skicklig och wederhäftig Klock Jutare, på det att ifrågavarande klocka, som ansågs böra med vid pass 2:ne skpd tillökas, skulle, på klockgjutarens ansvar, med vederbörligt vikt, storlek, klang och de af Pastor föreslagna, af Vitterhets Akademien approberade och till bokstafven följda inskriptioner, innom vissa föreskrifna veckor vara färdigjuten och i tornet uppsatt, och efter anställd profringning samt besiktning af Kyrkan betalas.»

Lillklockan H. 0.77 m. Diam. 1.05 m. Ton giss. Vikt 650 kg.

Kring halsen en dubbel bladbård.

Å kroppen mot öster:

BESÖK GUDS HELGEDOM,
LEF TÅLIG, VIS OCH FROM,
OCH TÄNK PÅ DÖD OCH DOM.¹

Å kroppen mot väster:

UTI ÅTTA KONUNGARS TID
GLÄDJENS OCH SORGENS BUDSKAP
FÖRNYADES JAG UTI MITT 171:A ÅR
OCH OMGJUTEN PÅ ADOLF FREDRIKS
FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD 1845
I STOCKHOLM AF
E. SEIPEL OCH J. G. LILJENDAHL.

Där ovanför det allseende ögat.

Klockan hade före senaste omgjutning följande inskrifter: Överst: »Tacker Alla Herrars Herre Ty Hans Godhet Varar Evinnerliga.» På ena sidan: »Uti Sex Konungars Tid Glädjens och Sorgens Budskap Förnyades jag i mitt 140 År På Johan Hindrik Lundhs Bekostnad 1814.» På andra sidan: »Besök Guds helgedom, Lef Tålig, Vis och From, Och Tänk På Död Och Dom.» Nederst: »Förfärdigad af Carl Fr. Grönvall Klockgjutare i Stockholm.»

¹ Av J. O. WALLIN.

Den 3 juli 1814 tillkännagav Wallin, att »Herr Ryttmästaren, Bagare Äldermannen och Kyrkovärden Lundh förbundet sig att till kyrkan förära en summa af 300 Rs B:co och derjemte förklarar sin önskan att en del af denna summa måtte anslås till omgjutning af den gamla lillklockan så att den bekomme et renare och med de andra klockorna harmonierande ljud».

Både mellanklockan och lillklockan invigdes den 21 augusti 1814 av J. O. Wallin.¹

Anledningen till omgjutningen av lillklockan 1845 var, att den »blifvit sönderringd vid sednaste kungsringning och befann sig i det skick att den ej kunde vidare begagnas» (K. R. Prot. 12/7 1845).

Kvartslagklockan i lanterninen är kyrkans äldsta. H. 0.60 m. Diam. 0.76 m. Ton a.

Kring halsen och runt brädden ornerad i sextonhundredtalsstil.

Överst:

GLORIA . IN . EXELSIS . DEO . ET . IN . TERRA . PAX . ANNO 1674.

Å kroppen:

CAROLUS . XI . REX . SVECIAE . SEPULCRALEM . HUNC . FUNDUM . STE . CLARAE . TEMPLO .
IN . PECULIUM . DEDIT . PERPETUUM . JUSSITQVE . SUMPTV . CLARENSIS . ECCLESIAE . SAC-
RAM . HANC . AEDEM . EXSTRUI . ET . CAMPANAS . SORORES . TRES . FUNDI . AO . MDCLXXIII .
P . O . BERGIO .

Runt brädden:

LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS. HOLMIAE ME FUNDE-
BAT JOHAN MEYER.²

Alla de tre »systerklockorna» från 1674, vilka bekostades av Olof Larsson, hade denna inskription (jfr s. 38).

Timslagklockan överst i lanterninen. H. 0.60 m. Diam. 0.76 m. Ton a.

Ornerad kring hals och brädd.

Å kroppen:

A:O DNI MDCCXXVII
KYRKOHERD : MAG : JÖRAN
A : NORDBERG
KYRKOVÅRD: BENGT
LIEDNER OCH
ERIK MATSSON

¹ Invigningstalet, som hölls från altaret, återfinnes i anf. arb. s. 180 ff.

² Ära vare Gud i höjden och frid på jorden. 1674.

Karl XI, Sveriges konung, förlänade åt S. Klara kyrka denna begravningsplats till evärdelig besittning och befalle, att på Klara församlings bekostnad detta tempel skulle byggas och tre systerklockor gjutas år 1673.

Loven Herren med cymbaler, med välljudande cymbaler.

Under P. O. Bergii kyrkoherdetid gjuten av Johan Meyer.

I brädden:

PÅ KYRKANS BEKOSTNAD GJUTEN AF KONGL. STYCKGJUTAREN GERHARD MEYER.

Klockorna ringas sedan 1910 med elektrisk kraft. Dessförinnan användes från 1866 en ringapparat, konstruerad av en urmakare Malmberg (K. R. Prot. 3/11 1863, 19/1 1865, 22/11 1867). Anledningen till apparatens inrättande var dels att man ville minska skakningen vid ringningen, dels ock förekomma olycksfall (den 25 okt. 1863 hade en ringare satt livet till). En liten modell till ringverket finnes i gamla kyrkorådssalen.

URVERK

Urverket är tillverkat av F. W. Tornberg och uppsatt 1887, då också urtavlor blevo transparenta. De upplysas med elektriskt ljus sedan 1912.

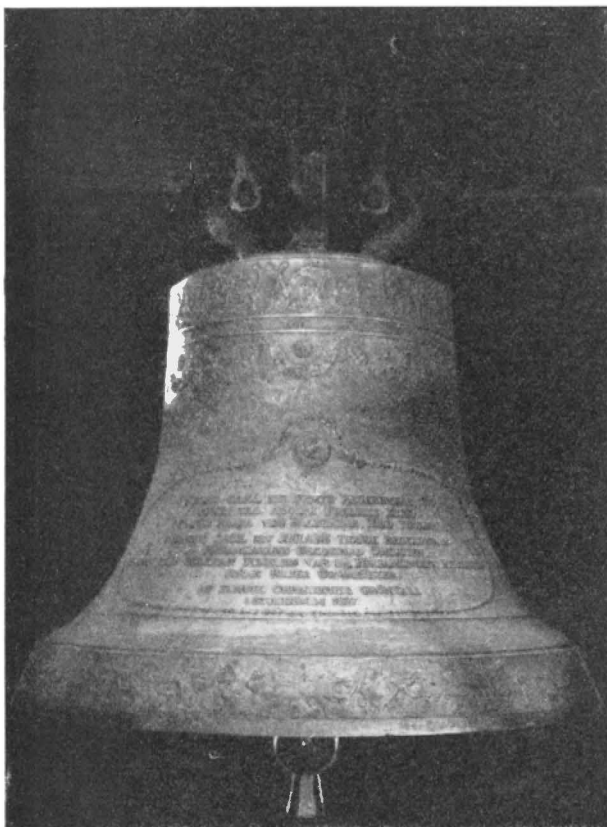

Fig. 92. Adolf Fredriks kyrka. Storklockan.
Glocke aus d. J. 1814 — Bell from 1814.

SAMMANFATTNING AV ADOLF FREDRIKS KYRKAS KONSTHISTORIA

I. År 1673—74 uppföres S. Olovs kapell såsom annexkyrka till S. Klara. Invigt 1675. Tillbyggt 1694.

II. År 1768 lägges av konung Adolf Fredrik grundstenen till den nuvarande stenkyrkan, som inviges i november 1774. Försommaren samma år rives S. Olovs kapell, kring vilket den nya kyrkan uppförts.

III. Kyrkan blir fullt färdig utvändigt 1783. År 1787 inredningen i alla detaljer i ordning.

IV. År 1816 genomgår kyrkan en grundlig yttre och inre reparation.

V. År 1829 utvidgas koret till sin nuvarande storlek.

VI. Läktare i södra och norra korsarmarna byggas 1866—67 och samtidigt ombygges orgelläktaren.

VII. År 1887 undergår kyrkan en genomgripande reparation och oljemålas utvändigt.

VIII. Stora förändringar göras i det inre 1893—95, då efter ritningar av slottsarkitekten Agi Lindgren. Kupolen, valven, stjärkingarna och altarpålggen dekorerats rikt i stuck efter gustavianska motiv och hela interiören målas i marmorimitation. Exteriörens oljemålning avslutas 1898.

IX. Åren 1899—1900 utföras på kyrkorådsledamoten Knut Ljunglövs bekostnad målningar i olja i kupolen och å pendentiven av professor Julius Kronberg.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1673 erhielt die Gemeinde St. Klara in Stockholm die Bewilligung, auf einem Friedhofe in Norrmalm, über den die Gemeinde seit lange disponiert hatte, eine Holzkapelle zu bauen. Der Bau wurde 1674 fertig und erhielt den Namen St. Olofs Kapelle (Fig. 15). Um diese herum bildete sich eine Tochtergemeinde St. Klara's. Die Kapelle war eine Kreuzkirche mit Vierungsturm. Die niedrige Kuppel hatte keine Fenster.

Der Zentralkirchentypus schlug in der späteren Hälfte des 17. Jahrh. in Stockholm durch, obgleich die meisten der damals angefangenen Kirchenbauten aus Geldmangel und durch andere Schwierigkeiten verzögert wurden und erst im 18. Jahrh. fertig standen. Ganz konsequent durchgeführt ist deshalb das Zentralsystem in keiner einzigen der im 17. Jahrh. fundamentierten Stockholmer Kirchen. Von diesen sind die Katarina und Hedwig Eleonora Kirchen die grössten und am reichsten entwickelten. Die Ulrika Eleonora Kirche ist anspruchsloser. Die Aufführung der beiden erstgenannten wurde um die Mitte des 17. Jahrh. nach Zeichnungen von Jean De la Vallée (1620—1696) begonnen und sie wurden am Anfang des 18. Jahrh. von C. J. Adelcrantz (1668—1739) vollendet. Die Ulrika Eleonora Kirche auf Kungsholmen steht der Katarina Kirche ganz nahe und ist nach dem Riss Mathias Spihlers, des Schwiegersohnes Jean De la Vallée's (1691), aufgeführt. (Vgl SVERIGES KYRKOR, STOCKHOLMS KYRKOR, Bd III).

Der Grundstein der Adolf Fredriks Kirche wurde 1763 von König Adolf Fredrik gelegt (1751—1771), Gemahl Lovisa Ulrikas, Schwester Friedrichs des Grossen. Die Form der Kirche wurde gewissermassen von der oben besprochenen Holzkapelle bestimmt; die neue Kirche wurde nämlich rings der Kapelle gebaut. Die Kapelle blieb stehen und wurde noch im Frühjahr 1774, als die neue Kirche ihrer Vollendung nahe war, benützt. Am 27. November desselben Jahres wurde die Adolfs Fredriks Kirche in Anwesenheit des Königs Gustav III. (1771—1792) eingeweiht. Die Gemeinde hatte sich damals von St. Klara getrennt und ihren jetzigen Namen erhalten.

Die Kirche ist in einem Zug gebaut, nach dem Risse und unter der Leitung des Oberintendanten Freiherrn Carl Fredrik Adelcrantz (Fig. 19), Sohn des früher erwähnten G. J. Adelcrantz. Carl Fredrik Adelcrantz war während der ganzen Regierungszeit Gustav III. der höchste offizielle Berater des Königs

in Baufragen, und einer der hervorragendsten Architekten der damaligen Zeit. Er schloss sich erst der französischen Geschmacksrichtung des ersten Teiles vom 18. Jahrh. an. Später lernte er den neuen Klassizismus kennen, und die daraus gewonnenen Eindrücke wurden in seinen eigenen Werken umgeschmolzen.

Die Adolf Fredrik Kirche ist auch ursprünglich in gewissen Details rokokokartig gedacht (Fig. 43, 50), aber die Kirche hat bei ihrer Vollendung einen klassizistischen Charakter bekommen (Fig. 28, 46). Ein antiker Portikusbau gegen Westen, wozu mehrere Projekte gemacht worden waren (1783—1787), (Fig. 48), wurde zwar wegen Geldmangels aufgeschoben und kam nie zur Ausführung. Wie in der alten Holzkirche ist auch hier die niedrig gewölbte Kuppel ohne Lichtöffnungen — ein schwedisch-finnländisches Merkmal.¹ Ausschmückungsdetails sind von dem aus Frankreich eingewanderten Adrien und seinem Sohn Jean Baptiste Masreliez, beide hervorragende Meister des Interieurs, die u. a. bei der Einrichtung des Schlosses von Stockholm tätig gewesen sind.² Die grosse Altarrelief und ein erhabenes Denkmal über den französischen Philosophen René Descartes (Cartesius, 1596—1650) sind Werke des Bildhauers J. T. Sergel, der grösste Name in der schwedischen Bildhauerkunst (Fig. 53 u. 82). Descartes, der in Stockholm starb, wurde auf dem Adolf Fredriks Friedhof begraben, bei welcher Gelegenheit auf dem Friedhof ein Holzmonument errichtet wurde, das am Anfang des 18. Jahrh. verschwunden ist (Fig. 12). Seine irdischen Ueberreste wurden später nach St. Gèneviève in Paris überführt.

Die Kirche Adelcrantz' hat ihre nächsten Vorbilder in der S:a Maria Maggiore in Rom und der Madonna della Superga bei Turin, welche letztere der weitgereiste Architekt genau studiert hat, desgleichen die Kirche der Sorbonne in Paris, die, besonders was den Turm betrifft, sowohl Carl Fredrik Adelcrantz als seinen Vater J. G. Adelcrantz beeinflusst haben.

Im Jahre 1829 wurde der Chorraum zu seiner jetzigen Grösse erweitert. Die Galerien in den südlichen und nördlichen Kreuzarmen wurden 1866—67 gebaut, nach Zeichnungen des Architekten C. N. Söderberg, der gleichzeitig die ursprüngliche Orgelgalerie umbaute, deren reich verzierte Brüstung heruntergenommen wurde. Neue Orgel gleichzeitig.

Grosse Veränderungen wurden in dem Inneren 1893—1894 vorgenommen, wo nach Zeichnungen des Schlossarchitekten Agi Lindegren die Kuppel, die Bogen und die Altarwand reich mit Stuck dekoriert worden sind, neues offenes Gestühl aufgestellt wurde (die alte, aus der St. Olofs Kapelle war geschlossen). — Die Ostwand oberhalb des Altares wurde mit Malerei von Olle Hjortzberg, und das ganze Interiör, bisher weiss gestrichen, wurde durch Marmorimitation geschmückt. (Fig. 28, 30, 31.)

Im Jahre 1899—1900 wurden in der Kuppel und den Pendentivs figurliche Malereien von Julius Kronberg ausgeführt. Die Kompositionen stellen die Geburt Jesu, Jesu Taufe, die Kreuzigung, die Auferstehung und die vier Evangelisten dar. (Fig. 34 42.)

Eine Gedenktafel (Fig. 88) mit einem Reliefbild von der alten Holzkapelle, nach Zeichnungen von Prof. Ragnar Östberg, wurde 1924 zur Erinnerung an das 250-jährige Bestehen der Gemeinde, und die 150-jährige Existenz der Kirche, aufgesetzt.

SUMMARY

In 1673, the parish of St. Clare in Stockholm, obtained permission to erect a wooden chapel in a cemetery at Norrmalm, which the parish had long made use of. The building, which was completed in 1674, was called St. Olof's Chapel (fig. 15), and formed a chapel of ease to St. Clare's. It was cruciform in shape, and had a central tower. The dome in the middle was low and had no windows.

The cruciform type of church became, during the latter half of the seventeenth century, that most

¹ J. Strzygowsky hat hierauf die Aufmerksamkeit gelenkt, Vgl. s. 35.

² Vgl. C. D. MOSELIUS, Louis Masreliez. Stockholm 1923.

generally adopted in Stockholm, although the completion of most of the churches erected during that period was delayed by want of funds and other causes until far into the following century. One result of this was, that the cruciform system was not carried out consistently in any one of the churches begun in Stockholm during the seventeenth century. Of these buildings, St. Catherine's and Hedvig Eleonora's churches are the largest and most richly developed. That of Ulrika Eleonora is more modest. The first two were erected about the middle of the seventeenth century from drawings by Jean De la Vallée (1620—1696) and were completed by G. J. Adelcrantz (1668—1739) at the beginning of the next century. Ulrika Eleonora's Church, at Kungsholmen, is closely related in style to St. Catherine's, and was built from plans by Mathias Spihler (d. 1691), son-in-law of Jean De la Vallée.

The foundation-stone of Adolf Fredrik's Church was laid in 1768 by King Adolf Fredrik (1751—1771), the husband of Lovisa Ulrika, the sister of Fredric the Great. The shape of the church was, perhaps, determined in some measure by the above-mentioned wooden chapel, around which it was erected. This chapel was allowed to remain in use until the spring of 1774, when the new church was almost completed. The latter building was consecrated on the 27 November of the same year in the presence of King Gustavus III (1771—1792). The district had then been separated from St. Clare's parish and given its present name.

The church, which was not fully completed before 1783, was built without any interruptions, from drawings by, and under the superintendence of, Chief-Intendent Carl Fredrik Adelcrantz (fig. 19), the son of the G. J. Adelcrantz already mentioned. Carl Fredrik Adelcrantz (1716—1796) was King Gustavus III's chief official adviser in architectural matters during the whole of that monarch's reign, and was one of the foremost architects of his day. He represented at first the French taste of the early part of the eighteenth century, but, later on, Adelcrantz made acquaintance with the neo-classicism, and the impressions he then received may be seen in his own work.

Adolf Fredrik's Church was originally conceived on rococo lines, as is shown by certain details (figs. 43, 45), but, towards its completion it was given a decided classic character (figs. 28, 46). Like the old wooden chapel, it has no windows in the low dome — a Swedish-Finnish feature.¹ The erection of an antique portico-building towards the west was delayed by want of funds, and has never been carried out. The details of the ornamentation were executed by Adrien Masreliez and his son Jean Baptiste, two prominent decorative artists from France, who, inter alia, assisted in the adornment of the Palace at Stockholm. The great sculptured altar-piece and a grand monument to the French philosopher, René Descartes (Cartesius; 1596—1650) are by J. T. Sergel, the foremost name in Swedish sculptural art (fig. 53 a. 82). Descartes, who died in Stockholm, was buried in Adolf Fredrik's churchyard, on which occasion a wooden cenotaph was placed over the philosopher's burial (fig. 12). His dust was afterwards removed to St. Gèneviève, in Paris. The monument disappeared at the beginning of the eighteenth century.

The immediate prototypes of Adelcrantz' church are Sancta Maria Maggiore, in Rome, and Madonna della Superga at Turin, the last-named of which has been thoroughly studied by the widely-travelled architect. He has also studied the Sorbonne, in Paris, which, especially with respect to the tower, has influenced, not only Carl Fredrik Adelcrantz, but also his father, G. J. Adelcrantz.

The funds for the building were obtained from a donation by Jakob Stiegler (d. 1716), a prominent business man, and from a share of the coffee-duty.

In 1829 the choir was enlarged to its present proportions. The galleries in the north and south transepts were built in 1866—67 from plans by C. N. Söderberg, who, at the same time, rebuilt the original organ-loft, the richly ornamented parapet of which was then taken down. A new organ was built at the same time.

Great alterations were made in the interior (1893—1895), when, in accordance with drawings by Agi Lindegren, the Palace Architect, the dome, vaulting, tension rings and sanctuary walls were richly

¹ Conf. pag. 132.

decorated in stucco. New, open seats were provided (the old ones, from St. Olof's Chapel, were closed pews), and the field above the altar adorned with a mural painting by Olle Hjortzberg, in addition to which the whole of the interior, hitherto whitewashed, was painted to imitate marble (figs. 28, 30, 31).

In 1899—1900 there were executed, in the dome and the pendentive, paintings by Julius Kronberg, Professor at the Royal Academy of Art, Stockholm. The compositions represent the birth of Christ, His baptism, crucifixion and resurrection, and the four Evangelists (figs. 34—42).

A memorial plaque (fig. 88) with a representation in relief of the old wooden chapel, designed by Professor Ragnar Östberg, was erected in 1924 to celebrate the 250:th anniversary of the creation of the parish and the 150:th anniversary of the building of the church.

